

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2023 / HARMADIK SZÁM

TUDOMÁNY

MŰVÉSZET

MUZEOLÓGIA

MŰVELŐDÉS

WWW.BONUSNUNTUM.HU

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Irsai Farkas László

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert,
Irsai Farkas László, Tánzos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

<i>HERGOTT-RÁCZ RITA:</i> Használati tárgy vagy amulett? Néhány lelettípus funkciójának újraértékelése a Kr. u. 6. századi női viseletben.	5
<i>IRSAI FARKAS LÁSZLÓ:</i> Tóth József, a 19. századi „ködszurkáló”.....	30
<i>TÓTH MARCELL:</i> Egy Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett hivatalnok.....	70
<i>Dr. habil. UDVARVÖLGYI ZSOLT ANDRÁS, PhD:</i> Falusi Gyűjteményes Ház - Árpádhalom.....	95
<i>VINCZE GÁBOR:</i> „Ideális bűnbakok”? - Két hódmezővásárhelyi orvos meghurcolása 1944 után	101

Hergott-Rácz Rita¹

Használati tárgy vagy amulett?

Néhány lelettípus funkciójának újraértékelése a Kr. u. 6. századi női viseletben.

A Kr. u. 6. században az egykori *Pannonia provincia* a kora középkori Európa politikai, gazdasági és etnikai képét jelentősen befolyásoló germán nép, a langobardok egyik utolsó, Közép–Duna-vidéki állomása volt. Az 5. század végétől a langobardok soros temetőit Észak–Alsó-Ausztria és a Morva-medence területén találjuk meg, majd a 6. század első harmada környékén királyságukat kiterjesztették az egykori római tartományra.² A Közép–Duna-vidéken az 5. század végén, 6. század elején nyitott, langobard kori népeknek tulajdonított soros temetők tágabb kontextusban a nyugat-európai, Meroving kori kultúrkör keleti oldalán helyezkedtek el. Utóbbi az egykori Római Birodalom területén élő, különböző germán királyságokba tagolódott népek azonos szellemi és anyagi kultúráját jelzi az 5–7. század között. A hasonló, vagy azonos kultúra vonásai a közös hit- és hiedelemvilágban is megnyilvánulnak, melybe nem csak a vonatkozó leletek, hanem a temetkezési rítus is beletartozik.³ A langobardok dunántúli királyságától keletre a Meroving kör peremét jelentő, a bizánci hatásoknak erősen kitett gepida szállásterület húzódott egészen Erdélyig.⁴

A korabeli hit- és hiedelemvilág régészeti szempontú vizsgálata ebben az időszakban igen nehézkesnek bizonyul. Noha néhány írásos emlék segítheti a „pogány” germán hitvilág

¹ PhD hallgató, SZTE-BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Medievisztika-Régészet, Régészeti Tanszék. E-mail: raczrita02@gmail.com. A tanulmány a készülő, *Beszélő tárgyak, beszélő öltözetek. Viseleti elemek és -módok típusai és kronológiája a pannoniai langobard kori női sírokban (Kr. u. 6. század). c.* PhD értekezés részét képezi. A tanulmány lektorálásáért köszönettel tartozom dr. B. Tóth Ágnesnek (SZTE-BTK, Régészeti tanszék).

² Történetük összefoglalását többek között: Bóna 1971, 45–74; Jarnut 1982; Bóna 1993, 102–115; Pohl 1994, 375–405; Pohl 2008, 1–12; Bóna 2009, 169–178; Galamb 2012, 9–50.

³ Vida 2018, 19–20. A kultúrkör első megnevezése: Brenner 1912, 253–346.

⁴ Werner a Közép–Duna-vidék langobard kori szállásterületre keleti Meroving soros temető körként utalt a közép-németországi tüiringekkel együtt (Werner 1962, 91).

egyes vonásainak megismerését,⁵ de konkrétan valláshoz kapcsolódó lelet nem került elő a korszakból. Azonban e hitvilág és hiedelemrendszer kifejezésre jut a temetkezési szokásaikban: a langobardok jó része Pannoniában és az első néhány generáció Itáliában is ragaszkodott az ősi hithez, amely a pogány szokások gyakorlásában nyilvánult meg, mint a gazdag túlvilági mellékletadás, az étel- és italáldozatok.⁶ E hiedelemvilág lenyomatai lehetnek temetkezésekben előforduló, a különböző óvó-védő, bajelhárító szereppel felruházott tárgyak, vagyis az amulettek.

Amulettnek nevezünk minden olyan szerves vagy szervetlen anyagból készült tárgyat, illetve viseleti elemet, melyet az ember a test közelében visel, magánál tart vagy őriz valamilyen módon, mágikus, illetve vallási okok miatt: betegségek gyógyítására, esetleg, hogy szerencsét hozzon, hogy általános védelmet nyújtson, vagy a veszélyeket hárítsa el. Használatuk szinte egyetemes és általános már a civilizáció kezdete óta mindmáig.⁷ Az amuletteket leggyakrabban gyermekekkel és nőkkel temették el, hiszen ők szorultak leginkább védelemre világi és túlvilági életükben.

A kora középkori amulettek széleskörű szakirodalommal rendelkeznek mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásban.⁸ A Dunántúl langobard korában és a Meroving kör nyugati felében ezen apotropaikus jellegű tárgytipusok egyik fő „gyűjtőhelye” a női viselet egyik jellegzetes eleme, az ún. övcsüngő, mely az 5. században teret hódító új ruházat, a *tunica* viselésével hozható összefüggésbe. A Meroving kor kezdetén a nyugati germánok a két vállon fibulával zárt öltözetet, a *peplos*t felhagyták, ezt a Mediterráneumból érkező tunicával helyettesítették. Ennek összevarrt részeit már nem kellett fibulákkal zárni, így a vállról a nagyméretű ruhakapcsolók immár a test alsó felére kerültek reprezentatív és/vagy gyakorlati funkcióval, összefüggésben a derékövről lelógó textil- vagy bőr övzalagokkal, melyet övcsüngőnek nevezünk.⁹ Az övzalaghoz kapcsolódó tárgyakat általában az alábbi kategóriákba csoportosíthatjuk: szerszámok (pl. kés, agancsfésű, vasolló, csipesz), ékszerek (pl. drága- vagy féldrágakő gyöngyök, ezüstveretek) és amulettek. Amulettként kezelhetünk egyes drága-, féldrágaköveket, mint a hegyikristály vagy a borostyán, egyes csont- vagy agancstárgyakat vagy korábbi időszakból gyűjtött, ún. „régii” leleteket (pl. kelta vagy római

⁵ Írott források ismertetését ld. Kiss 2016, 161–163.

⁶ Vida 2016, 98.

⁷ Freire-Marreco 1908, 392; Tharne 1973, 268–269.

⁸ Női viselethez tartozó amulettek a Meroving korban, általános áttekintéssel, ld. Arends 1978; Dübner-Manthey 1987; Dübner-Manthey 1990. Langobardok: Rác 2017, 61–84; Rác 2019, 119–126. Gepidák: Haraszi 2011; Kiss 2016, 161–170; Kiss 2019, 369–407.

⁹ Clauss 1989, 491–603; Martin 1994, 541–582; Martin 1995, 629–681; Martin 1997, 349–371.

ékszerek).¹⁰ Egyes elképzelések szerint a Meroving kori nőknél bármilyen tárgyat lehetett amulettként kezelni, melyet viselőjük mágikus erővel felruházott.¹¹ Összeállításában különbségek fedezhetőek fel régiók szerint és az adott kor ízlésvilága szempontjából is, emellett egyes temetőkön belül egyedi, személyre szabott variációk születtek, mivel ezeknek sokszor személyes tartalmuk lehetett.¹²

A régészeti értelmezések egyik fő feladata a tárgyak kontextusba helyezése és értelmezése, legyen az a tárgyat készítő emberek motivációja, a tárgy útja, a mögötte meghúzódó interakciók, a tárgyakat viselő vagy használó emberek szándéka, vagy a temetkező közösség oldaláról a tárgy eltemetésének szándéka. Ennek alapján a tanulmányban két olyan, a női övcsüngőn elhelyezkedő tárgytypus funkciójának meghatározására törekedtem, amely a langobard kutatásban eddig nem azonosított, vagy nem felismert leletként tartható számon.

1. Domború bronzlemez (Mödling 2. sír)

A Duna déli oldalán, Alsó-Ausztriában, Bécestől DNy-ra fekvő Mödling temetőjét már a 20. század elején ismerték, mint langobard kori lelőhelyet az 1907-ben előkerült harcossír révén.¹³ A korábban felfedezett temetkezés közelében Peter Stadler 1977-ben további négy bolygatatlan temetkezést, egy elszigetelt sírcsoportot tárt fel, majd tett közzé 1979-ben.¹⁴

A 2. sír bolygatatlannak bizonyult, melyben egy 30 év körüli nő maradványai feküdtek. A 320 cm mély, 270 cm hosszú és 140 cm széles, Ny-K tájolású sírgödör téglalap alakú, lekerekített sarkú, két hosszanti oldalán padkás típusú volt. A halottat nyújtott helyzetben, a kor szokásához híven rönkkoporsóban temették el. A váz és a hozzá tartozó leletek *in situ* álltak, ezek a régióban egy jól felszerelt női temetkezést jeleztek. A mellkas felső és alsó részén, a csigolyák jobb oldalán egy-egy rekeszbetétes rozettafibula feküdt (ún. *Vielitz C*¹⁵ típus). A mellkas környékéről és a jobb felkarcsont végéből 12 db üveggyöngyöt rögzítettek a feltárók és egy, a nyaklánchoz tartozó bronzkarikát. A jobb medencelapáton egy masszív, ovális karikájú, ún. pajzsos tövisű ezüstcsat helyezkedett el, melyhez három darab csepp alakú, két ponton félkör alakban behúzott oldalú övveret tartozott, utóbbiak a bőrszíjat rögzíthették a csathoz. A medence külső, bal oldalán helyezkedtek el az egykori bal oldali

¹⁰ Rác 2017, 61–84; Rác 2019, 119–126.

¹¹ Dübner-Manthey 1990, 68.

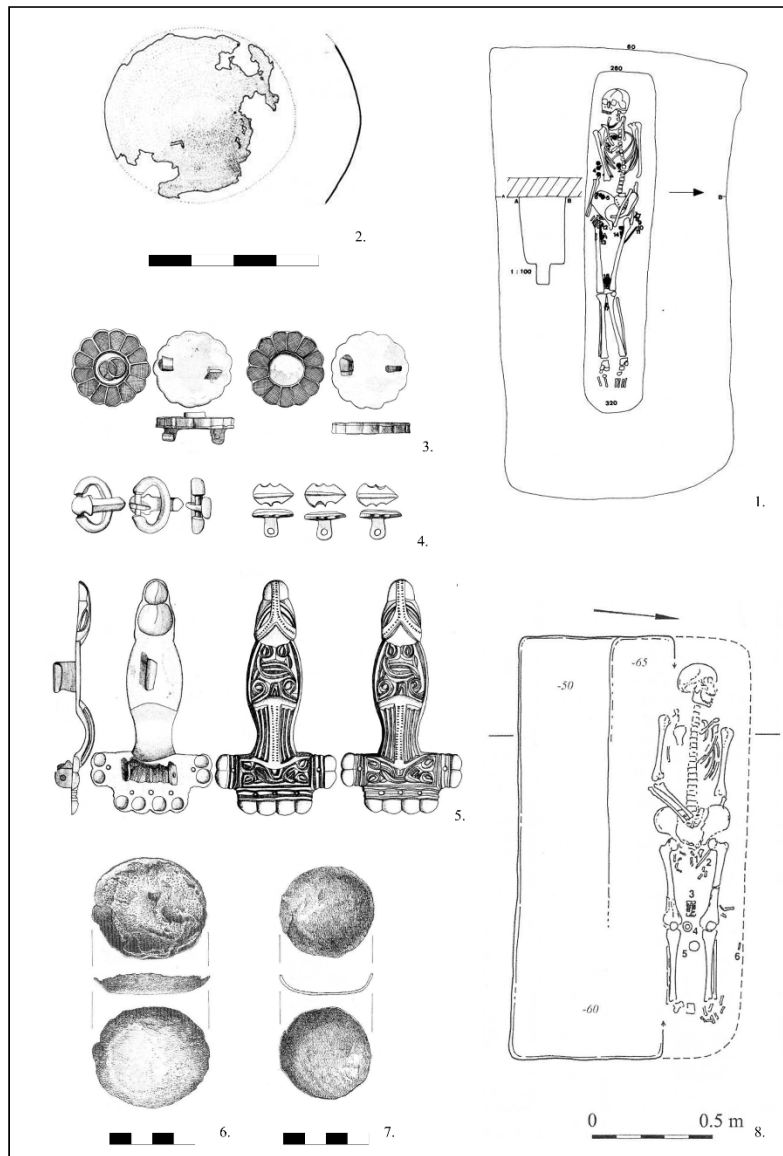
¹² Losert – Pleterski 2003, 233–234.

¹³ „Római” sírként azonosították. Ld. Münsterberg 1908, 41, Abb. 1–2.

¹⁴ Stadler 1979, 31–47.

¹⁵ Vielitz 2003, 243, Abb. 107. 1137.

övszalag vagy tarsoly leletei, köztük egy vaskampó és három vaskés. E szalaghoz kapcsolódhatott a bal comb belső oldalán lévő kétsoros agancsfésű is. A leletek elhelyezkedése alapján, a kor szokásához híven a combok között is húzódott egy övszalag. Ezzel összefüggésben az aranyozott ezüst kengyelfibulapár (ún. *Montale-Weimar*¹⁶ típus) a két comb között, a jobb combcsont felső harmadában helyezkedett el. A fibulák fejlemezzel lefelé, egymás alatt feküdtek.

1. tábla Domború bronzlemezek: 1. Mödling 2. sír (Stadler 1979, 37, Abb. 3:2.) . 2. Domború bronzlemez, Mödling 2. sír (Stadler 1979, 39, Abb 4:215). 3. Rozettafibula, Mödling 2. sír (Stadler 1979, 39, Abb 4:201-202). 4. Pajzsos tövisű csat és szíjszori

¹⁶ Werner 1962, 69, 169, Fundliste 4:5; Haseloff 1981, 638–643; Bierbrauer 1993, 122; Nagy 2007, 62.

A középső övszalag végén függhetett egykor a térdek közül előkerülő, szabálytalan formájú borostyángyöngy és egy korongszerű opak fehér üvegyöngy. A térdek közül bukkant fel egy további ismeretlen funkciót betöltő lelet, egy erősen korrodálódott 4,3–4,7 cm átmérőjű, kerek, domború, töredékes, erősen korrodálódott bronzlemez is [1. tábla 1–2].¹⁷

A domború bronzlemez a Közép–Duna-vidéki langobard kori szállásterületen eddig ismeretlen, unikális tárgytypusnak tekinthető. Analógiáját langobard (?) kori, Meroving környezetből a Cseh-medencéből, Čelákovice–Záluží 17/XII. sírjában (Csehország) találjuk meg. Az ismeretlen nemű váz bal combcsontja mellől egy töredékes, peremmel ellátott kerek bronzlemezke került elő.¹⁸ A lelettípus további példánya a Kárpát-medencéből, gepida környezetből, a magyarcsanád–bökenyi 12. (e) jelzésű női sírből is ismert. A medence közepén, az utolsó csigolyán egy ovális alakú 5,7x5,2 cm átmérőjű, 1 cm magasságú bronzlemez feküdt, magasan ívelő peremmel, egyik oldalán kis dudorral. A belső oldalára egy több rétegben összehajtogatott, kb. 1 cm²-es textilmaradvány korrodálódott.¹⁹ Szolnok–Zagyva part, Alcsi VII/21. sírjában egy felnőtt nő maradványait találták meg, a térdek közelében, az alsó lábszárcsontok között szintén egy behajlított peremű 4,6 cm átmérőjű bronzlemez feküdt [1. tábla 6–8].²⁰

A hasonló tárgytypusok funkcióját a Meroving környezetben kétféleképpen értelmezik: Nagy Margit a magyarcsanádi temető esetében a tárgyat amulettkapszulaként azonosította.²¹ A különböző anyagú és alakkal bíró, többek között a fémből készült, vagy fémszerelékekkel ellátott, korong alakú amulettkapszulák viselete késő antik, bizánci gyökerekre vezethető vissza. A kora középkorban az Észak-Kaukázustól a Rajna-vidékig és Kasztíliaig a nők az övcsüngőn és a nyak vagy a mellkas környékén viselték. Az övön lévő kapszulák kora középkori viseleti szokása az övcsüngős viselettel jött divatba.²² A kapszulákban valamilyen mágikus erejű tárgyat, vagy szentekkel kapcsolatba hozható másodlagos ereklyét tároltak, ez lehetett por, föld, lámpaolaj, gyertyaviasz, növény-, vagy textilmaradvány.²³ A gepidák esetében a ténylegesen rekonstruálható amulettkapszulákat (pl. Szentés–Nagyhegy 84. sír,²⁴ Mezőbánd XII. és XXXIV. sírok²⁵) az övszalagon viselték és többségük a kora avar korban

¹⁷ Sír leírását ld. Stadler 1979, 34–35, Abb. 3–5.

¹⁸ Svoboda 1965, 285, Taf. XC. 5.

¹⁹ Nagy 2005b, 100.

²⁰ Cseh 2005, 25.

²¹ Nagy 2005b, 113.

²² Vida 1995, 257–258.

²³ Vida 2004, 238.

²⁴ Csallány 1941, 127–161; Csallány 1961, 59–64; Bóna 1974, 76; Gallina 1999, 101–103; Magnus 2007, 186; Bollók 2017, 434.

²⁵ Kovács 1913, 298–314; Csallány 1961, 17–19; Vida 1995, 237–238, Abb. 12.

jöhetett divatba, a továbbélő germán, gepida népesség körében. Vida Tivadar hangsúlyozta, hogy a kora avar korban a kapszulák fokozott jelenléte azzal magyarázható, hogy a Kárpát-medencéhez közeli mediterrán és frank-alamann területekkel volt szoros kapcsolatuk, ahonnan talán átvehették a tárgytypust.²⁶

A magyarcsanádi leletet Nagy Margit a formája, az anyaga, az elhelyezkedése (medence), a halott neme (nő) és a rákorrodálódott, hajtogatott textilmaradvány miatt az amulettkapszulák csoportjába sorolta, a Vida által felállított tipológia korong alakú példányai közé (II. B. csoport). A bronzlemez a kapszula alsó tagja lehetett.²⁷ Haraszti László²⁸ és Kiss Attila²⁹ a vonatkozó, gepida hitvilágra és - amulettekre irányuló munkáikban Nagy Margithoz hasonlóan amulettkapszulaként azonosították a tárgytypust. A korong alakú kapszulák Vida által összeállított elterjedési térképén látható, hogy a típus az osztrogót és vizigót területen egyaránt elterjedt, Dalmácia partjaitól egészen Kasztíliaig.³⁰

Az amulettkapszulaként való értelmezés ellen szólhat, hogy azok minden esetben rendelkeznek fémből készült elő- és hátlappal, függesztőfüllel vagy -lyukkal és valamilyen zárószerkezettel.³¹ Míg egy-két lelet esetében véletlenszerűen előfordulhat, hogy a hátlapja hiányzik, esetleg valamilyen lebomló anyagból készült, nincs felfüggesztésre és/vagy zárszerkezetre utaló nyom, addig ezek sorozatos előfordulása megkérdőjelezhetik az eddigi értelmezések helyességét. Az általunk ismert mödlingi, záluži-i és a gepida hajlított peremű bronzlemezek analógiái nagyobb esetszámban csoportosultak a Meroving kori, Felső-Duna-vidéki és Rajna-menti soros temetőkből [1. ábra].³² Hans Losert, az altenerdingi temető feldolgozása során a késő antik jellegű, szépségápoláshoz kapcsolódó, személyes, esetleg apotropikus jelleggel bíró tárgyakhoz sorolta a lelettípust, a fésűkhöz, csipeszekhez vagy ollóhoz hasonlóan. A kis bronzedényekben eredetileg púdert, sminket, vagy kenőcsöt keverhettek vagy készíthettek, amit a Straubing 70a³³ sírból származó tálban tartott kis bronz spatula is megerősíthet. Viseletük azonos az amulettkapszulákéval és a legtöbb személyes tárggyal: a nők a test alsó részén az övcsüngőhöz vagy a táskához kapcsolódva hordhatták ezeket.³⁴ Ritkán adatolható a comb közepén, a fibulával kapcsolatos szalagon való előfordulása, melyet a mödlingi 2. sírből is ismerünk, de ez az általános korabeli, regionális

²⁶ Vida 1995, 260.

²⁷ Vida 1995, 223; Nagy 2005b, 113.

²⁸ Haraszti 2011, 31–33.

²⁹ Kiss 2019, 390, Fig. 10.

³⁰ Vida 1995, 277, Abb. 35; Nagy 2005b, 113.

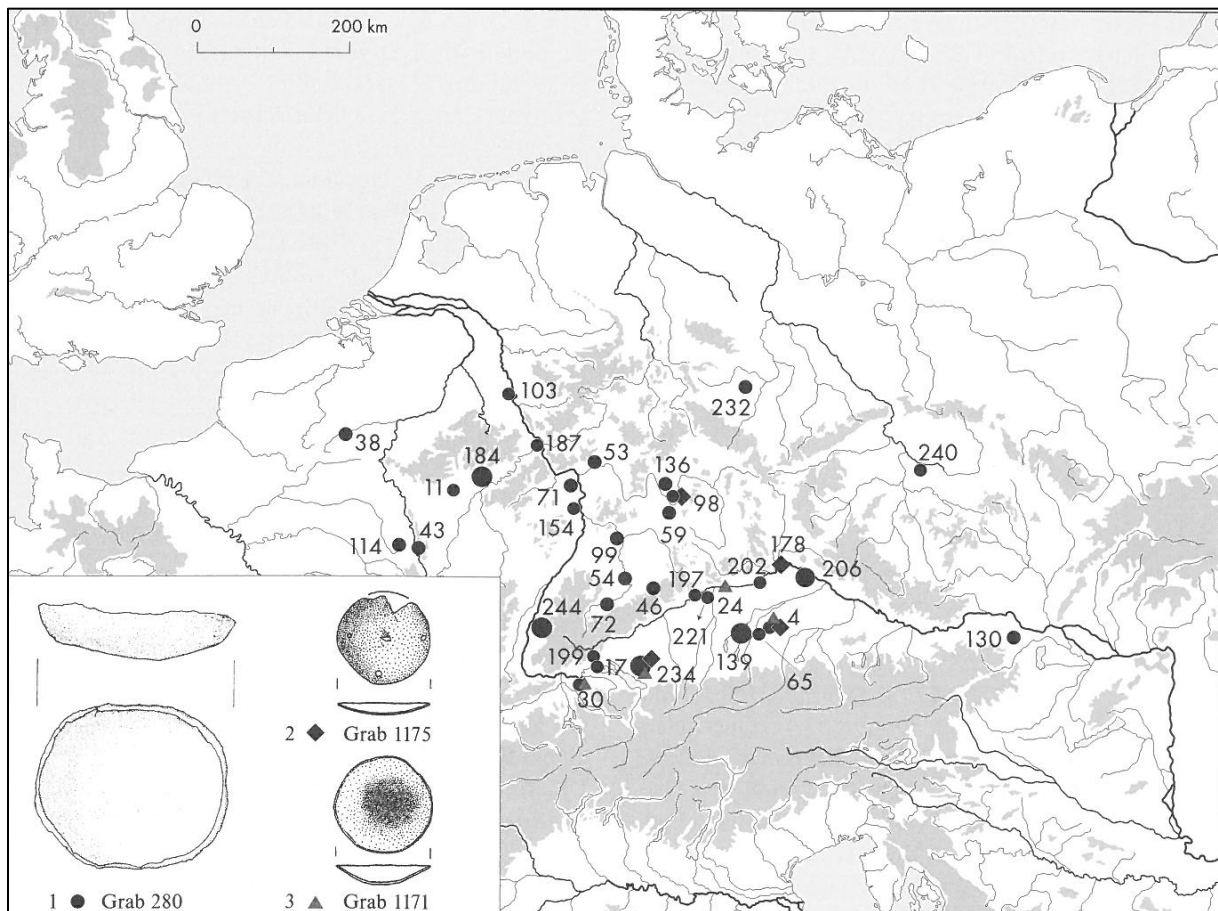
³¹ Vida 1995, 222–223.

³² Losert – Pleterski 2003, 248–249, Verbreitungskarte 22.

³³ Fischer 1993, 189, Taf. 29. 2.

³⁴ Losert – Pleterski 2003, 247–249.

viseleti-modellekkel állhat összefüggésben, a viselet jellegén és módján nem változtat. A fémből készült elő- vagy hátlap hiányában valamilyen táskában tárolhatták a fémlapot, melyet használati eszközként, fémedénykeként alkalmazhattak.

1. ábra: A domború bronzlemezek elterjedése Hans Losert gyűjtése nyomán (ld. Losert - Pleterski 2003, 248, Verbreitungskarte 22.)

Természetesen utóbbi értelmezési lehetőség nem zárja ki, hogy az egyoldalas fémedényke apotropaikus jellegű anyagot tartalmazhatott, vagyis, hogy kapszulaként használták. Ebben az esetben talán szerves anyaggal zárták az egyoldalú lapot, így vagy az övszalagra függesztve, vagy táskában hordhatták.

Az amulettkapszulák értelmezésével általában összeforr, hogy a pogány és keresztény vallási szinkretizmus régészeti lenyomataként tartják számon. Kiemelendő, hogy a Kárpát-medence keleti felében élő gepidákat más impulzusok érték, a langobardoktól eltérő leletanyaggal és viselet-típusokkal rendelkeztek.³⁵ A kora avar korban továbbélő gepida népesség esetében nagy szerepet játszott a Bizánccal való interakció. Az avarok alatt maradó gepidák (az amulettkapszulák jelentős része ebből a korszakból származik!) a bizánci kútírók

³⁵ A témáról legutóbb ld. Koncz 2019, 409–419.

szerint megőrizték a korábban tapasztalt vallási kettősségüket: egy részük keresztény volt, míg másik részük pedig megtartotta pogány hiedelmeit.³⁶ Bizonytalan feltételezés azonban, hogy a viszonylag korán, az 5. század utolsó harmadában megnyitott és a 6. század első negyedéig és közepéig használt gepida magyarcsanádi és szolnoki soros temetőben a szóban forgó tárgyak a vallási szinkretizmust jelképező leletek lennének, de ettől függetlenül valamilyen óvó-védő anyagot tartalmazó amulettkapszulaként használhatták ezeket. Langobard kori környezetben is más kontextusban kell ezeket értelmezni, mint másodlagos ereklyéket tartalmazó kapszulákat.³⁷

2. Csont-, vagy agancstubus

Nikitsch 1. sír

A mai osztrák Burgenland tartományban elhelyezkedő Nikitsch (Füles) a Fertő-tótól DNy-ra fekszik. Az itt húzódó langobard kori népességhez kapcsolt 23 temetkezést a múlt század elején, 1925–1930 között tárta fel Josef Bayer és Viktor Lebzelter, majd további három sír 1936 folyamán került elő.³⁸ A temető az 1930-as évektől Beninger regionális közlései nyomán vált ismertté,³⁹ de a teljes ismertetését csak Joachim Werner (1962)⁴⁰ és Herbert Mitscha-Märheim (1970)⁴¹ vállalta.⁴²

Az 1. sírhoz egy ismeretlen nemű váz tartozott, így a nemspecifikus leletek alapján lehetett besorolni a női temetkezések körébe. A 160 cm mélységű, DNy-ÉK tájolású sírgödörbe a halottat nyújtott helyzetben temették el. A temetkezés valószínűleg másodlagosan felnyitott, a koponya arccal lefelé feküdt a sírgödörben, a felsőtest is bolygatottnak bizonyult, de a combcsontoktól lefelé *in situ* volt megfigyelhető. Bolygatott helyzetben, a koponya alatt és a nyak környékén gyöngyök helyezkedtek el az egykori gyöngynyaklánc részeként. A bolygatott mellkason egy aranyozott ezüst kengyelfibulapár feküdt (ún. *Kühn 86. Nikitsch 1.*⁴³ típusú), melynek eredeti helye talán a medence vagy a combok felső része lehetett.⁴⁴ A két láb között, a medencétől a térdekig ezüsből és bronzból

³⁶ Kiss 2016, 168.

³⁷ Vallási szinkretizmusra utaló tárgyak esetében csak néhány kivételes, elszigetelt leletet ismerünk. Ld. Vida 2016, 98–99.

³⁸ Werner 1962, 151.

³⁹ Beninger 1934, 115; Beninger 1940, Taf. 362–364.

⁴⁰ Ld. melyik l.j.

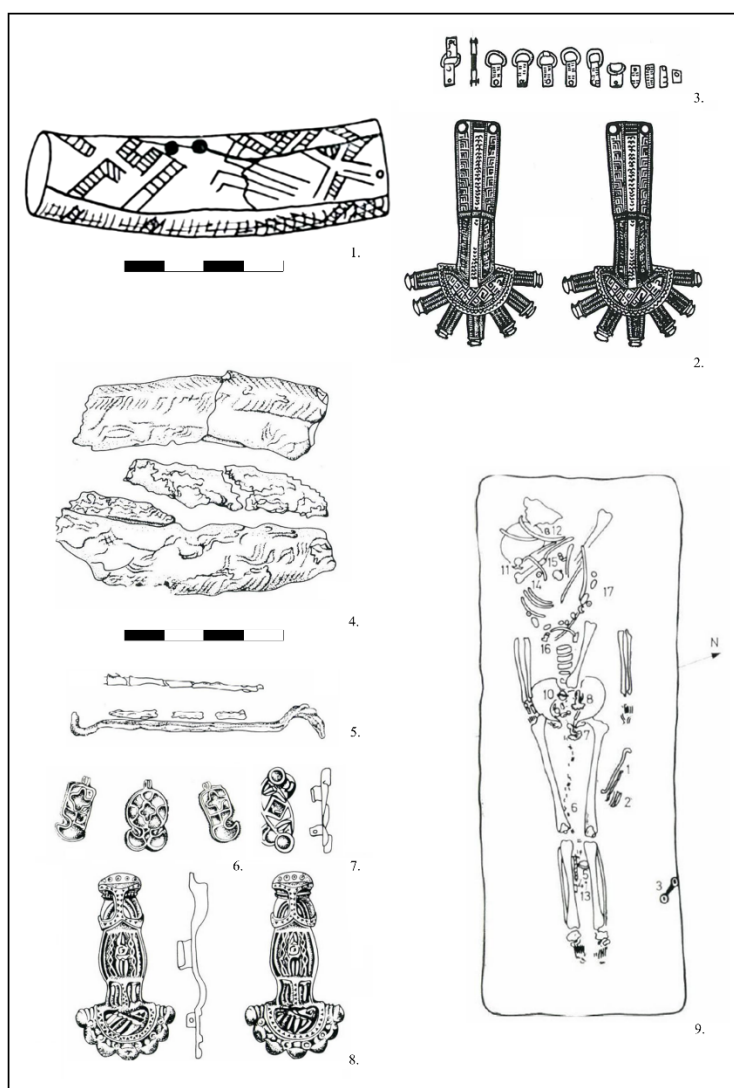
⁴¹ Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 3–47.

⁴² További kontextusban az ún. Hegykő-csoport kapcsán: Bóna 1993, 148–149.

⁴³ Werner 1962, 167, Fundliste 3:2; Kühn 1974, 1087, Karte 66.

⁴⁴ Ld. Bóna 1993, 148–149

készült, karikás, téglalap alakú szíjszorítóval ellátott, poncolt díszű övveretek futottak végig, melyek kör alakú bronzláncszemekből és ezek egy-egy oldalára ráhajlított, végén összeszegecselt ezüst lemezből állnak, melyek szíjbefogóként funkcionáltak. Az övveretekkel díszített övszalag a térdék között érhetett véget, melyet az onnan előkerülő leletek jeleznek: egy korong alakú borostyánfüggő, egy vaskéstöredék és egy agancsból készült hüvely vagy tubus. Az agancshüvely 9,2 cm hosszú és 2,6–2 cm átmérővel rendelkezik, két vége egyenesen levágott, felületén vésett geometrikus mintával díszítették. Mindkét oldalának peremét egy-egy kisméretű, kör alakú furattal látták el, a domborodó felén egymás mellett, horizontális irányban további két furat helyezkedett el [2. tábla 1–3].⁴⁵

2. tábla. Csont- vagy agancstubusok: 1. Agancstubus, Nikitsch 1. (Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 36, Taf. 2). 2. Kengyelfibulapár, Nikitsch 1. (Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 36, Taf. 2). 3. Zsanéros övveretek, Nikitsch 1. (Beninger – Mitscha-Märheim

⁴⁵ Sír leírását ld. Beninger – Mitscha-Märheim 1970, 11–12, 22–23, Taf. 2.

Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya 9. sír

Az 1971-ben Gömöri János által feltárt hétsíros Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya langobard kori temetője 1980-ban Tomka Péter révén vált ismertté a kutatás számára.⁴⁶ Fertőszentmiklós a mai Győr-Moson-Sopron vármegyében fekszik, a Fertő-tó DK-i oldalán, a nikitschi lelőhelytől kb. 20 km-re.

A 9. női sírhoz egy ismeretlen nemű váz tartozott, a nemspecifikus leletek alapján lehetett besorolni a női temetkezések körébe. A temetkezés igen jól felszereltnek bizonyult, kiemelkedő lelettípusokkal és leletbőséggel rendelkezett. A Ny-K tájolású, lekerekített sarkú, téglalap alakú aknasírba a halottat koporsóban temették el. A váz nyújtott pozícióban feküdt. A sírt másodlagosan felnyithatták és a test felső részét érthette a bolygatás. A felsőtest csontjait bolygatva, a mellkas alsó felétől a váz többi részét anatómiai rendben találták, a leletek *in situ* feküdtek. A viselethez tartozhatott egy 25 db gyöngyből álló nyaklánc, mely a nyak környékén helyezkedett el. A gyöngyök közé fűztek három gránátberakásos aranyfüggőt, melyek az ún. madárstílus jegyében stilizált madáralakokat hivatottak ábrázolni.⁴⁷ A nyakláncához ezüst függesztőkarikák is tartozhattak. A mellkas felső részén aranyozott ezüst S-fibula feküdt (ún. *Nikitsch–Kranj*⁴⁸ típus). A két aranyozott ezüst kengyelfibula (ún. *Podbaba–Schwechat*⁴⁹ típusú) a medence bal oldaláról volt adatható, az egyik a medencelapát belső részén, a másik alatta. A medence jobb oldalán helyezkedett el a szíjat összefogó ovális alakú vascsat. A lábak között futó övszalagot poncolt díszű, vékony, téglalap alakú ezüstlemez veretek díszíthették, összesen 14 db, melyek a medencétől az alsó lábszárcsont közepéig húzódtak. Az egyik díszes szalag végén lóghatott az alsó lábszárcsontok közül napvilágra került vaskés, melyet egykor egy ezüst U-alakú koptatóval és ezüstpánttal díszített bőrtokban szereltek az övcsüngőre. A combok között egy hordó alakú kalcedonyöngy helyezkedett el, amely szintén az övszalag végét díszíthette. A bal combcsont külső felén összekorrodálódott kampós vasrudak feküdtek. Az egyik egy téglalapátmetszetű, két végén félkör alakban kampósra hajlított 21 cm hosszú vasrúd, a másik egy körátmetszetű, közepén elkeskenyedő, egyik végén kis kampóval ellátott, 13 cm hosszúságú töredékes vasrúd volt. A leletek a bal comb külső oldalán, egymás mellé voltak fektetve, párhuzamosan egymással. A két vasrúd alatt pár cm-rel, a felszedés pillanatában már szétmállott csontthüvely feküdt. Az üreges csonttárgy megmaradt töredékei közül kettő enyhén ívelt testű, felületét

⁴⁶ Tomka 1980, 5–30.

⁴⁷ Horváth 2012, 220, 224; Heinrich-Tamáská – Horváth – Bendő 2018, 321, Fig. 8.

⁴⁸ Brather-Walter 2009, 90, L.5.20; Hergott-Rácz 2023, 60.

⁴⁹ Werner 1962, 168, Fundliste 4: 2; Tejral 2002, 339, 341.

sűrű halszájka és fémkorrodáció nyomai borítják. Az egyik töredék 9 cm hosszúságú és 2,8 cm szélességű, a másik 7,6 cm és 2,3 cm, a harmadik 6,4 és 1,4 cm dimenziókkal rendelkezik [2. tábla 4–9.].⁵⁰

A lelettípus analógiái, értelmezése

A Meroving kör nyugati feléből a tárgy típusra elsőként Ursula Koch figyelt fel, aki 1968-ban elsőként tett közzé egy csontcsövet a Felső–Duna-vidéki, barbing–irlmauthi 22. (Németország) női sírból. A csonthüvely nyolcszögűre csiszolt, a nikitschihez hasonlóan ívelt, két ellentétes oldalán három, illetve két lyuk látható. Hossza 7 cm, felülete díszítetlen és a pannoniai leletekhez hasonlóan szintén a combok között függött [3. tábla 2.]. E lelet mentén Ursula Koch a lelettípus további három párhuzamát ismertette, Friedberg 20. sírjából, továbbá Engers és Mainz lelőhelyekről (Németország).⁵¹ A 2001-ben közzétett pleidelsheimi 47. sír (Németország) ugyanezen tárgy típusa kontextusában elemezte a lelettípust és öt további lelettel bővítette ezek körét (Heilbronn,⁵² Hemmingen 33.,⁵³ Wenigumstadt 231.,⁵⁴ férfisírokból: Bittenbrunn 13.⁵⁵ és Heilfingen 540.⁵⁶). Ezek a csonthüvelyek hat-, vagy nyolcszögűre csiszolt felületűek, díszítetlenek vagy pontkörökkel és geometrikus vonalakkal ékítették. A felületüket vagy nem látták el lyukkal (Wenigumstadt 231.), vagy az irlmauthi lelethez hasonlóan két ellentétes oldalát látták el egy vagy több lyukkal. Hosszúságuk 2,8 és 7 cm közötti.⁵⁷

A lelettípus további ismert analógiája a Susanne Walter által közzétett mengeni temető 131. sírjából került napvilágra. A nyolcszögűre formázott, 9 cm hosszú csontcső középső függőleges tengelyében két kör alakú átlukasztás figyelhető meg 0,3 cm átmérővel. A felszínét átlós vonalakkal díszítették, rombusz alakú motívumokat alkotva. A tárgy egy felnőtt nő (ad.) váza mellett, a bal combcsont külső felén helyezkedett el, azzal egy vonalban, függőleges irányban [3. tábla 3–4.].⁵⁸ E lelet mind a furatokat, mind a vésett díszítést tekintve a nikitschi 1. sír leletének legjobb párhuzamaként tartható számon.

⁵⁰ Sír leírását ld. Tomka 1980, 11–16, Abb. 7., Abb. 8., Abb. 9., Abb. 10: 5–6., Abb. 12–16.

⁵¹ Koch 1968, 104, Taf. 37. 16.

⁵² Veeck 1931, 216 – 217, Taf. 9 B.

⁵³ Müller 1976, 62, Taf. 9 B.

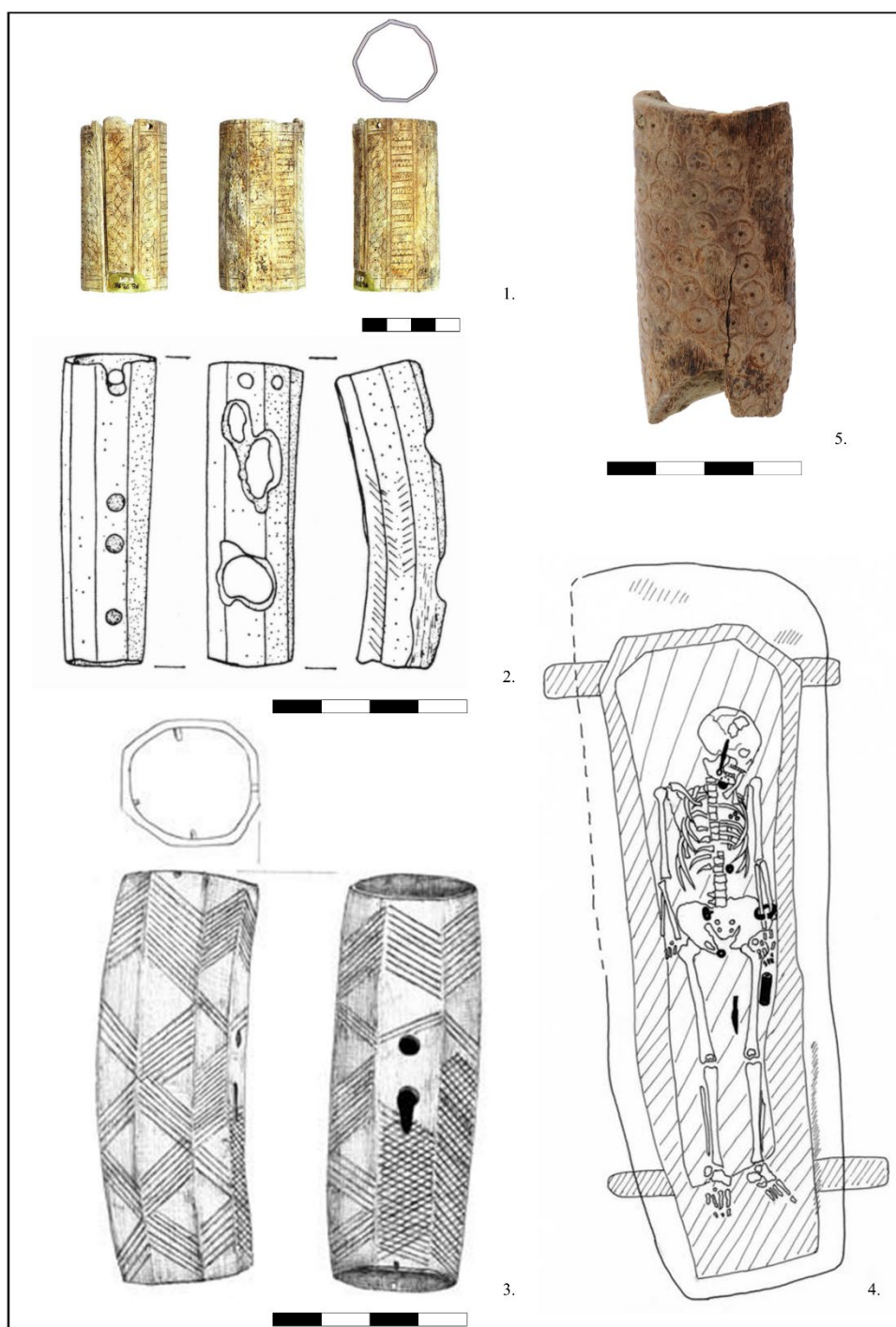
⁵⁴ Jahreis – Wamser 1982, 120–122, Abb. 103.

⁵⁵ Christlein 1967, 97, Abb. 10. 7.

⁵⁶ Stoll 1939, 74, Taf. 22. 24.

⁵⁷ Koch 2001, 214–215.

⁵⁸ Walter 2008, 278, Taf. 38. B: 5.

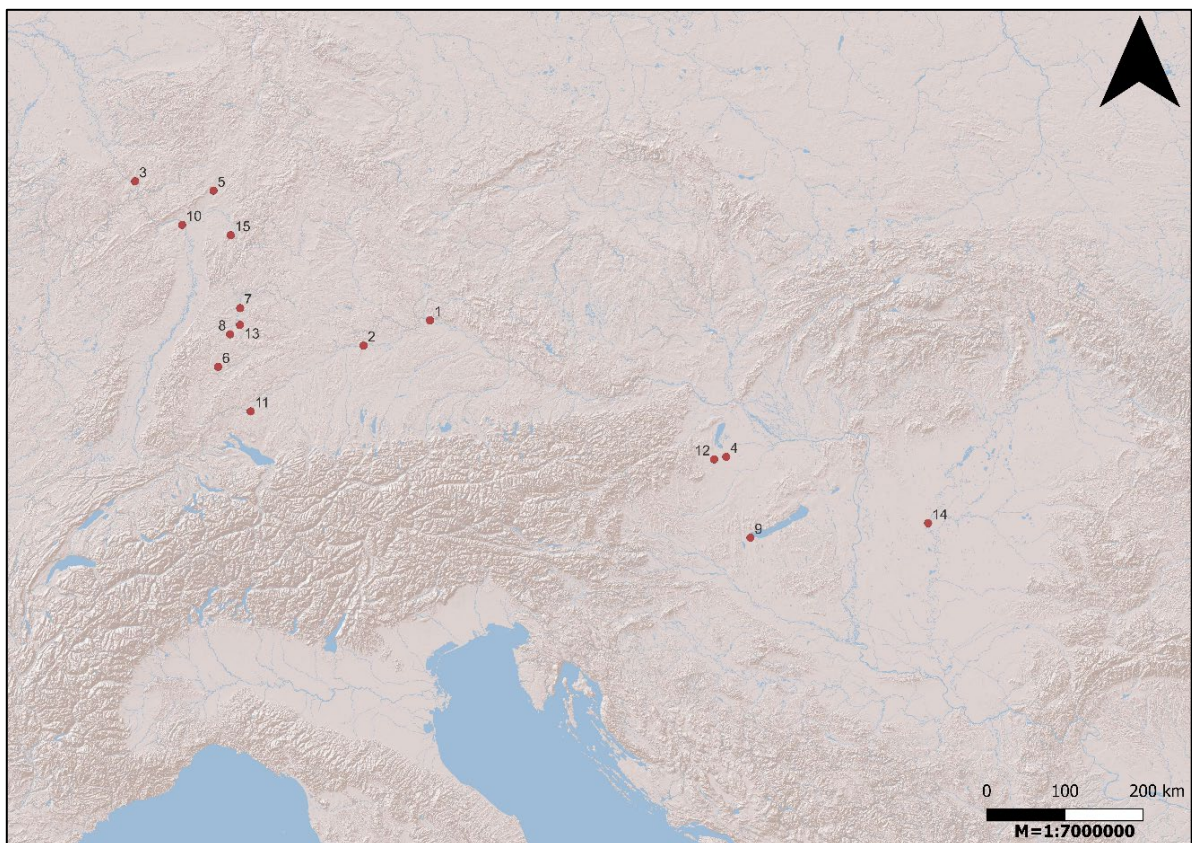

3. tábla. Csont- vagy agancstubusok és viseleti helyzetük a Meroving korból: 1. Keszthely–Fenéki út 2. sír (Heinrich–Tamáska 2008, 305, Kat. 108/4.). 2. Barbing–Irlmauth 22. sír (Koch 1968, Taf. 37:16). 3. Mengon 131. sír (Walter 2008, 278, Taf. 38. B: 5

A Keszthely–Fenéki úti 2. számú, kiemelkedően gazdagon felszerelt, Meroving viseletben eltemetett egyén temetkezéséből egy díszes csontcső került napvilágra. A 16-18 év körüli nő rabolt sírjában a 7,4 cm hosszú tubus tíz szarvasagancsból készült téglalap alakú lapocskából

áll össze, amely egy tízszög átmetszetű tárgyat formáz. Minden lapját geometrikus motívumokkal díszítették. A tubus egyik lapja csúszzómechanizmus segítségével mozgatható, amely lehetővé teszi annak felnyitását. A két vége ezek alapján valószínűleg zárt lehetett [3. tábla 1.].⁵⁹

A Kárpát-medence keleti felében egyedülálló leletek a Tiszaug–Országúti bevágás 232. és 506. sírjából származó csontcsövek. A 232. sír lelete egy 6,8 cm hosszú, 3 cm átmérőjű henger alakú csontcső, melynek teljes felületét poncolt pontkörmintával fedték be. A csontcső 5-6 éves (inf. I.) temetkezésében a bal comb mellett futó övszalaggal lehetett összefüggésben, szorosan a combcsont mellől, függőleges helyzetből került elő [3. tábla 5.]. A 506. temetkezésben egy 14-15 éves (inf. II-juv.) egyén feküdt, a lábszárcsontjai között, a térdek alatt egy díszítetlen, függőleges tengelyén két helyen átfúrt, 8,1 cm hosszú és 3,5–2,2 cm átmérőjű csontcső feküdt. A lelet szintén függőleges helyzetben állt [elterjedésüket ld. 2. ábra].⁶⁰

2. ábra: Csont- vagy agancstubusok a Meroving korban.

1. Barbing-Irlmauth 22. sír; 2. Bittenbrunn 13. sír; 3. Engers; 4. Fertőszentmiklós-Szereti dűlő 9. sír; 5. Friedberg 20. sír; 6. Hailfingen 540. sír; 7. Heilbronn; 8. Hemmingen 33. sír; 9. Keszhtely-Fenéki út 2. sír; 10. Mainz; 11. Mengen 131. sír; 12. Nikitsch 1. sír; 13. Pleidelsheim 47. sír; 14. Tiszaug-Országúti bevágás 232. és 506. sír; 15. Wenigumstadt 231. sír.

⁵⁹ Heinrich-Tamáská 2008, 303–305, Kat. 108. Csonttárgy: Kat. 108/4.

⁶⁰ A két leletre dr. B. Tóth Ágnes hívta fel a figyelmem. Köszönettel tartozom, hogy a két temetkezés anyagát a rendelkezésemre bocsátotta. A 232. sír csonthengerét ld. Átkelők 2022, 171, Kat. 159.

Viseletük minden temetkezésben hasonló, vagy a combok közül, vagy a bal comb mellől kerültek elő az övszalag feltételezhető környezetéből. Az 5. század közepére datált wenigumstadi sírban az eltemetett a csonthüvelyt szűrőkanállal és kulcsokkal együtt közvetlenül az övéen hordhatta.⁶¹ A mengeni leleten a középső két lyuk közül az egyik mentén a hosszú használat során megkopott a felszín, így feltételezhető, hogy az eltemetett életében a tárgyat hosszú ideig valószínűleg függőlegesen függeszthette fel övére. Hasonló függőleges irányú felfüggesztési és viseleti módról tanúskodnak a tiszauji temetkezések. A leletek közvetlen környezetéből más maradandó anyagból készült tárgy általában nem kerül elő. A langobard kori leletek sírban elfoglalt helyzetét tekintve a nikitschi 1. sírból származó példány a térdek között lógott egykor az övszalagról. A fertőszentmiklósi 9. sír lelete a bal comb külső részéről, különböző méretű, kampós szerkezetű vasfüggesztők mellől került elő, talán ezekkel vagy ezek mellett kapcsolódott az övszalaghoz.

Ursula Koch a csontcsövön talált lyukak miatt elsősorban egyfajta hangszerre következtetett a tárgy funkcióját illetően, de abban az esetben, ha lefedték mindkét oldalán, pyxisként is használhatták.⁶² Utóbbi a korszak amulettgazdagságát és amulett-típusait⁶³ tekintve inkább elképzelhető. Susanne Walter részletes leírása a mengeni leletről utóbbit alá is támaszthatja: utalt arra, hogy a csontcsövet két végén lezárhatták valamilyen szerves anyaggal, ez a belsejében, mindkét oldalán lévő csontszegecsek/-tűk alapján feltételezhető.⁶⁴ Kérdéses, hogy a nikitschi példányon a két végén elhelyezkedő két kis lyuk is hasonló, fedelet rögzítő funkciót tölthetett-e be. A tárolóalkalmatosság elméletét erősíti a keszthelyi lelet, melynek egyik csontlapja csúsztatásával nyithatóvá válik a csontcső. Noha a tárgyalt lelet szerkezetileg eltér a többitől, funkcióját, alakját, díszítését, felfüggesztési módját, viseleti módját és az elhunyt nemét összehasonlítva ugyanarra a tárgytypusra következtethetünk. A környező leletek hiányából feltételezhetjük, hogy a csont- vagy agancstubusokban valamilyen lebomló, szerves anyagot, esetleg növényi részeket, por állagú anyagot tárolhattak.⁶⁵

⁶¹ Koch 2001, 214–215.

⁶² Koch 2001, 215.

⁶³ Pl. amulettkapszulák: Vida 1995, 219–290.

⁶⁴ Walter 2008, 278.

⁶⁵ Térben és időben távolabb álló, de hasonló lelettypusok az avar kori Kárpát-medencében tűntek fel. Az átlukasztott, geometrikus díszítéssel ellátott csonttárgyak (csonttégely, csonthenger, csonthüvely) funkciója az avar kori kutatásban is számos kérdést vetett fel; ld. László 1942, 16–24; László 1946, 67–79; Csallány 1968, 61–70. Homokmégy–Halom avar temetőjének 102. sírjából előkerült csonttárgyat László kenőcstartónak határozta meg (László 1942, 16). Később rekonstruálta a mokriini (Homokrév, Szerbia) temető csonthengerének zárószerkezetét és a viseleti módját. A mokriini lelet használata kapcsán szintén valamilyen kenőcsöt tartó tégelyre következtet (László 1946, 67–70).

Az amulett-jellegű tárgyak leletkontextusa és keltezése

A tégelyként vagy apotropaikus anyagot tartalmazó kapszulaként funkcionáló domború bronzlemezek az 5. század második felétől a 6. század végéig előfordultak nyugati Meroving környezetben.⁶⁶ A Cseh-medencei záluži-i 17. sírban egyéb keltezőértékű tárgytypus nem szerepelt, a temetőt Eduard Droberjar az 5. század utolsó harmadától a 6. század közepéig keltezte.⁶⁷ A Tisza-vidéki gepida magyarcsanádi 12. sír és a szolnok–zagyva parti 21. sír leletegyüttesében más keltezőértékkel bíró lelettípus nem szerepelt. Előbbi temetőt Nagy Margit az 5. század utolsó harmadától a 6. század közepéig,⁶⁸ utóbbit Cseh János az 5. század utolsó negyedétől a 6. század első negyedéig⁶⁹ keltezte. A mödlingi 2. sír esetében a tárgytypus viszonylag kései feltűnésével számolhatunk. A négyfibulás öltözetben és övcsüngővel eltemetett nő szorosan kapcsolódik a 6. század közepe környékére keltezhető, jellegzetes langobard női sírhorizonthoz. A rekeszbetétes rozettafibulák a 6. század első harmadától a végéig⁷⁰ általános jellegű lelettípusnak bizonyulnak. Az eltemetett övcsatja a vékony pajzsos, díszítetlen bázisú típusok pannoniai körét gyarapítja, melyek tipológiai jegyeik és analógiáik alapján már a 6. század első harmada után feltűnhettek a régióban.⁷¹ A szalagfonattal díszített négyszögletes fejlemezű, ovális láblemezű kengyelfibulák (*Montale–Weimar*) kelteznek a temetkezést, mely alapján a leletegyüttes legkorábban a 6. század második felében, a század közepe után⁷² kerülhetett a földre [1. tábla 3–5.]. Az ékszerek használati ideje bizonytalan. A leletek használati idejének meghatározása, így a fölbekerülés hozzávetőleges ideje szempontjából az eltemetett nő elhalálozási életkora sem szolgálhat segítségként, hiszen Max Martin 1987-ben megjelent tanulmánya révén elterjedt elmélet nem bizonyítható,⁷³ miszerint a nők a felnőtt (*juvenis*, *juvenis-adultus*) korba lépéssel kaphatták meg az eltemetésükkor földre került fibulaszettjüket.⁷⁴

A vésett díszű agancs-, illetve csonttubusok esetében hasonlóan tág időhatárok között mozog a keltezés, mivel a tárgytypus legkorábbi feltűnése már a kora Meroving korból adatható. Ursula Koch a barbing–irlmauthi 22. sírt a madárfibula alapján az 5. század

⁶⁶ Losert – Pleterski 2003, 249.

⁶⁷ Az általa kialakított E1 (480–530) és E2 (530–560/70) fázis között kontinuos temető (Droberjar 2008, 15).

⁶⁸ Nagy 2005, 114.

⁶⁹ Cseh 2005, 27.

⁷⁰ Vielitz 2003, 72–73.

⁷¹ Koch 2001, 76, Abb. 15. X69; Losert – Pleterski 2003, 208 (*schmalem länglich achterförmigem Schild*); Friedrich 2016, 101–102, Abb. 50.

⁷² Haseloff 1981, 643; Tejral 2002, 342–343; Tejral 2011, 54.

⁷³ Martin 1987, 269–280.

⁷⁴ Legutóbb ld. Sorg 2022. Különösen: 209–236. old.

végétől a 6. század első feléig keltezte, hasonlóan a pleidelsheimi 47. sírt.⁷⁵ A mengeni 131. temetkezés együttesét Susanne Walter a délnémet régió SD 4 fázisára (510–530), a 6. század első harmadára keltezte.⁷⁶ A keszthely–fenéki úti temetkezésben a tárgytypus egy továbbfejlett verziója jelent meg, mely legutóbbi feltételezések alapján a 6. század utolsó harmadában, a Kárpát-medence kora avar korában kerülhetett a földre.⁷⁷

A nikitschi sírt a *Nikitsch I.* típusú, a kengyellel egyenlőszéles lábú, félkörös fejlemezű, gombos fibula keltezi [2. tábla 2.]. A típus az Alpoktól északra és délre is elterjedt a bajuvár szállásterületen, Kranjban és Itáliában.⁷⁸ Ursula Koch a schretzheimi temető hasonló fibuláit a temető első horizontjába sorolta, a 6. század második negyedére (Stufe I, 525–545/550),⁷⁹ később a délnémet régióra vonatkozó kronológiájában a kilenc gombbal ellátott darabokat a 6. század első harmadától az utolsó harmadáig keltezte (SD 5–6, 530–580).⁸⁰ A fibula pontos analógiája az Alpok előterében lévő kranji temető 11/3. sírjából⁸¹ került napvilágra. A temetkezés további különlegessége, hogy a nikitschi 1. sírhoz hasonlóan a langobard szállásterületen egy nem szokványos lelettípust, az ún. többtagú, szíjszorítóval ellátott övvereteket is tartalmazott [2. tábla 3.]. Ezek általában felnőtt nők igen jól felszerelt temetkezéseiben voltak jelen a gepida és a kora avar kori temetőkben, melyek Dobos Alpár szerint lokális szinten magasabb társadalmi rangot birtokló egyének sírjai lehettek.⁸² A Közép–Tisza-vidék gepida temetőiben az 5. század végétől a 6. század elejéig volt követhető a viseletük, későbbi példányait a kora avar korból a Dunántúl keleti feléből, a 6. század végétől a 7. században még ismerjük.⁸³ Ursula Koch a nyugati Meroving régióból előkerülő, vonatkozó leletegyütteseket a 6. század első harmada utáni időszakban feltételezte (SD 5, 530–555).⁸⁴ A nikitschi 1. sírt összességében a 6. század második harmadára keltezhettük, a fibulák, a veretek és a csonttubus együttesét az idézett analógiák alapján nyugati Meroving, Felső–Duna-vidéki, délnémet régióhoz kapcsolhatjuk.

A fertőszentmiklósi 9. sírban az ovális láblemezű, a fejlappal egybeöntött gombos, ún. *Podbaba–Schwechat* típusú kengyelfibulapárt a 6. század közepe körüli idősakra datálhatjuk és a dunai langobard fibulakészítéshez kapcsolhatjuk [2. tábla 8.].⁸⁵ Az ékkőberakásos,

⁷⁵ SD 1–3, 430–510 (Koch 2001, 71, Abb. 12. F27).

⁷⁶ Walter 2008, 31.

⁷⁷ Heinrich-Tamáskó – Horváth – Bendő 2018, 313–350.

⁷⁸ Hivatkozásokkal együtt ld. Werner 1962, 167, Fundliste 3:2; Kühn 1974, 1087, Karte 66.

⁷⁹ Koch 1977, 36, Abb. 8A.

⁸⁰ Koch 2001, 76, Abb. 15. F22.

⁸¹ Stare – Vinski 1980, 52, Taf. 9–10.

⁸² Dobos 2012, 50–51.

⁸³ Dobos 2012, 51.

⁸⁴ Koch 2001, 204–205.

⁸⁵ MDo 5, 540–560, ld. Tejral 2002, 339.

madárstílusban készült függőszettet [2. tábla 6.] a közép-németországi türing női temetkezésekben az 5. század végétől a 6. század közepéig használhatták.⁸⁶ A Morva-medencei, langobard kori, lužicei temető 46.⁸⁷ (Csehország) sírjának leletegyüttesét és az ebből származó rekeszes függőket Tejral jóval későbbre, a 6. század közepére keltezte (MDo 5–6, 540–600).⁸⁸ A *Nikitsch–Kranj* típusú S-fibulák feltűnésével viszonylag korán, 6. század első harmadában lehet számolni [2. tábla 7.].⁸⁹ Noha a temetkezés a fibulaszett és az övszalagot díszítő ezüstlemezek alapján jellegzetes pannoniai, Közép–Duna-vidéki tárgykból áll, a rekeszbetétes díszfüggők és a díszes csonttubus a közép-németországi türing és a délnémet leletkörhöz szorosán kapcsolódik. A leletegyüttes legkésőbb a 6. század közepén kerülhetett a földre.

A nyugati Meroving kör lelettípusainak fokozott jelenléte Pannonia ÉNy-i régiójában, a Fertő-tó környéki, langobard kori soros temetőkben nem szokatlan jelenség,⁹⁰ a kutatásban importként emlegetett fibulák, esetleg más, külkapcsolatokra utaló lelettípusok az érintett régióban fekvő Bezenye–Paprét, Fertőszentmiklós–Szeret-dűlői homokbánya, Gyirmót–Homokdomb, Hegykő–Mező utca és Schwechat lelőhelyeken is megtalálhatóak.⁹¹ A lelettípusok ily fokú csoportosulását egyrészt a Duna közelségével, a Dunán zajló kereskedelemmel, másrészt a Meroving kultúrkör nyugati felének a 6. század eleji terjeszkedésével magyarázhatjuk.⁹² Ennek a kapcsolati rendszernek a lenyomata lehet a két tárgytypus, melyet a tartalmazó leletegyüttesek néhány további eleme is alátámaszthat (ld. rozettafibulák, pajzsos tövisű csat, madáralakos díszfüggő, Nikitsch 1. típ. fibula, többtagú övveretek).

Összegzés

A mödlingi 2. sír bronzlemeze a 6. század második felére keltezhető pannoniai langobard kori soros temető körből került elő, amely ebben a környezetben unikális leletként tartható számon. A tárgytypus keltezőértéke a korszakban nem mérvadó, hiszen feltűnése már az 5. században feltételezhető, elterjedése régiókon átívelő. Az eddig ismert esetekhez hasonlóan

⁸⁶ Schmidt (Gruppe IIB, 480–525) és Hansen (MD 3–4, 470/80–560/70) alapján. Ld. Schmidt 1961, 137; Hansen 2004, 60.

⁸⁷ Klanica – Klanicová 2011, 381, Taf. 48. 21–23.

⁸⁸ Tejral 2005, 188, Abb. 13. C: 15–17. Pannoniai keltezésük a fertőszentmiklósi 9. sír alapján szintén a 6. század közepére tehető. A tárgytypus legutóbbi elemzését ld. Heinrich-Tamáská – Horváth – Bendő 2018, 321, Fig. 8.

⁸⁹ Hergott-Rácz 2023, 73.

⁹⁰ Bóna 1993, 148–149.

⁹¹ Összefoglalásukat ld. Friedrich 2002, 175–190; Quast 2008, 363–375.

⁹² A kapcsolatok jellegéről ld. Quast 2008, 363–375.

egy viseleti elemeit tekintve jól felszerelt, felnőtt női temetkezéséből került elő az övcsüngő jellegzetes helyéről, a térdek közül. Teljes egészében nem zárható ki, hogy valamilyen óvó-védő szereppel felruházott szerves anyagot tartalmazó amulettkapszulaként kerülhetett a sírba, de a korszakot és a régiót tekintve inkább valamilyen tégely, tárolóalkalmatosság lehetett.

A nikitschi 1. és a fertőszentmiklósi 9. sír agancs- és/vagy csonttubusai a langobard kori pannoniai soros temetőkből további nyugati Meroving, Felső–Duna-vidéki, dél- és közép-németországi kapcsolatokat jelző leletek mellől került napvilágra. A lelettípus fokozott csoportosulása a délnémet, frank-alamann, bajuvár körben figyelhető meg, feltűnésük e régióban az 5. század végétől, a 6. század elejétől feltételezhető. Pannoniában viseletük csak a 6. század második harmada és a közepe környékén adatható, a bronztégelyekhez hasonlóan jó módú nők temetkezéseiből, az övcsüngő környezetéből kerültek elő. A szomszédos nyugati Meroving és gepida temetkezések esetében ez a környezet nem egyértelmű, részben, mert az ottani leletek vagy másodlagosan felnyitott sírokból származnak, vagy nem teljesen közzétett, esetleg rosszul dokumentált korai feltárásokból. A csonttubus funkciójáról elmondható, hogy tárolóalkalmatosságként használhatták, mellyel egybeforrhatott amulettfunkciója, ez alapján valamilyen óvó-védő szereppel felruházott lebomló anyagot tárolhattak benne.

A két lelettípus az ismert, amulett-jellegű tárgyak körét bővítik a dunántúli langobard és a Tisza-vidéki gepida lelethorizontban és a nyugati irányú külkapcsolatok, kulturális hatások lenyomatai lehetnek a Kr. u. 6. századi Kárpát-medencében. Az agancs-/csonttubusok további jelentősége, hogy az igen kevés kapcsolódási ponttal rendelkező langobard-gepida lelethorizont egyik újabb összekötő elemmel bővült.

Felhasznált irodalom

- Arends 1978 Arends, U.: *Augewählte Gegenstände des Frühmittelalters mit Amulettcharakter*. Inagural-Diss. Heidelberg 1978.
- Átkelők 2022 F. Kovács P. (Szerk.) *Átkelők a túlvilágra. Két gepida temető a Közép-Tisza mentén* [Szolnoki Régészeti Tanulmányok 3.]. Szolnok 2022.
- Beninger 1934 Beninger, E.: *Die Germanenzeit in Niederösterreich Von Marbod Bis Zu Den Babenbergern. Ergebnisse Der Bodenforschung*. Wien 1934.
- Beninger 1940 Beninger, E.: *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*. [Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung. Vorgeschichtliche Abteilung. Heft 8.] Leipzig 1937.
- Beninger – Mitscha-Märheim 1970 Beninger, E. – Mitscha-Märheim, H.: Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 43 (1970) 3–47.
- Bierbrauer 1993 Bierbrauer, V.: Die Landnahme der Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters I*. Hrsg.: Müller-Wille, M. – Schneider, R. Sigmaringen 1993, 103–172.
- Bollók 2017 Bollók, Á.: Christians, Christianity and the ‘Northern Barbarians’ in Late Antiquity and the Early Middle Ages. In: *Dalle steppe al Mediterraneo. Popoli, culture, integrazione*. (Atti del convegno internazionale di studi «Fondazione e rituali delle aristocrazie germaniche nel contesto mediterraneo» Cimitile-Santa Maria Capua Vetere, 18-19 giugno 2015.) Ed.: Ebanista, C. – Rotili, M. Napoli 2017, 423–442.
- Bóna 1971 Bóna, I.: Langobarden in Ungarn. *Arheološki Vestnik* 21/22 (1970/1971) 45–74.
- Bóna 1974 Bóna I.: *A középkor hajnala. A gepidák és langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest 1974.
- Bóna 1993 Bóna I.: Langobardok. Hegykő-csoport. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 6.] Szerk.: Zimonyi I. Szeged 1993, 102–115, 148–149.
- Bóna 2009 Bóna I.: Die Geschichte und die Archäologischen Zeugnisse der Langobarden. In: Bóna – B. Horváth 2009, 169–217.
- Bóna – B. Horváth 2009 Bóna, I.–B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6.] Red.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2009.

- Brather-Walter 2009 Bather-Walter, S.: Schlange – Seewesen – Raubvogel? : Die S-förmigen Kleinfibeln der älteren Merowingerzeit. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* Bd. 37 (2009), 47–110.
- Brenner 1912 Brenner, E.: Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 7 (1912) 253–346.
- Christlein 1967 Christlein, R.: Ausgrabung eines Gräberfeldes des 5. bis 7. Jahrhunderts bei Bittenbrunn, Lkrs. Neuburg a. d. Donau. *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 8/9 (1967/68) 87–103.
- Clauss 1989 Clauß, G.: Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht in frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 34/2 (1989) 491–603.
- Csallány 1941 Csallány D.: A szentes-nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai. *Archaeologiai Értesítő* III. f./II. k. (1941), 127–161.
- Csallány 1961 Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)* [Archaeologia Hungarica, Series nova 38.]. Budapest 1961.
- Csallány 1968 Csallány D.: Sámánesköz volt-e az avarkori „ír-tartó csonttégely”. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1 (1966-1967 [1968]) 61–72.
- Cseh 2005 Cseh, J.: Szolnok–Zagyva-part, Alcsi. In: Cseh et al. 2005, 18–33.
- Cseh et al. 2005 Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy K. – Nagy, M. – Nepper, I. M. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II.* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 2. Monumenta Gepidica.] Red.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2002.
- Dobos 2012 Dobos, A.: Girdle-hangers decorated with hinged plates from the Gepidic and Early Avar Period in the Carpathian Basin. *Archaeologiai Értesítő* 137 (2012) 27–56.
- Droberjar 2008 Droberjar, E.: Thüringische und langobardische Funde und Befunde in Böhmen. In: *Kulturwandel* 2008, 1–20.
- Dübner-Manthey 1987 Dübner-Manthey, B.: *Die Gürtelgehänge als Träger von Kleingeräten, Amuletten und Anhängern symbolischer Bedeutung im Rahmen der frühmittelalterlichen Frauentracht: Archäologische Untersuchungen zu einem charakteristischen Bestandteil der weiblichen Tracht.* Diss. FU Berlin 1985. Berlin 1987.
- Dübner-Manthey 1990 Dübner-Manthey, B.: Zum Amulettbrauch in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. In: *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen. Beiträge zu einer internationalen Tagung am Fachbereich*

- Geschichtswissenschaften der Freien Universität Berlin 18. bis 21. Februar 1987*. Hrsg.: Affeldt, W. Sigmaringen 1990, 65–87.
- Fischer 1993 Fischer, T.: *Das Bajuwarische Reihengräberfeld von Staubing. Studien zur Frühgeschichte im bayerischen Donaauraum*. [Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung Nr. 26.] Kallmünz 1993.
- Freire-Marreco 1908 Freire-Marreco, B.: Charms and amulets (Introductory and Primitive). In: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Volume III. Ed.: Hastings, J. New York 1908, 392–472.
- Friedrich 2002 Friedrich, R.: Fränkische Funde im langobardischen Pannonien – Ein chronologischer Vergleich. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 34 (2002) 175–190.
- Friedrich 2016 Friedrich, M.: *Archäologische Chronologie und historische Interpretation. Die Merowingerzeit in Süddeutschland*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 96.] Hrsg.: Beck, H. et al. Berlin/Boston 2016.
- Galamb 2012 Galamb, Gy.: Hagymányok vonzásában. Paulus kora, művei, emlékezete. In: *Paulus Diaconus: A langobardok története. Gombos F. Albin fordítását felhasználva közreadja Galamb György*. [Medievalia]. Szerk.: Horváth E. Budapest 2012, 9–50.
- Gallina 1999 Gallina Zs.: A gepidák hitvilága. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. [Gyulai Katalógusok 7.]. Szerk.: Havassy P. Gyula 1999, 91–106.
- Hansen 2004 Hansen, Ch.: *Frauengräber im Thüringerreich: Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr.* [Basler Hefte zur Archäologie 2.] Basel 2004.
- Haraszi 2011 Haraszi L.: *Gepida amulettek a Kárpát-medencében*. Szakdolgozat (Kézirat) SZTE-BTK Régészeti Tanszék. Szeged 2011.
- Haseloff 1981 Haseloff, G.: *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Studien zu Salin's Stil I*. [Vorgeschichtliche Forschungen 17, 1–3.] Hrsg.: Jankuhn, H. Berlin 1981.
- Heinrich-Tamáška 2008 Heinrich-Tamáška, O.: Keszthely–Fenekpuszta, Komitat Zala. In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung (Katalogteil)*. Hrgs.: Rheinisches Landesmuseum Bonn. Darmstadt 2008, 291–307.
- Heinrich-Tamáška – Horváth – Bendő 2018 Heinrich-Tamáška – Horváth – Bendő 2018 Heinrich-Tamáška, O.–Horváth, E.–Bendő Zs.: Before or after AD 568? Technological observations on the gold objects from Grave 2 at Keszthely-Fenéki Street In: *Über den Glanz des Goldes und die Polychromie. Technische Vielfalt und kulturelle Bedeutung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Akten des 2. und 3. Workshops des Netzwerks Archäologisch-Historisches Metallhandwerk in Frankfurt am Main, 24.–27. Oktober 2013*,

- und in Berlin, 11.–12. Mai 2017. [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd 24.] Hrsg.: Heidemarie Eilbracht, H. et al. Bonn 2018, 313–349.
- Hergott-Rác 2023 Hergott-Rác R.: S-fibulák a Közép–Duna-vidék langobard korában, II. rész (Kr. u. 6. sz.). *Bonus Nuntium* 2023/2, 58–97.
- Horváth 2012 Horváth, E.: Cloisonné jewellery from the Langobardic Pannonia: Technological evidence of workshop practice. In: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Ed.: Ivanišević, V. – Kazansi, M. Paris – Beograd 2012, 207–242.
- Jahreis – Wamser 1982 Jahreis, B. – Wamser, L.: Die Ausgrabungen 1982 im Reihengräberfeld von Wenigumstadt, Markt Großostheim, Landkreis Aschaffenburg, Unterfranken. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1982, 120–122.
- Jarnut 1982 Jarnut, J.: *Geschichte der Langobarden*. Stuttgart, Berlin, Mainz, Köln 1982.
- Kiss 2016 Kiss A.: A germán hiedelemvilág nyomai a Kárpát-medencében. In: *Szent Márton és Pannónia*. Szerk.: Tóth E. et al. Pannonhalma – Szombathely 2016, 161–170.
- Kiss 2019 Kiss A.: Between Wotan and Christ? Deconstruction of the Gepidic belief system based on the written and archaeological sources. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire*. Hrsg./Eds: Vida, T. et al. Budapest 2019, 369–407.
- Klanica – Klanicová 2011 Klanica, Z. – Klanicová, S.: Das langobardische Gräberfeld von Lužice (Bez. Hodonín). In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2011, 225–312.
- Koch 1968 Koch, U.: *Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd. X.] Berlin 1968.
- Koch 1977 Koch, U.: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd.13.] Berlin 1977.
- Koch 2001 Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60.] Stuttgart 2001.
- Koncz 2019 Koncz, I.: Action and interaction between the Gepids and the Langobards in the sixth century. In: *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire*. Hrsg./Eds: Vida, T. et al. Budapest 2019, 409–429.
- Kovács 1913 Kovács I.: A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La Tène izlésű temetkezés, népvándorláskori temető. *Dolgozatok IV.* (1913) 265–389.

- Kulturwandel 2008 Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M.: *Kulturwandel in Mitteleuropa: Langobarden – Awaren – Slawen* (Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008.) [Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.]. Bonn 2008.
- Kühn 1974 Kühn, H.: *Die Germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*. [Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit 11.] Graz 1974.
- László 1942 László Gy.: Adatok az avarság néprajzához. In.: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60-ik évfordulójára*. Budapest 1942, 16–24.
- László 1946 László Gy.: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Budapest 1946.
- Losert – Pleterski 2003 Losert, H. – Pleterski, A.: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren*. Berlin – Bamberg – Ljubljana 2003.
- Magnus 2007 Magnus, B.: Die Frau aus Grab 84 von Szentes-Nagyhegy und die gleicharmigen Relieffibeln der Völkerwanderungszeit. *Communicationes archaeologicae Hungariae* (2007) 175–193.
- Martin 1987 Martin, M.: Beobachtungen an den frühmittelalterlichen Bügelfibeln von Altenerding (Oberbayern). *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 52 (1987) 269–280.
- Martin 1994 Martin, M.: [Fibel und Fibeltracht]. K. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 8. Berlin 1994, 541–582.
- Martin 1995 Martin, M.: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38/2 (1995) 629–681.
- Martin 1997 Martin, M.: Kleider machen Leute. In: K. Fuchs (Hrsg.): *Die Alamannen*. Stuttgart 1997, 349–356.
- Müller 1976 Müller, H. F.: *Das alamannische Gräberfeld von Hemmingen*. [Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 7.] Stuttgart 1976.
- Münsterberg 1908 Münsterberg, R.: Römergrab in Mödling. *Jahrbuch für Altertumskunde* 2 (1908) 41.
- Nagy 2005 Nagy, M.: Magyarcsanád–Bökény. In: Cseh et al. 2005, 97–116.
- Nagy 2007 Nagy M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század)* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 5]. Szerk.: Garam É.–Vida T. Budapest 2007.
- Pohl 1994 Pohl, W.: Paulus Diaconus und die „Historia Langobardorum“: Text und Tradition. In: *Historiographie im frühen Mittelalter. Zwettler Symposium 1993*. [Veröffentlichungen des

- Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 32.] Hrsg.: Scharer, A. – Scheibelreiter, G. Wien, München 1994, 375–405.
- Pohl 2008 Pohl, W.: Migration und Ethnogenesen der Langobarden aus Sicht der Schriftquellen. In: *Kulturwandel 2008*, 1–12.
- Quast 2008 Quast, D.: Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardzeitlichen Pannonien. In: *Kulturwandel 2008*, 363–375.
- Rácz 2017 Rácz R.: Az övcsüngös női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkből. In: *Acta Universitatis Szegediensis – Acta Iuvenum, Sectio Archaeologica Tomus III*. Szerk.: Pintér-Nagy K. – Bíró Gy. – Takács, M. Szeged 2017, 61–84.
- Rácz 2019 Rácz R.: A hit- és a hiedelemvilág régészeti lenyomata a Kárpát-medence nyugati felében élő germán népek területén (Kr. u. 6. század). *Létünk* (2019) 109–126.
- Schmidt 1961 Schmidt, B.: *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa*. [Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle 18.] Berlin 1961.
- Sorg 2022 Sorg, M.: *Fibelausstattung und Lebensalter in der Merowingerzeit. Studien zu Abnutzung und Gebrauch frühmittelalterlicher Fibeln*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 129.] Hrsg.: Brather, S. et al. Berlin/Boston 2022.
- Stadler 1979 Stadler, P.: Das langobardische Gräberfeld von Mödling, Niederösterreich. *Archaeologica Austriaca* 63 (1979) 31–47.
- Stare – Vinski 1980 Stare, V.–Vinski, Z.: *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev* [Katalogi in Monografije 18.] Ljubljana 1980.
- Stoll 1939 Stoll, H.: *Die Alamannengräber von Hailfingen in Württemberg*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 4.] Berlin 1939.
- Svoboda 1965 Svoboda, B.: *Čechy v době stěhování národů*. [Monumenta Archaeologica 13.] Praha 1965.
- Tejral 2002 Tejral, J.: Beiträge zur Chronologie des frühmerowingischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. [Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum 11.] Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 313–358.
- Tejral 2005 Tejral, J.: Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch langobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. [Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9.] Hrsg.: Pohl, W. – Erhard, P. Wien 2005, 103–200.
- Tejral 2011 Tejral, J.: Zum Stand der Langobardenforschung im Norddanubischen Raum. In: *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2011, 11–73.

- Tharne 1973 Tharne, H.: Amulett. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 1*. Hrsg.: Jankuhn, H. – Beck, H. – Ranke, K. – Wenskus, R. Berlin – New York 1973, 268–269.
- Tomka 1980 Tomka, P.: Das germanische Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Fertőszentmiklós. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980), 5–30.
- Veeck 1931 Veeck, W.: *Die Alamannen in Württemberg*. [Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 1.] Berlin 1931.
- Vida 1995 Vida, T.: Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 76 (1995) 219–290.
- Vida 2004 Vida T.: Pogányság, kereszténység és szinkretisztikus világnép a kora középkorban (Régészeti megfigyelések a kora avar kori ember hitvilágáról). In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Neumann T. Piliscsaba 2004, 327–349.
- Vida 2016 Vida T.: Kereszténység a Kárpát-medencében a népvándorlás korában (Kr. u. 5–8. század). In: *Szent Márton és Pannónia*. Szerk.: Tóth E. et al. Pannonhalma – Szombathely 2016, 93–106.
- Vida 2018 Vida T.: *A sztyeppe, a bizánci és a Meroving birodalmak között. Kulturális változások a Kárpát-medence nyugati felén a 6-7. században*. Akadémiai doktori értekezés-Budapest 2018.
- Vielitz 2003 Vielitz, K.: *Die Granatscheibenfibeln der Merowingerzeit*. [Europe médiévale 3.] Montagnac 2003.
- Walter 2008 Walter, S.: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Mengen (Kr. Breisgau-Hochschwarzwald)*. [Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität München]. München 2008.
- Werner 1962 Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

Irsai Farkas László¹

Tóth József², a 19. századi „ködszurkáló”

Az idézőjelbe tett ködszurkáló kifejezés nem véletlen. Tóth József (1823-1870) után közel száz évvel, ezzel a címmel írt könyvet (Ködszurkáló - Bp. Magvető Könyvkiadó, 1973.), nyugodtan mondhatjuk röpiratot vagy szakmai proklamációt színházi ügyben Latinovits Zoltán (1931-1976), a „színészkirály”. A jobbítás, fejlődés érdekében megszerkesztett néhol csípős, de igaz reflexió a 20. század máig tárgyalt és idézett, rajongott színész-bibliája. De száz évvel hamarabb született már egy ugyanilyen célzatú munka, Tóth József tollából.

A két művészt elemezve, csak az érdekesség miatt említendő – a számmisztika szerelmeseinek -, hogy a két színész születési és halálozási dátumaiban drámai párhuzam lelehető fel: A két születési év számértékeinek összege, ha egyes számértékre egyszerűsítjük,

¹ A dolgozatot lektorálta: Dr. Gajdó Tamás színháztörténész, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet tudományos munkatársa.

² Tóth József (Szentes, 1823. júl. 6.–Bp., 1870. márc. 1.): színész, rendező. Rövid jogi és orvosi tanulmányok után 1841-ben Miskolcra szerződött színésznek. 1844-ig többek között Komáromy Sámuel, Komlóssy Ferenc, Kilenyi Dávid társulatában játszott. A Nemzeti Színházban először 1844. augusztus 29-én lépett fel Schiller Ármány és szerelem című drámájának Wurm szerepében. Újabb vendégjátékok után 1851. április 1-jével végleg szerződtek feleségével, Kovácsy Máriával együtt. 1854 nyara kivételével itt játszott élete végéig. Több szerepkörben is bebizonyította kivételes tehetségét. 1854-ig Egressy Gábor romantikus szerepeit vette át, majd Fánacsy Lajos halála után az intrikus szerepkörre tért át. 1856–57-ben angliai tanulmányútra ment, hogy a Shakespeare-szerepeket az eredeti környezetben tanulmányozhassa. Ennek az útnak a hatására tovább építette tragikus szerepeit. 1866-ban meghívták a Pesti Színitanoda tanárává, ahol színészmesterséget tanított. Szikár alkata jobban kedvezett a nyersebb intrikus szerepeknek. Később kapott humoros szerepeket is, amelyeket szintén kitűnően alakított. Nagy becsvágyal tanulta szerepeit; fontosnak tartotta a tiszta, érthető beszédet, a pontos és jellemző mimikát. Drámaírással is próbálkozott, csekély sikerrel. Fia, Tóth Imre később a Nemzeti Színház igazgatója ja lett. Főszerepei: Jágó (Sh.: Othello); Tartuffe (Molière); Biberách (Katona J.: Bánk bán); Vackor (Sh.: Szentivánéji álom); Szegfű Tivadar (Szigligeti E.: A mama); III. Richárd, Macbeth (Sh.). Drámái: Ádám apó és leánya (1858?); Az orgazda (1852); Talma (?). A magyar színművészet rendszere (Színháztörténeti Értesítő, 1853). Fordításai: Sh.: III. Richárd király, Két veronai nemes, A makrancos hölgy; Laube: Essex gróf; Hebbel: Judith és Holofernes. – Színháztörténeti Lexikon. Link itt: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz25/258.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 11.

akkor ötöt kapunk (Tóth József: $1+8+2+3=14$; $1+4=5$; Latinovits Zoltán: $1+9+3+1=14$; $1+4=5$), illetve láthatjuk, hogy a halál időpontjai közötti különbség hatot mutat ($76 - 70 = 6$). Szepes Máriától és Hamvas Bélától tudjuk³, hogy a kereszténység előtti, ősi keleti misztika szerint az ötös szám a lelki vezető, a főpap, a beavatott szellemi tanító száma. A hatos szám pedig mindig a választás, és a választút száma, hogy mit választ az ember, melyik az igazi útja, a fényes és csillogó, de járhatatlan, vagy a kevésbé díszített, de az igazi. Roppant érdekes, hogy mindkét ember életében harsányan jelen volt ez a két sorszám és a jelentésük. Mindegyik színész hivatását komolyan véve, tanító, beavatott mester volt, és mindkettőnél ott volt a választási lehetőség. Tóth József a vidéki dalitársulatokból indulva döntött, és felküzdötte magát a drámai színészet olümposzi magasságáig, külföldi tanulmányutakat folytatott. Nem a könnyű sikert választotta, hanem a nehezebb munkát, a belső építkezést. Halála előtt már tizenegy évvel tudta (1959), hogy beteg, gégerákja van, de még hét évig színpadon állt, titkolva baját. Az utolsó három évben is tanított, és írt, mert az elmúlásig nem a lassú és síró szenvedést választotta, hanem az utolsó pillanatig tartó lángolást. Tudjuk, Latinovitsnak is rengeteg választása volt. Nem a járhatónak tűnő, biztonságot adó, jól fizető és csillogó mérnöki pályát választotta, hanem diplomával a zsebében egy kofferrel a vonatra ült és a debreceni pályaudvarról a poros, rideg segédszínészi albérletet választotta, a fillérekből tengődő hétköznappal. A későbbiekben is választhatott, a szakma csúcsát jelentő Vígszínházban marad, megbújva a konfliktusok elől Várkonyi Zoltán szellemi istállójában, vagy szétfeszíti a körülötte lévő színházi rendszert és mindent felrúgva megváltói küldetéssel a halhatatlanságot választja, kivont karddal a tehetségtelen szürkeség ellen folytat háborút. Aztán dönthetett 1976. június 4-én este is, a balatonszemesi vasútállomáson...

No, az érdekes kitérő után tekintsük át részletesebben, mit tudunk Tóth Józsefről és melyek azok a tények, amelyek eddig ismeretlenek voltak előttünk a 19. századi ködszurkálóról. Mindezekhez már lehetőség volt bővebb forrásanyagot válogatni.

Sokan tudjuk, hogy Szentesnek is van egy színésze, aki a Nemzeti Színház tagja volt, azt is tudjuk a leírásokból, emlékezésekből, hogy halála előtti években felkérését kapott, hogy a Színiakadémia elődjében, a Színészeti Tanodában tanítson. Azt is tudjuk, hogy kiváló jellemszínész volt, ma úgy mondanánk: karakterszínész, vagy epizodista. Ismert volt eddig, hogy színészetét nyugat-európai országokban érlelte, Angliában és Franciaországban figyelte a szakmabeliek módszereit. Tanulmányútjain mind mélyebbre és mélyebb ásta magát a hiteles

³ Szepes Mária: Dimenzió tarot (Édesvíz Kiadó. Budapest, 2021.) 54-61; valamint Hamvas Béla: Tabula smaragdina (MEDIO Kiadó. Budapest, 2001.) 66-67. című könyvrészletek alapján.

színészi mesterség gyakorlati tudományában.⁴ Az is tudható, ahogyan Latinovits a verses, pódiumi műsoraira készülve a lírai művek még pontosabb interpretálásához mérnöki rajzokat, grafikákat készített magának, úgy Tóth József is jellemrajzokat írt drámai szerepeihez. Karakterelemzést készített Jago⁵ megformálásához, de ugyanúgy a III. Richárd Glosterjéhez⁶, valamint a Velencei kalmár Shylockjához is⁷. Van olyan forrás⁸, amely Shakespeare fordítójának tartja, ezzel a tények viszont vitatkoznak: Honoré de Balzac regényét átdolgozva, azt színpadra alkalmazva mutatta be Tóth drámáját a Nemzeti Színház *A jámbor vincellér* címmel, és az alkotó *Az orgazda*, és a *Talma* című darabja is bemutatásra került⁹. Nyelvtudása – angol és francia – valóban lehetővé tette volna a műfordításokat¹⁰, de hitelt érdemlően nem tudjuk megerősíteni, hogy a 19. században Arany Jánoson, Kazinczy Ferencen, Petőfi Sándoron és Vörösmarty Mihályon kívül Tóth József Shakespeare fordításokon dolgozott volna.¹¹

Igazán kevéssé volt tudható számunkra, hogy az első ködszurkáló valójában Tóth József volt, és őt követte Latinovits Zoltán. A két munkának és munkásságnak csak a küldetésében, a misszió teljesítésében merül fel azonosság, Latinovits valószínűleg nem ismerhette Tóth kéziratának tartalmát. A szentesi születésű teátrista magatartásában, színészi moráljában, pedagógusként formálhatóbb, képlékenyebb rezonanciával és simulékonyabban működött, mint a 20. századi pályatársa. Botrányairól nem tudni. Szikár természetűnek ítélik a visszaemlékezések, valószínűleg ez visszafogott attitűddel is párosodott.

⁴ Kruzslicz Pál: Thália Szentesen – Színjátzás és színház 1838-2008 között (Szentes Városi Könyvtár Nonprofit Közhasznú Kft; Pendola Szentes Kft. Szentes, 2010.) 56-75. Továbbiakban: Kruzslicz 2010.

⁵ Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattára (Továbbiakban: OSZMI. Kézirattára.) Tóth József kéziratjai: 53.208, 53.209.

⁶ OSZMI Kézirattára. Tóth József kéziratjai: 53.210.

⁷ OSZMI Kézirattára. Tóth József kéziratjai: 53.211.

⁸ Uo.

⁹ A Nemzeti Színház 150 éve. (Gondolat Kiadó. Budapest, 1987; Továbbiakban: Nemzeti 1987.) 230-250; Továbbá: OSZMI. Kézirattára. Tóth József kéziratjai: 66.1490; és 53.212.

¹⁰ Az OSZMI Kézirattárában fellelhető Tóth József *Szavak és hanggyakorlatok* című munkájában több fejezet angol nyelven lett fogalmazva. In.: OSZMI. Kézirattára. 53.213.

¹¹ Szele Bálint: A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig. Fordítástudomány 8. (2006) 2. szám 78–94. alapján. Link itt: https://epa.oszk.hu/04100/04125/00004/pdf/EPA04125_forditastudomany_2006_2_078-094.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 24.

Az utóbbi évtizedek visszaemlékezéseiben távolba meredő romantikával írott felületes igényű, szépeltő oldalak beszéltek eddig Tóth Józsefről. De most, köszönhetően az Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum vezetésének¹², birtokunkba kerülve pontos és kimerítő képet kaphatunk Tóth József gondolatairól, hitvallásáról, hivatástudatáról, így szakmai célkitűzéséről, hogy miként is alkotott a szentesi születésű Tóth József színművész és mesterségtanár a 19. század végén.

Élete utolsó éveiben, távol a színpadtól elméleti szakmai munkákat folytatott, erről már fent is szóltam. A források szerint 45 éves korától nagyon ki sem mozdult az utcára. De azt kevesen tudtuk eddig, hogy a gyilkos kór, a gégerák teljesen átformálta a hétköznapjait. Mindentől óvnia kellett magát, ha néha sétát tett, azt is fedett arccal tette, szájkosárhoz hasonló védőmaszk volt rajta, hogy védje a portól légzőszervét. A Nemzeti Színház igazgatását szerették volna rábízni, ám ahelyett külföldi, francia és olasz gyógykúrákon vett részt, sikertelenül. 1870. március 1-én hunyt el.¹³

Nemcsak színésztanár volt, teatrológus. Nézetei, meglátásai a maguk korában egyértelműen úttörőnek számítottak. A nagynevű színész, Petőfi Sándor barátja, Egressy Gábor halálával – akit Molière-hez hasonlóan a színpadon ért a szélütés – lehetőség nyílt, hogy tanári katedrát kapjon a pesti Színészeti Tanodában. 1866. július 31-én Gróf Festetics Leó, a Színészeti Tanoda főigazgatója – akit a színháztörténet összeférhetetlen iskolai direktorként jellemez, mert folyamatos összetűzésben volt a Nemzeti Színház vezetésével a tanoda lehetetlen mindennapi működése folytán – levelet intézett Tóth Józsefhez: „(...) felkérem Önt, hogy az egyik drámai tanári széket ideiglenesen foglalja el, és végleges tanári kinevezésért folyamodványát annak idején hozzám nyújtsa be”¹⁴. Utolsó napjáig dolgozott, írt a hallgatóknak a színészeti hanggyakorlatok szükségességéről (*Szavak és hanggyakorlatok*¹⁵), valamint megírta Gróf Zichy Antalnak *A magyar színművészet rendszere*¹⁶ címmel a színházi reformokról szóló tanulmányát.

¹² Köszönet ezért Dr. Gajdó Tamásnak, az OSZMI tudományos munkatársának, és Dr. Bodolay Gézának, az OSZMI igazgatójának.

¹³ Kruzslíc 2010; valamint: *Színházkeresztelő száz éve* című kiadvány (Szentés Város Önkormányzata. Szentés, 2009. 3-18.) alapján. Továbbiakban: Szentés 2009.

¹⁴ OSZMI. Kézirattára. 53.200.

¹⁵ OSZMI. Kézirattára. 53.213.

¹⁶ OSZMI. Kézirattára. 53.218. Továbbiakban: Tóth 1869.

A történeti háttér érdekében tudni kell, hogy Tóth József a vándorszínészi évek után 1850-től játszott a székesfővárosi főszínházban. A tizenhét éves pesti karrierje alatt (1850-1867) a Nemzeti Színházban mindösszesen 671 bemutatót tartottak, amelynek felét prózai művek, másik felét operák alkották. Az 1884-es Opera épületének megnyitója előtt ugyanis a Nemzeti Színház egyben komolyzenei művek dalszínháza is volt. Ugyanígy, az 1865-ös alapítású Színészeti Tanodában egyszerre oktattak színész és operai növendékeket is, akik az elméleti órák mellett kórustagok és statiszták voltak esténként. Az énekes növendékek csak az 1880-as évtől költöztek át a Zeneakadémia régi épületébe, az Andrassy út 67. szám alá. Mivel a fiatalok idejét a színházi próbák és az előadások igen lefoglalták, sokszor lehetetlen volt az elméleti tanórákat megtartani. Festetics gróf, a főigazgató ezért volt ellenséges a Nemzeti Színház vezetésével. A helyzetet munkájának és a Tanoda működésének ellehetetlenítéseként élte meg. Az oktatás minősége, színvonala talán ma már a stúdiókéhoz, vagy inkább csak szobaszínházi amatőr mutatványokhoz lenne hasonlatos. Gróf Festetics Leó igazgatásával, nem önálló intézményként, hanem a Nemzeti Színház alá rendelt alma mater akkoriban egy édeskésen megmosolyogtató elegy. A lányok 15 éves kortól, a fiúk 18 éves kortól nyertek felvételt, három szobában képezték egyszerre a kóristákat, operaénekeseket, és a későbbi teátristákat. Ez volt az iskola, a három szoba. Mesterségbeli tanulmányozásnak nehezen volt tekinthető az ott eltöltött idő egy diáknak. Minek iskola, ha nem lehet tanítani és nem lehet tanulni? – írta egyik levelében Festetics. Váradi Antal az első, aki 1905-től próbálja intézményesíteni, vagy komolyabbá tenni az intézményt, így készülnek végül órarendek, tananyagok, és az iskola megkapja a máig működő budapesti Rákóczi út 21. szám alatti épületet.¹⁷

A Nemzeti Színházban pedig, az előzőekben említett időszakban, 1850 és 1867 között, a prózai darabok több, mint 80%-át Szigligeti Ede rendezte. Átlagban, évadonként 42 bemutatót tartottak, tehát átlagolva havonta több, mint hármat, majdnem minden héten egyet.¹⁸ Ma már egy átgondolt, elmélyült színházi munka, egy próbafolyamat időszaka legalább hat-nyolc hét. A tíz hónapos évadok idején, szeptembertől júniusig, a professzionális repertoár színházak öt-tíz bemutatónál többet nem mernek tervezni, érthető okok miatt. Ebből következik, hogy amennyiben a 19. század közepén majdnem hetente tartottak premiereket, akkor az nem a mai minőséget és színházi munkát feltételezi. Szöveget tanulni, szerepet

¹⁷ A Százéves színésziskola. (Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1964. Szerkesztette: Csillag Ilona.) 15-33. alapján.

¹⁸ Nemzeti 1987. 230-250. alapján.

formálni, színpadképet rendezni, díszletet és jelmezt hitelesen a néző elé álmodni, azokat elkészíteni, és a darab agatológiailag elemzett üzeneteit felmutatni lehetetlenség lett volna.

A következőkben azonban még a közlemény előtt fontos összefoglalnunk Tóth József színházelméleti munkáját, és a korszakba ültetve, néhány elemzési szempontot felvetnünk:

A passzívan merengő emlékezés helyett, az érdemi elemzés alfája, hogy lássuk 1850-ben hová, milyen közegben kellett helyt állnia Tóth Józsefnek, mint kezdő színész – bár akkor már hosszú vándorévek álltak mögötte vidéki színészként - a Nemzeti Színházban.

Bizonyosan a nemzeti gondolkodás kulturális mementója volt, a felvilágosodás iskolai és főúri műkedvelő jellegű színházi előadásai után – bár 1790-től a pesti Rondellában már tartott előadásokat a Magyar Játékszíni Társaság¹⁹ - amikor a rendi vármegyéket ösztönzve Gróf Széchenyi István 1832-ben kiáltványt intézett a főrendekhez, hogy a külön-külön támogatott részországi játszóhelyek helyett először, utat mutatva legyen a "Játékszín" fővárosi építése közügy, és hozzanak létre 100.000 aranyforintos alapot erre, és még 100.000-et gyűjtsenek a pest-budai színház építésére is²⁰.

Az országgyűlés 1832 és 1836 között folyamatosan, bár nagy szünetekkel ülésezett, amely egy ülészaknak számított akkoriban. A Széchenyi-röpirat nem országgyűlési javaslat volt, persze, a Gróf Pozsonyban is hangoztatta nézeteit a színházügy fejlesztését illetően. A Pesti Magyar Színház fölépítését 1835-ben kezdeményezte Pest Vármegye, így az 1837. augusztus 22-én vármegyei színházként nyílt meg Bajza József²¹ igazgatásával. Az 1836-os országgyűlési törvénycikk csak elvi szinten mondta ki egy Nemzeti Színház létrehozásának szükségességét, majd csak 1840-ben kerül a Pesti Magyar Színház állami támogatással új státuszba, egy újabb törvény erejénél fogva.²²

¹⁹ Kosáry Domonkos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980.) 674. – Ugyanezt Dr. Gajdó Tamás írásában *Magyar Játékszíni Társaságként* lehet olvasni, amelynek legjelesebb tagja Kelemen László volt. In.: *Képes Színháztörténet* (Magyar Könyvklub. Budapest, 1999.) 539.

²⁰ Gróf Széchenyi István: *Magyar Játékszínről* (Füskúti Landrerer. Pest, 1832.)

²¹ Bajza József (1804 – 1858): színházvezető, kritikus. Színházi élményeit pozsonyi diákként 1823–24-ben, majd 1829-től a pesti német színházban szerezte. A magyar kulturális élet polgári normáit kialakító vitái keretében 1836-ban közölte *Dramaturgiai és logikai leckék, magyar színbírálok számára* című tanulmányát, amely a magyar színpadi romantika részletes programja. 1837–38-ban a Pesti Magyar Színház igazgatója volt. E minőségében kidolgozta a színház működési szabályzatát. 1838-ban a magyar dráma műsorarányát kevesellve lemondott. In.: *Magyar Színháztörténeti Lexikon*. Link: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/41.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.

²² Bővebben erről itt: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00609/19329.htm> és itt: <https://nemzetiszinhas.hu/magazin/2017/09/1-132> Utolsó letöltések dátuma: 2023. november 2.

A fővárosi nagyszínház megnyitása után tizenhárom évvel később, Simontsits János²³ igazgató és Fánicsy Lajos²⁴ gazdasági vezető szerződtette a teátrum tagjai közé Tóth Józsefet²⁵. A háziszíró és a legtöbb prózai darabot színpadon rendező alkotó Szigligeti Ede, a főszínesz, a Nemzeti oszlopa Egressy Gábor. Általa sikerült még vendégszínészként a fővárosban három alkalommal is találkoznia Tóthnak Petőfi Sándorral, 1844 és 1846 között – erről tudósított akkoriban a *Pesti Napló* és a *Pesti Divatlap*²⁶.

Tóth József fővárosi karrierje idején, 1850 és 1867 között a repertoáron fele részben operák szerepeltek a prózai darabok mellett. Szigligeti szerzőként sokat szerepelt a színlapokon, mellette Dumas, Jókai Móra, Goethe, Molière, Shakespeare és nagyobb részben Verdi zeneműveit tartották műsoron. A szentesi születésű színész 1850-es debütálása után már a következő évad végén, 1852. augusztus 14-én mutatták be első írásművét *Az orgazda* címmel. Különösebb ováció vagy elsöprő siker nem szerepelt utána a sajtóban. Legfontosabb alakítása Szigligeti Ede rendezésében maradt a színháztörténelemben: *A velencei kalmár* című és főszerepét öltötte magára nagy sikerrel, amelynek premierjét 1857. november 27-én tartották. 1858. szeptember 18-án mutatták be következő művét, amelyet – ahogyan fenn is olvasható – Honoré de Balzac *Eugénie Grandet* című művéből fordított és maga írta színpadra. A darabot rendezőként is jegyezte, hozzá muzsikát Kovács Endre és Novák György²⁷ szereztek.²⁸

Egressy Gábor halála után, 1866-ban Festetics Leó felkérte főszereplőnket színészmesterségtanárnak, hogy foglaljon katedrát a Színészeti Tanodában. Tapasztalataiból merítve vetette papírra Gróf Zichy Antalnak címezve, amelyről többször szó volt, *A magyar*

²³ Simontsits Jánost (1783-1856) ez időben a nemesi származása révén – alsó és felsőkorompai –, mint Pest vármegye alispánját tették a Nemzeti Színház gazdasági vezetői székébe, ügyelve arra, hogy a központi, osztrák kincstár felé megbízható ember ügyelje a színház gondjait. Link: <https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/w/30/30854.htm> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.

²⁴ Fánicsy Lajos (1809 – 1854) ebben az időben a Nemzeti Színház művészeti vezetője volt. Színész, rendező, fordító. 1828-ban Pesten lett egyetemi hallgatóból színész. A Dunántúli Színjátzó Társaság tagja volt, majd 1833–34-ben és 1836–37-ben a budai Várszínházban játszott. Közben Kassán, Nagyváradon lépett fel. 1837-ben a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház alapító tagja. 1849-től 1852-ig a színház vezetője. 1843–1852 között tagja a Nemzeti Színház drámabíró bizottságának. Link: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz07/30.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.

²⁵ Nemzeti 1987. 319.

²⁶ Szentes 2009.

²⁷ Kovács Endréről és Novák Györgyről egyelőre nem ismeretesek színháztörténeti feljegyzések.

²⁸ Nemzeti 1987. 230-250. alapján.

színművészet rendszere című tanulmányát. Az összesen 17 oldalas kézirat kontextusba helyezve elemezhető és értelmezhető.

Ha az 1900-as évek elején Hevesi Sándor deklamálónak és fülsértőnek jellemezte a játéktílust a Nemzeti Színházban, amelynek megújítására törekedett, akkor elképzelhetjük, hogy két korszakkal hamarabb, hatvan évvel előbb, a „lefúrt lábú papok Thália pesti szentélyében”, milyen stílusban és kognitív módszerrel közelíthettek egy-egy szerep megformálásához. Az említett „két korszak”, mint Hevesi előtti időszak úgy értendő, hogy az első a Pesti Magyar Színház és a Nemzeti Színház megalakulásának szellemi környezete és amikor Egressy Gábor külföldi tanulmányútra indul, európai mintákat vesz, tanítványként valami újat, mást akar, mint ami Pesten van, második határvonal pedig Tóth József munkássága, aki koncentráltabb, professzionálisabb, sőt intellektuálisabb munkát javasol a színészeknek. No, de erről kevéssel később fogunk részletesen tárgyalni.

Vissza Egressyhez: A Petőfi Sándorról az első fotográfiát, vagyis dagerotípiát készítő színész (1844-45 körül²⁹) természetes hiányérzetét a külföldi példákon nyert élményei visszaigazolják, teli tapasztalással és új ismeretekkel tér haza, amelyek termékenyítik a Nemzeti Színház dramaturgiai felfogását, a darabok kiválasztását, a színészvezetést, a színpadkép összeállítását, a rendezés módszerét a játéktílust, összevetve az Intézmény szakmai működtetését. Ezután, bő ötven évvel érkezik Beöthy László hívására Hevesi Sándor a Nemzeti Színházba rendezőként (1901). Vele kezdődik a Teátrum harmadik korszaka. De térjünk vissza Egressy Gábor tanulmányútjaihoz, a második korszakhoz, amely segíteni tudja Tóth József színházi tanulmányának megértését. Úgy tudni Egressy Gábor szakmai munkáiból, hogy már 1837-ben indult el európai tanulmányútra. Tehát azonos időben a Nemzeti Színház indulásával. Bővebb híradás nincs arról, hogy honnan szerezte vagy örökölte személyisége érzékenységét és fogékonyságát arra, hogy új utakat, új irányokat fedezzen fel és a tehetséges emberekre jellemző állandó elégedetlenség legyen benne ahhoz, hogy folyamatosan fejlődni tudjon. Az biztos, hogy papnak készült, majd később egy teológián tanuló társa „fertőzte” meg avval, hogy ne az oltár mellett, hanem a színházban, a nézőtérén legyen lelkipásztor. A reformkor gyermekét egy egészséges „csömör” és nagyfokú érdeklődése vezette ahhoz, hogy külföldön tanuljon. Leírásai szerint pályatársai a próbák alkalmával a szokásjogok és manírok mentén dolgoztak. Ezeket a karaktereket úgy hívta,

²⁹ Egressy Gábor párizsi körútja alkalmával vásárolt magának degarrotip készüléket. Avval készített fotót barátjáról. Link: <https://200petofiszabadon.pim.hu/egressy-gabor-petofi-sandor-dagerrotipia> alapján. Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 28.

hogy „természeti művészek”. Vagyis, hogy ösztönből dolgoztak bizonytalan eredményekkel, reprodukációs készség, az adott verbális és fizikai megismételhetőség technikai tudása nélkül. Véleménye alapján ezek képzetlen emberek voltak. Ma már látható, hogy általánosan ez volt a jellemző a vándortársulatok színvonalára, ahol a külsőségek, klisék és formák voltak a szerepformálás zsinórmértékei. Idősebb, tapasztaltabb színészek a jelenésre várva, a takarásban vagy az öltözőben tanították be a fiatalabbaknak a hanglejtéseket. Külön érdekesség, hogy a korszak színházi gondolkodójaként, vagyis képzetesebb és igényesebb hozzáállással, mint pályatársai a szerepformálást szövegmondásnak értelmezte, amelyet hevületi szakaszokkal, idő és térpontokkal jellemzett. Ez volt a reprodukálási lehetőség és módszer elmélete abban az időben. Ezt az elméletet oldotta fel és nyújtott professzionális metodikát az orosz színház mestere, a máig megkerülhetetlen színészmesterség tanár és rendező, Sztanyiszlavszkij: mindent belülről kell indítani. Az agyi és lelki színészi folyamatok kidolgozásának módszere előtt tehát Egressy Gábornál tapinthatjuk le pontosan, hogy a 19. század közepén, hogyan dolgoztak, vagy próbáltak „mesterek” lenni nálunk, Magyarországon a színészek. A megállapításunkat duplán aláhúzza, hogy az orosz módszerrel ellentétben – belső folyamatok – Egressy Gábor külön ajánlotta írásaiban, egyfajta tanításként az ifjú teátristáknak a tükör előtt történő gyakorlást, hogy a színész mozgása kontrollált legyen a szövegmondás közben. Ma már tudjuk, hogy ez így teljesen szakmai paradoxon, hiszen a belső lelki folyamatok, ha azokat racionalizált, kognitív kontroll alatt vagyunk képesek tartani, együttesen tudnak működni a fizikummal. Tehát a két dolog nem különválasztható és teljes szakmaiatlanság tükörben kimunkálni egy szerepet³⁰. Egressy Bécsben és Párizsban szívott magába új szakmai energiákat. Az osztrák fővárosban összesen 42 darabot nézett meg, hogy a színészet és rendezés más megközelítését lássa közelről. Összehasonlítva a pesti színvonallal, azt írta ott szerzett élményeiről, hogy a magyar főváros színházi élete a kintihez képest botrányosan esetleges. A több tucat előadás bizonyította számára az estéről-estére történő ugyanazon, vagy hasonló színvonal megtartását a színészek részéről, míg magyar honban akkor ez még nagyon mellőzött volt. Párizsban tapasztalta meg, hogy milyen erős

³⁰ Evvel a megállapítással talán Jerzy Marian Grotowsky (1933-1999) lengyel színházrendező, teatrológus és teoretikus vitatkozna. A róla elnevezett módszer lényege szemben áll Sztanyiszlavszkij elméletével. A lengyel tematika az oroszral szemben azt állítja, hogy nem a belső folyamatokból indulnak el a külső reakciók, hanem a fizikai cselekvések szülik meg a színész belső lelkiállapotát. Jelen dolgozat szerzője Sztanyiszlavskijjal ért egyet: természettudományos alapon, tehát a biológiai faktorok véleményem szerint nem tudják az ember pszichéjét alakítani. Fizikai hatások, mint pressziók is csakis a kognitív és belső lelki folyamatok által váltanak ki további fizikai reakciókat. Ezen vitát rendezni egyebekben lehetetlen. Így bővebb ismeretátadásra és információcserére ebben az írásban nem vállalkozom a terjedelem okán.

társadalmi hatása van a színháznak, hogy mennyire közösség és gondolkodásformáló erővel bírnak a színpadi történések. Bár korát megelőzve Kazinczy és Vörösmarty már foglalkoztak Shakespeare magyar fordításaival, a magyar színpadokon – így tartja a színházi krónika – Egressy Gábor terjesztette Egressy terjesztette el a királydrámák mesterműveit. Hazatérve a liberális pesti közösség azonnal magába fogadja a színészt. A Nemzeti Színházban működő reformellenzék magának vallotta Egressy nézeteit. Így az 1848-hoz vezető társadalmi folyamatokból tehát nem mellőzhető Egressy Gábor szellemisége.³¹ Egressy írása később minden bizonnyal tételekként maradtak meg a szakmában. Hazatérése után tapasztalásainak összeségét még két alkalommal, 1866-ban és 1889-ben is kiadták nyomtatásban. Fia, Egressy Ákos, aki a század végén maga felügyelte a színészoktatást, tankönyvet írt édesapja meglátásai alapján, amely apja munkájának teljes, változtatás nélküli kiadása volt.³²

Ezeket a fenti lényegi részleteket tudnunk kell tehát, hogy megértsük Tóth József színházelméleti munkáit. Jelen publikáció egyben forrásközlemény is, ugyanis az egykori színész és pedagógus *A magyar színművészet rendszere* című írása a tanulmány végén, szerkesztés, változtatás nélküli változatban elolvasható. Az írásmódot, az akkori (1869) nyelvtani szabályoknak megfelelően eredeti formában tartottam. A kézirat egyes részletei nehezen olvashatóak, azokat zárójelbe tettem. De ezek ellenére is teljesen élvezhető, és értelmezhető a korszak úttörő minőségű színész-és, színházoktatási programja.

Tóth József megérkezve a Nemzeti Színházba, a Szigligeti Ede féle rendezéstechnika és Egressy Gábor színpadi létezése által formálta magát. A tanítóelvek elsajátítása mellett Tóth is, Egressyhez hasonlóan külföldi tanulmányutakat tett meg teljesítményének csiszolása érdekében. De Egressy halála után munkájában, amelyet teljes terjedelemben lehet majd olvasni a következő oldalakon, a jobbítás, fejlesztés érdekében erős kritikával illetve a kor szokványait és színvonalát. Természetesen a mai szóhasználattal és szövegezéssel ellentétben a tanulmány végén található forrás nehezen értelmezhető, igazi 19. századi szöveg. Kissé belterjes, szakmai anyag. De mégsem kell hozzá a türelemnél több, hogy a lényegi részeket képes legyen kihámozni a kedves olvasó.

Tóth József az anyag elején némi történeti áttekintéssel és romantikával kezd, kalapot emelve a színjátszás, az egyik legősibb művészeti megnyilvánulás előtt. De aztán lázas kritikába csap át, amelyben a maga korában unalmasnak, begyakorlottnak ítéli a színpadi

³¹ Egressy Gábor cikkei (1838-1848) című könyv alapján. (Magyar Színházi Intézet. Budapest, 1980.) 27-207.

³² Egressy Gábor: *A színészet könyve* (Emich Gusztáv nyomdája. Pest, 1866.); továbbá Egressy Gábor: *A színészet iskolája* (Nyomtatta: Hornyánszky Viktor. Kiadta: Egressy Ákos. Budapest, 1889.)

folyamatokat. A színészek igénytelenségeiről ír, a rendező azon kiszolgáltatottságáról, hogy legtöbbször a színpadon mozgó emberek nehezen, vagy egyáltalán nem tudják visszaadni azt, amit kérnek tőlük a rendezők. Ezután némi történeti áttekintést ad annak okán, hogy mennyire fontos tanulni az idősebbektől technikai tudást, ez az önképzés első lépcsője. Úgy látta, hogy sok színész lusta magyar honban, a tanulás helyett azzal csapják be magukat, hogy „A színészetet tanítani nem lehet, arra születni kell.”³³ Ezek a fejezetek majdnem írásának a felét foglalják. A munkaanyag közepétől olvasható és írja meg javaslatait „Öszhangzatban van a művészet” című fejezetének kezdetével.³⁴

Elsődlegesnek – a fentiek mellett, hogy a fiatal színész hajlandó legyen tanulni az idősebbtől – azt tartja, hogy a színészek, színésznők színpadra képzetten álljanak, ehhez pedig a rendszerszintű iskolai oktatás kialakítását sürgeti. Vagyis, hogy képzetlen színészek ne kerüljenek fel a magyar színpadokra. Úgy látta, az oktatás során a színpadi öszhangzat érdekében a színész beszédkulturájának kialakítása elengedhetetlen. A színpadi mozgás, a mimika és gesztusrendszer begyakorlását is fontosnak tartotta. No persze, ezt a kor léptékében érdemes látni, ők még akkor itt tartottak, hogy a fizikum és a belső állapot különválasztható a színészben.

Ezután Tóth József egy külön említésre érdemes bekezdéssel él, amely máig érvényes, sőt olyan morált mutat, amelyet a mai fiatal színésztanoncoknak is tanítani kellene, hogy életük végéig felkiáltójel legyen számukra. Tóth azt írja: „A színész miután szerződését megkötötte, azzal azon színpad művészi és társadalmi életének határai közé lépett. Elismerve függését azon felsőbbség ellenében; kinek kezében van azon erős hatalom, mely az intézeté mellett, az ő jogait és tehetségét is megóvjá. Ezen felsőbbség igazgató, tanárok, és rendezők két testben egy gondolatot képviselnek. Mindkettőjük eszménye, boldogsága, jogaik sértetlensége <a színművészet rendszerén alapszik>. Ez korlátozza a kóros szenvedélyé fajuló (...) állapotokat. Szereptúlkapasokat.”³⁵ Tóth József tehát 1869-ben leírta azt, amelyet több mint száz évvel később a kaposvári színészek és a Katona József Színház megvalósított. Azzal, hogy a színész társulati tagságra adja a fejét, azzal művészi és erkölcsi kötelezettsége révén alárendelődik tanárának, igazgatójának és a színház ügyének. Fegyelem, önkontroll és a

³³ Tóth 1869.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

csapatban történő gondolkodásról ír Tóth József, amelyet akkor még mindezeket úgy foglalja össze: összhangzat szükséges.³⁶

Nagyon érdekes, hogy az értekezés írója a Tanodát, és egyben az evvel összefüggő Nemzeti Színházat igazi kulturális agorává kívánta átalakítani, hogy a Fővárosban szellemi találkozóhelyük által a társadalom legfelső fokára lépjenek elő a színészek, rendezők, tanárok és tanítványaik. Ezt avval kívánta elérni, hogy javaslatában a dramaturgia oktatást nyilvánossá akarta tenni. Az elemzések alkalmával a Nemzeti Színház repertoárjában szereplő darabok kerüljenek a palettára - javasolta, amelyek alkalmával főként olyan foglalkozású embereket vendégnélnének, akik retorikával foglalkoznak – jogászok, költők, hittanulók és tanítók, és így tovább. Továbbá megjegyzi, a Nemzeti Színház tagjai, színésztanárok és rendezők tartsanak nyilvános felolvasásokat. Tóth evvel egyértelműen szellemi iskolát kívánt teremteni a Fővárosban. Így ír erről: „Színitanodánkat változtassuk mi is a rendszeres haladással, ama Rhodoszi művészet iskolájára. A tapasztalat bizonyítja, hogy mesterségesen a kevésbé hivatottakbe is be lehet oltani, hogy tegye a költő képzelmenyeit, tökélyesbé a kifejezés által. Éppen oly tekintélyt kell adnunk a Rendezőknek. Nekik kiképzett szini tehetségekre; a tehetségeknél viszont a szakavatott rendezőkre van szükségök. Ily tekintéllyel dicsőséggel egymást éltetik. A fegyelem; a leggondosabb tanulmány után; az ő javokra válik. Mert ha a színész „mintegy tükröt tart a természetnek, hogy felmutassa az erénynek ön ábrázatát, a gonosznak önön képét.” úgy a rendező ős időtől óta, azért ül a színpad elején, hogy mint elötükröt felmutassa a gyakorló színésznek az észre vett hiányt, szóval, mimicájával tagjártatással.”³⁷

Most pedig következék teljes terjedelmében Tóth József *A magyar színművészet rendszere* című tanulmánya:

Kegyelmes uram!

Hogy azon magasztos eszmét megvalosíthassuk hazánk színpadján; melyet Nagyméltóságod élénk (...) az elnöklő gróf Károlyi György Ő (...), és a m.t. bizottmány elé út:-, hogy a „nemzeti színház rendeltetésének teljes mértékben megfelelve, a nemzeti méltó várakozását, s a színművészet lehető legmagasabb igé,„nyeit kielégíthesse;” azon művészi rendszerre van szükségünk, mely a példaként folytonosan virágzó színpadokat fenntartja, és megóvjja.

³⁶ A kaposvári és szolnoki színtársulatokból összeállított legendás társulat mellett – Katona József Színház -, azért említeni szükséges még a két színésztanárt és rendezőt, akik ugyanarra törekedtek, mint amelyet Tóth József ír. Ez a két személyiség Major Tamás és Várkonyi Zoltán volt.

³⁷ Uo.

Ohajtottam volna, a színművészet ezen rendszerét Nagyméltóságod előtt, minél rövidebben felmutatni: de lehetetlen! Mert a példány színházak a rendszert, a tapasztalat (...) feljegyzéseiben, és csupán a következetes gyakorlatban hívják.

Inkább láthatjuk azt, mint könyvből tanulhatjuk. Hol gyakorlatban van, könnyű; hol nincs nem látható.

Hogy tehát, a magas szélt megközelíthessem, lementem a színpad alá, fel a színpadra, a (...), és törekszem felmutatni példákban, képekben, a színészet ó-és újkorából az igazgatót, a színpadrendszer nélküli állapot, ebből eredő benső hanyatlását, idült zűrzavarát, a színpadot kábító és (...) ál. tanokat.

Szólok pályatársaimhoz az előadásokhoz, kritikához. Példákat hozok fel, az ügyvitelben károsan ható rögzött elfogultság, (...) szokás, gyanítvány, érdek, gyengeségek stb. kimutatására.

Törekszem mindenütt, őszintén felmutatni azon való tényeket, melyek, az igazgató-ügyvezetők-színművészek legbuzgóbb törekvéseinek útját állják; és állhatják: hogy a színpad magasabb vivmányit kikuzolhessék.

Végül bátorkodom előadni a színművészet valódi komoly rendszerét, azon ügyviteli javaslatomnál, melyel (...) igéjét nemzeti színpadunkon megtestesíthetjük.

Nagyméltóságod-állandó bölcsességével, hatáskörébe emelvén a színművészetet; hazánk atyjai, színpadunk legfőbb pártolói; irodalmunk bölcsseivel a szakértő színművészeket is kézre működésre hívta föl azon m.t bizottmányba, mely színpadunk jövőjét úgy fogja szervezni, hogy az nemzetünkreoly szolgálatot tegyen, minőt az töle jogosan megkíván

Kegyelmes uram, fogadja ezen lelkesítéseért legmélyebb hódolatomat, őszinte köszönetemet; s talán használható tapasztalataim kivonatát

Pest, december hó 1én 1869

alázatos szolgálja

Tóth József (...)

színész.

A magyar színművészet rendszere

A színészek nem titkolnak el semmit. Ők megtanítnak bennünket mindenre-ök,, s kor foglalatjai és rövid kronikái”. Keblök titkos rokonszenv, mely akaratlanul is elsajátítja az idegen érzelmeket, és akarva ily gondolatra fakasztnak bennünket: a tükörben láttam magamat ez igaz!

Képzelnök varázstükör, mely átveszi a gyakorló művészet (...)-a természet titkait, kor után, kort- az emberi természet tulajdonosít; és kedveltetőleg megvalósítva, visszaadja az

emberiségnek, hogy (...) adott tulajdonságain épüljön, sirjon, nevéssen, gyűlöljön, szeressen. „Ők nem csak finomítják izlésünket, szokásainkat; hanem erkölcsünk legjobb tanárai, mert tarkabarka életünknek legigazabb, legmagyarazóbb képét komolyan ábrázolják. Öszintén kinyilvánítják, mik vagyunk, mik vágyánk lenni, s milyenek felünk, lenni.” Az ő életök egy önkénytes álom. Ha király holnap koldus, s a tanulmányozott örülésből, az önkívüli hangulatokból, melyben művészi rendszer van; csak az emlékeztető csengetyűje riasztja azon szomorú valása, hogy képzelődésed játékának vége, a függöny legördültével, te is csak ember vagy!

Én ily igazán becsületes képmutató a színész!

Hajh! de ha már szerve, idegrendzsere a képzelem gyakorlataiban (...), s az erős akaratnak, a megszokott módon, más kényszerítve is képtelen engedelmeskedni; a színpada: költő, állhatatlanul elpártol tőle, e jó szolgálai megromcsolt állapotukban is irnak, (...). De a színésznek csak képzelete alkot, szervez még. Akaratával akarata ellenére is. A régi képzeteket visszaidézi, azokat újból átalakítja, ám de csak általa szemlélhető képekbe; mert, hogy tükörből gyönyörködtesen velők: megtestesíteni kellene. (...) törekszik megválni mindazoktól, miket mesterségesen szeretett meg s tulajdonított el. Hasztalan! A hajdan kedves képzelet, már, mint daemon gyászos képeket, mérgezett jelent hitegető ábrándot, poklot láttat vele. Álmában tépelődte, nappal vele bolyong az emlékezet fogyatkozásaig; vagy ami (...) a sírig! Ily szegény árny a színész, miután gyakorló művészetének halmaza alatt (...).

Míg színpadon él, „figyelme tárgya minden figyelőnek” s mélabús hangulattal emlékszünk reá, ha a színpadról végképp kiment.

Hogy a haladó színészen, a halhatatlan művészet megdicsősítették; ez elaggott, tehetetlen, bolygó (...): gyámja magyar nemzet! A nyugdíj, mint utolsó közös koszorú, mintegy örökségül ivadékról ivadékra száll reájuk.

(...) Sámuel, így szólt: „minél többet teszünk színészeink gyámolítására, annál inkább megfognak felelni a közönség várakozásának.” Mint igazgató a nagy közönség érzelmét valósította, midőn nehéz pályáján fáradhatatlanul halmazgatta a filléreket, azokat tökésítette, hogy színésze becsületes kötelességének teljesítése után: az özvegyeknek kenyeret adhasson, az árvát nevelésben részesíthesse. Ez azon maradandó emlék melyet Ő maga épített, s ivadékaink tisztelettel fognak meghajolni emléke előtt.

(...) Sámuel, mint igazgató leghivesebb megfelelt ebben az angol színigazgató Shakspere Vilmos ezen intézésének:

Hamlet: Édes úr, nem lenne szives a színészetnek jó szállást adatni? De hallja, jól kell aztán velök bánni. ____

(...): (...) szerint fogok bánni velök fönséges úr.

Hamlet. ____ ember, sokkal jobban kell! ____.

Mondják nincs intézet, melynek vezetése oly nehéz lenne, mint színházunké. "Rendszer nélkül" Való ez! Mert sem a fent irt humánus igazgató tettei; sem a gróf Károlyi György ö (...) elnöklete alatt fennállatt magas (...) azon áldozat készsége, melyel hazánk rendkívüli éveiben, többszörösen megmentette intézetünket, nem lehetett elég buzdító tettek arra, hogy színpadunkat a művészet koronájával felékesíthessék. Nem. Mert ezen koronát rendszeres ügyvitel mellett az eszme megtestesítői, a színművészek tündököltetik fejükön; rendszer nélkül e koronát, művészek mellett is a színpad alatt kell (...); s rejt helyéből kiemelnünk. E valóban nehéz munkában, őszintén esedezem türeleméért.

Olaszországnak igen nagy művésznői, és művészei (...) az az állandó telep nélkül (...) vándorolván; a dicsőség haszon is szétoszlik, s ezért nics méltó hirnevők. Angliában, (...) Károly színész igazgatók százezreket áldoztak, hogy a színházakat (...) tegyék, de mint egyes vállalkozóknak, törekvéseik meghiusultak. Nekünk van nemzeti színházunk teljesen felszerelve és van virágzó szintanodánk. Itt az idő és kedvező alkalom tehát, hogy megalapítsuk a színművészet rendszerét és ezzel eloszlassuk ezen rémes viszhangot: „a (...) hanyatlik, a tragédia unalmas, a vigjáték hiányos, nincs viszhangzat az előadásokban.

Rendszer nélkül örökké viszhangozni fognak ama kiáltások.

Kész színművésznőink s művészeink diadalainak utjából, ezzel kell elhárítanunk a döcögőtető akadályt, és a színpadot, a tehetségek utódaival folytonosan ékítenünk.

E nélkül a művészet és művészek haladása mindig és néha hosszú időre gátolva van. Sok szép tehetségű ifjak elél maradoznak, kik a rendszeres közülmény között, diszeivé válhattak volna intézetünknek.

Nem új találmány ez. a színművészet rendszere éppen olyan vén, mint maga a színészet. Öröktől fogva való. De mivel az állhatatlan színpad a (...) ma is; mint hódolt hajdan, a változatosság, a divatos újdonságok rohama betemeti a színpadot, s ilyenkor minden, ami régi, nem korszerű. Kuczkóba dobatik, és a régiekkel hanem szakértő az ügyvitel, a régi, de mindig új rendszer is (...). Főleg oly szokásban, mint a mienk. hol éppen három önálló magyar színháznak való tárgy dolgoztatik fel, hol minden együtt van, szenvedí leginkább a mérges csapást. Mert a divatos színpadi termékek szereo kiosztásánál, nem lehet nézni sem emberre,

sem tehetségre, gyorsan nyélbe kell ütni a munkát, s hogy épen vásári munka ne legyen belőle, a legjobb erőket kell befoglalni. De kivéve a kevés kiveendőt, e köznapi tartalmú munkákkal úgy megfogytokzik a színészek szereplése, hogy (...) készül alig vetődik egy tehetségéhez, mert szerephez.

A játék rendben halmaz darab van betanulva, s még is ha, mindig és mindig újabb nem jön, a játérend unalmas. Az ily művek betanulása próbáinak módszere, oly el ellebbenő, hogy ifjaink azon után frámai színésszé (...) kepezhetik magokat. Így a rendszer fonalai el elhullatgatásával, a már próbált tehetségek elnémulva megállapodnak, az ifjak nem fejlődhetnek, a régi rendszerrel a szinpad is kuczkoa kerül.

Küzdünk, fáradunk, és mégis ki vagyunk semmizve! Nincs szereplői és a véletlen esetében nincsenek utódok.

A szinpad elviseli még az ilyen állapotot is, mert ez is változatosság. De bezzeg izzad ám a rendező, s néhány lelkes tag, ha egy drámát, tragédiát szintre hoz, egy egy művésznője vagy művésze fölléptetésért, mert ezen művek előadásának módszere kiment a szokásból. (...) tervez is magyaráz, ezt így tedd, ezt amugy, nem találják bele magokat, az előadás öszhangzását kénytelen a rendező a gondviselés szeszélyén bízni, és hallani, mint ujulnak meg a fent idézett viszhangok mellett, a régi jó iskolának emlegetései, kidöltek a régiek, ha még ezek és ezek is elhalnak, mi lesz velünk!

Shakspere, miután az igazgatóságtól elvonult, ilyen forma (...) szinpadi krizist jegyzett be Hamletjének 2 felvonásába: csodálkozik Hamlet, hogy a tragédiaajátzóok (...) elvándoroltak. „Mi az oka?” kérdi „rozsdásodnak?” Nem, feleli (...) „iparkodások a szokott lépésben halad, „de van ott (...), egy ----- ezek vannak most divatban stb.

Tanuljunk a gyakorlati példákából, azért hozám ezt fel.

A tragédia játzóok elvándoroltak, nehogy erejüket (...) azon visszás helyzetbe jussanak, hogy alakított az állandó telepnél a tragicusokból comicusokat a rendszer nélküli állapot.

Nehogy a leghivatottabb drámai tehetségi (...), utóbb comicusai szerepeiben ismertessék el a leghivatottabbaknak s élete delén változtasson (...).

És különös, hogy az ily válságos esetben szokták emlegetni minden oldalról:szjha! a színészetet tanítani nem lehet, ezzel születni kell! E vezo, hány szabó legény megtanul jól varni, de jól szabni soha, tehát ezzel is születni kell. Továbbá a színészet szonoklat mondják nem tűz szabályokat, a pillanat, a (...), az ihlettség, a (...) minden! És e megrögzőtt ál tanít oly ferdén értelmezgetik, hogy mind mélyebben bele keverednek a szinpadiatlanságba. Söt ha

egy egy jelenet vagy valami véletlenül elsül, rá mondják: ime igaz! (...) nagy ember volt, mert kimondta hogy a színészetet tanítani nem lehet.

És ezen elvben fejlődve, tapasztaljuk, hogy a már több éves színész is, annyira ujonoz, hogy ha például öt rendes próba után a főszereplő leszúrja leesésén, mimicáján, plasticáján, szóval kifejezésén, nagyot nevet a közönség. Ám de ki nevet (...)? Azon szegény főszereplő, ki leszúrta, kinek vért kell izzadni, kétszeresen dolgozni, hogy közönségét ismét az előbbi rokon hangulatba vezethesse. Ám a drámai egy változása ki van nevetve, meghalt! Az angol színészet történetében (...) igazgató korában, az ily kiképzetlen tehetségeket (...) inas nevezik. Különös, hogy ezt nem emlegetik oly hangosan, mint ama híres mondatát!

Az ily rendszer nélküli állapotban egy másik színészek csak kevés, de jelentékeny szerepe van. Rendezője hallatása a főpróbán fel is mondta. A primadonna már számít is reá, hogy nó-nó elmegy. S im estve amint megjelent, a primadonna megrebbe, mert azonnal észrevette, hogy akire számított, nincs szerepe hangulatában vagy éppen bátorságát, szerintünk othonságát, künt hagyta.

Beszédje alatt segíti, félti. Végére is amitül félt beteljesül, mert a közönség miután a drámával halad, tükörbe néz, hall és lát érzékeit a kis folt is kellemetlenül botránkoztatja, alig rántja az elt.

Ha a szinpad a rendszernélküliségben megállapodott: vannak szini jelenetek, hol már kiképzett tehetségek működnek egyszerre a szinpadon. De ha azon jelenetben egy másiknak jutna az oroszlánrész a dicsőségéből, szerepök tartalma szerint; az ő segélyök kézre játszásuk által, az a másik ahhoz ugyan nem jut. Ilyenkor a néző helytál a tükörben (...) személyben, a (...) helyett egy egy tragicus villámot pillantunk meg. A dráma angyalai, hős és szende mű, vésznök komoly és társalgási jellem ábrázolódik; ha a játékrenden egy nagyszerűbb szerepök előadása felhivatnak: távolítsd el tölem, keserű pohárt sohajtják! És méltán!

Mert a lelki erő lassan-lassan ugy is fogy hátha még erőszakosan is fogyatkoztatik, az öntudatlan pajkoskodók által.

A jó közönség és kritika, segíti, hogy a színész valami kóros állapot van. A kritika keresi is a bajt. És ah a jámbor személyzetben találja Jamit. (...) Dramaturgiát-commentátorokat ismertet. A kiképzést sarto mortaloval kezdi. Buzgalmában tulhajt, s épen a drámát, a szinpadot népszerűtleníti el: mit nem akart. Igazgató változtatást (...), mi ha megtörtént, a bajt, tapasztalat szerint csak elnapolná. Ha még hiú színészek vagy felteszem mert általánosságban beszéllek, hiú színésznők is, közönségbe, vagy kritikába (...) egy egy

hamis hangot, akkor az igazgató rendező is kap egy egy rovást a hátára. Megtámadják a szereposztást.

Ennek asztán az az eredménye, hogy azoknak a hátára (...) a nyeret is akasztanak, kiknek már úgy is van mit (...) cipelni. A törvénykönyvet, mondják szigorúan kell alkalmazni. Szegény ártatlan színészek, mit tehettek ti arról, hogy nem azon rendszerint avattak benneteket színésszé: hogy a kötelesség érzete rendelkezék véletek.

Nélkülözzük a tragédiát, mondják mások: (...) más fajta színművekkkel azon napokat. De kérem,mondja az igazgató, nekem tragedistáim is vannak. Jójó feleli a sok hangú vélemény, a tragedista változtasson (...) legyen (...). Így sem mehet (...).

A szerep változtatásra íme egy példa:

Egy francia színész, szerepcsere ajánlatára az igazgatónak így felelt. Az én tehetségem föld. Az úr (...) enni. Jó. De azt kikötöm, hogy jó gazdához illőn bánják el velem, és szakértőleg (...) be. Mert különben, úgy elnyüzsböli hogy a bérlet leteltével többé magam sem használhatom.

Ha a sok hangú vélemény ragadja meg a rendszer nélküli színen a gyepőt; az eddig leírt kóros állapotban sodorja a színházat, s kárhaztatja el az igazgatót. Pedig, a káranyag nagyritkán van az igazgatóságokban, még ritkábban a működő személyzetben. A káros anyag melyet szét kell rombolni a színművészet rendszerének meglázultsága, szétziláltságában van. A tisztán drámai színpad is kivan téve a tára barka divatok ostromának, és ha az ily válságos pillanatban az igazgató rendezők, mert ezek a kevesek lehetnek álhatatosak a sokaság mindig a lazultsággal tart, és en nem állanak, a színpad azon tévedésbe jut, hol (...) nélkül sok az összefüggés nélküli esemény és tehetségek elhalása. Ne áljuk el utját a (...), de kedviért, a törekvés megszokott utjából le ne maradjunk, mivel a régi jó szokás is, iskola alapján képződhetnek az új tehetségek, új drámák a régi jók helyébe.

Mielőtt a régi jó iskola rendszeréről beszélgetnénk: nézegessük valódi értelmét a (...) mondásnak: A színészetet tanítani nem lehet, arra születni kell. Való, hogy a lángelmi, gyakorló színművész tehetségét a természet adománya, isten kegyelméből hívja!

De a tapasztalat, és saját (...) szerint, való az is, hogy a hivatottak a színészet rendszerét nem fitymálták soha, sőt mintegy életerős hajtása a vén tölgynek, egy egy vén színpadi (...) mellől nyultak fel. És önkéntelenül, már hivatottságuknál fogva is azon rendszer után indultak, melynek jelszava, „Kezd a kezdetnél”!

Ők ellenállhatlanul vonzodnak a venekhez, mert ösztönszerűleg érzik, hogy előbb azt kell alaposan megismerni, s gyakorlatilag eltanulni, mit a színésznek kell tudni, mivel csak

ezen az alapon nőhetik ki magukat tökélesebbé, mint elődjük s vehetik hasznát annak, amit előbb tanultak vagy utóbb tanulni fognak.

Talma nem elégedett meg még a vének oktatgatásaival sem.

Hanem mint írja, minden előadásban megvonta magát a szinpadhoz legközelebbi helyen, hogy amit (...) mutattak neki, azt (...) újból tanulmányozgassa. Észlelte tehát azon (...), otthonosságot, mely előidézi tekintetét, testmozdulatait a beszéd számos változatait, szóval a kifejezést: kormányozta.

Összehasonlította a szépet a ruttal. Így a régi rendszerre alapított ismeretei után: teremtett az ő lángja, a jellemrajzolataiban, a szenvedély változataiban, s oly saját alkotása mellék szabályokat, melyek utánozhatatlanok voltak, és amelyek minden szín művésszel vele halnak el! Ime ezen, önalkotta mellék szabály ezen eredeti sajátság az, mely a csupán utánzó színészt (...) tagadja. Pedig éppen ez azon isten kegyelméből tulajdon, melyről (...): „hogy a szín művészetet tanítani nem lehet”. A lángelmű Talma azt tanulta meg a vénektől, a mit kellett, az utánzó azt akarja eltulajdonítani a mit nem lehet.

Bartha Jánostól tudjuk, hogy szín művésszé a természet avatta fel.

De tudjuk azt is, hogy mint öltöztető, évekig forgott éppen ott, hol leginkább megtanulhatta, megösmérhette azt, a mit az előadónak kell tudni.

Sok méltatlankodást elszenvedett ő, hogy ezen tudathoz művészi adatokhoz, a legközelebbi helyen hozzáférhessen, és hogy művészetével mint legbiztatobb, sirjáig nem uralkodhatott szinpadunkon, ennek igaz okát, semmi más körülményekben, mint csupán az ő művészi természetében találjuk meg. Kiről alább szóljunk. Most lássuk mily módon tanították hajdan a színészetet.

Romában (...) a legkitünőbb szinművészek, és tanárok voltak. Mindkét hivatásuk nagyon jövedelmezett és hogy teljes volt az ő betanítási rendszerök: azt (...) is bizonyítja. Kik nem látták megalázva lánglelköket az által, hogy ama kit (...) nevét megdicsítsék azon őszinte hála nyilatkozattal, hogy tőlök tanulták a szónoklat alapelveit, az előadás mesterségét. Mivel átlátták azon boldogabb napjaikban, midőn például (...) 4000 fontot kapott egy napi hallgatásáért, hogy a nyert alapzaton tökélyesültek teremtő előadókká. Azon rendszert, az olasz drámai mesterek hagyományosan hívják ma is. Láthatjuk azt még (...) játékán is, kisebb, nagyobb fokozatban

Egy (...) lovag és szinigazgató előadásában ma is feltárul előttünk, ama régi rendszer könyve. Kivált (...) a szobrászati festészeti (...) a mimica (...) az ő Roma művészete, a legtökélyesebb példányban megtestesítve áll előttünk. Szenvedély rajzaiban, külsején

legteljesebben meg vannak azon jellemző vonások, melynek láttára ezt mondjuk, ez igazán szín művész! Nem ismerve az olasz tanárok rendszerét, (...) láttára, azt vélnök: ez az ő iskolája. Nem az az olasz színészeté: ő, mint legkiválóbb teremtő elő tündöklük vele két világrészben.

A színészet ezen ő iskolája, mint mindenüvé, úgy a színészettel hazánkba is bevándorolt. A mi kezdő színész korunkban a zigzug öltöző szobák voltak tanodáink. (...) jó szokásuk volt veteránjainknak, hogy e helyen az ifjúságot nagy fegyelemre szokhatták. Hát még színpadon? az öltözői megszokás oktatások után, a színpad oltár volt: hová valódi megihletődéssel léptünk be az öltözőben, a kitünő jellemábrázoló Tóth István elbeszélte, hogy elődei vagy szaktársai közül Horváth, a tragicus, Nagy Pista Farkas stb. ez s ez jelenetet minő mimicával gesticulatioval szenvedélyel adta elő: s előttünk ugyanazt ő is előadta. Majd a szakértő s tekintélyes Ujfalusi Sándor és a jeles igazgató Balla Károly is be-be vegyültek. S megindult az elmondott jelenetek vitája. Ugyanazt hasonlították más élő színészek játékával, s mivel nagyon gyakorlati színészek voltak. A természetökben volt rögtön mindent meg is testesíteni. Bele vegyültek a comicusok is. Telepi, Rácz, Éder, (...) Nagy, és Jancsotol kezdve minden comicus játékát, modorát, találékonyságát, tőlök élő tükörben láttuk vissza adadni. Majd jött a sor azon hűes német színészetbe is kiket a pesti nagy német színházban láttak.

Ezen színészek szerepeit is végig lejátszták. Így láttunk mi a tragédiában tragediát, comediában comediát, öltözőben tanodát. Az olyan (...) féle (...), de más is, ki előtt ismeretlen a szín világtitka, bizton elhitte volna, mit ő hisz a színészkedő Hamletről és rá is mondhatta volna: „örült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer.” Hát (...)!

Ha kedve volt (...), Hamletet, (...) Károlyt, Ferenczet, az emberi természet minden nemét végig jártatá a kisasszonyok során, megrebbent az, ki az utóbbi estve a színházban, vagy az által (...) a játékot, mert Erdélyiné fő szerepet adott.

A kezdők iránt (...) is ily gyakorlati szokásu veterán volt. A színpadon a fegyelmet még szigorúbban megkivánták. Mint szép termetű, deli férfiak pontos tagjáratást és beszédet kivántak. A tanítás itt már valóságos (...) volt. A tempot ki kellett tartani, úgy (...), játékokhoz idomítottak bennünket, hogy a siker biztos volt. A mű tartalmát, a helyzeteket úgy fejünkbe beszélték, hogy bármennyire olvasó próbával is jobban meg nem ismerhettük volna. Ily gyakorlati rendszer után, (...) indulni a kezdőkben a színészetnek. És a hivatottság a törekvés fokozatának minősége szerint vagy jó szakértő színésszé avattattak fel, (...) a mostani játékredeknek gyakran nagyobb szükségök van, mint a ritmusokra, vagy jeles színművészekké váltak.

Mit a nemzeti színház példákkal bizonyított s ma is igazok. De igazolja azt is, hogy ama rendszer megszüntével a tehetségek fejlődése is beállott. Végeink az ilyenokat kikben egy időszak alatt a színészet meg nem indult, végképp eltávolították s más társaságok nem igen fogadták fel. Gyakorlati hasznos eljárás! De hagyjuk azon kezdő évek megörökítését (...) ki ugymond: azon munkának törekvésnek, melyen tanuló korunkban át törtetünk, sokkal nehezebbnek kell lenni, mint a melyel megbirkozunk, miután kiképeztettünk. Ma azon gyakorlati eljárás kihalt s a színpad kertje jól is begyepesedett.

Hazánkon kívül mindenféle olvashatjuk a színlapokon, hogy (...) ezen szerepére (...) művész tanította be. Itáliában még kitünő operisták neve után is ott áll a színlapon hogy e szerepére (...) tanította be: az egész előadást pedig (...) Jókainé, Telekiné, (...) az intézet rendezői élnek, László is él még.

Olvasunk e ily mit? Nem, mert hiszen megrögzöttan már, hogy a színészetet tanítani nem lehet! Még az igazgatók is, csak reménykedve várják a maestrok hullását. Pedig a színészet bele nem tanulódik senkibe, még buvárkodással sem. S az elveszett idő többbe kerül, mint a hivatottak előtti meghajlás, és a tehetségek folytonos kutatásának képeztetésének áldozata.

Anglia is buta és bírja a színészek kiképeztetésének rendszerét. A gyakorlati angolok, e téren is példásan gyakorlatiak.

„A színészet könyve”, vezérkönyv a színészethez” „a színi előadás mestersége” színi színi tankönyveink 30-50 lapnyi terjedelműek, míg a németeknél az ilyen munkák egy önálló nagy könyvtárt megtöltenének. Angliában régi szokásuk szerint a színész életrajzokra fektették a súlyt. Melyben minden nagyobb színész és színésznő élete története gyakorlati működése, intő és tanulságos például szolgál a maradéknak.

Ők a művészet magasabb elméletét, s tanulmányozását. az első kiképzési iskola után, (...) a színész hivatóságára bízzák. Alkalmazza ő azt művészetét az az vele született tehetsége szerint, majd határaz művészetét fölött a közönség a kritika.

Már Shakspeare is Hamletjében a túlkapásoknak szabta meg művészi határát. Ma is az igazgatók tanítják be személy, zetőket. Ezt annyival komolyabban teszik: mert az ő nagy (...) a színigazgató Shakespeare is, Hamlet 3ik felvonásban, ily tanári hangon szól a színészhez: „mond e beszédet kérlek a mint én ejtém előtted”: az az amint betanítottalak. „Ne is fűrészd nagyon levegőt kezdeddel így: hanem jártasd egészen finomul” stb. (...), és még is terjedelmes tanács, rövid kivonata azon számos évi szín elméletnek, melyet Shakspeare a színpadi gyakorlattal színészeibe avatott.

Búcsú százat is volt ez egyszermind és gyöngéd meg dicsőítése az ő színészeinek. Mert művész társulat lehetett az, melynek (...) színészet az e helyen előadott, szigorú mű (...) így felelteti: „Remélem, hogy mi azt a modort már meglehetősen levetkeztük.”

Shakspere kaza után, a (...) volt a színpadon az angol (...), ennek tanítványa volt (...). Ki (...) hangját, modorát kitünőleg utánozta.

Az angol műbarátok kik (...) látták régen, az ifjabb műbírák kik oly sokat hallottak tőlök (...) fölkerék (...) hogy olvasson fel előttük jeleneteket (...) modorban: a felolvasás a tudás hallgatóságát elragadta.

Kérték (...), hogy adja elő így a színpadon. (...) így felelt: azt nem tehetem az egész Betterton neked sok volna!

Elég volt nekem, hogy e nagy példány gyújtotta lángra képzelnem szikráját. Szerény, elmés öntudatos felelet volt.

Olvasható ez (...): életében, ki csak nem egy századig működött a (...), mint műven. Ki oktatója volt (...) midőn fellépett, sőt azután is, (...) szerepében először is előtte tartá a próbát. (...) írva van, hogy mint színigazgató minden színésznek, külön külön előadta a próbán szerepét.

S beszédjét, mimicáját, plasticáját, kinek kinek a szerint kellett alkalmazni a mint ő kiszabta. E gyakorlati rendszer igen sok jó színészt eredményezett. A hivatottabb tehetségek pedig később magával (...) is versenyeztek.

Ama rendszer adott (...) hírnevet, roppant gazdaságot_ Színésztársaim! a példákban akarattal vagyok hosszadalmas. Hogy veteránjaink s a tehetségek iránt, ama fenséges érzületbe hozhassalak benneteket, melyet a rendszer hiánya miatt szegszokni lehetetlen volt: de ott kell rejteni kebletekben ha valóban hivatva van e pályára. Minden kezdő érzi, hogy hivatva van- e nehéz pályára.

Ki pedig hivatva van, az nem nézi, hol veszi, s találja az ismeretet, gyakorlati rendszert, hanem kérve keresi, „Ki tükröt tart a természetnek” a ki felmutatja „a század testének tulajdon alakját és lenyomatát”. Színésznék, ki finomítja izlésünket stb. mint már a bevezetésben írva van: mennyivel többet kell gyakorlatilag szabályosan megtanulni, és nyugalommal végre hajtani, mint bárki másnak. A kezdő ingatagságából, kifejezéstelenségéből, a művészi nyugalomba, a kifejezés biztosságába, pedig egyedül veteránjaink a tanárok és rendezők vezethetnek el benneteket. Ha ezek surolásait így fitymálva „Leszek olyan színész mint te”-átngarjátok; látszani fog kifejezésekben az összefutott színezés, vagy Hamlet szerint „a

kimagyarázhatatlan róma játék és zaj:” az az a köszörületlenség, melyet átugortatok. Ez átugratás miatt botorkázik sok színművész is!

Mondják, hogy ama régi rendszer, vagy (...) féle betanítás, az utánzást, a hagyományos játékot örökíti meg a színészetben. Gyanítván ez is, melyet a tapasztalat megezáfol.

Henderson életében olvassuk- hogy kezdőkorában oly tökéletesen utánozta (...), hogy megkülönböztetni lehetetlen volt.

(...) egy tisztelője véletlenül (...) színházba ment; s halván beszélni Hendersont: felkiáltott; ez vagy (...), vagy (...). A nagyhir után (...) is látni kívánta az utánzót. És elbámult „másik magán,” de utána el is szomorodott.

A közönség tapsai felbátorították Hendersont s ösztönözték, ajánlgatták londoni föllépését is. Szerencséjére a green room egyik (...) feltartoztatá. Kinek gyakorlati érettsége, ítélete oly tekintélyben állt, oly hiteles volt mint az (...), mely ha meg nem győzte is a hívát, de gondolkodóba ejtette. 6 vén (...) a drámának így szólt: ifjú benned van tehetség, de mind azt amit eddig tanultál vissza kell tanulnod, míg ezt nem teszed, meg nem tanulhatod a színészetet. Mert bár megtapsolja játékodat a közönség, mivel tragédiában kellemesen megnevettetve szorakoztatod: ám egynek ítélete többet nyom stb.

A jó tanács használt, mert évek mulva Henderson, bár gyenge idegzetű színész volt, (...) szerepeiben, (...) a dráma magnus apollojával versenyzett, Hamletben a „ a the fair Ophelia”! hangulatnak az ő (...) kifejezését

az (...) ma is vele illusztrálják. Ő (...) járt, de a megszokott rendszer, fegyelem: melyben kezdetben feljödött hatott. A magyar színészet szolgálhatna a hasonló példával? Várjuk el míg életiratokkal bízunk. Rónay (...) az angol színvilágban” írja, hogy (...) éretlen korában évekig, mint csoda gyermek, 3ik (...) modorban játszta el. Irva van az is, hogy érettebb korában, a londoni színpadon elődeinél legeredetibb 3ik Richard-Reán Edmund volt. Ime a láng, melyet a természet lehelt e kis dedember nagy lelkébe: a gyermeki képzelet első fogamzását is (...)! Így a régi rendszer, a színpadi fegyelem itt sem ártott.

Mert a színész bármilyen tarkabarka véralkatú legyen is, de művésztársaival és művészete gyakorlatában, éppen azon hivatottsággal jár el pályáján, mint a nagy drámairók szoktak. A nagy természetet, a világ elő lényeit, egész átalánosságban észlelik, s igaz vonásaikkal bámulatossan felruhazzák. A nagyos keserve nem vetik meg a lomtárt sem. Ott megpillant egy divatból (...) mesét: és mint új melodramát feltünteti: s (...) nemzetének ősi hitregéjét, új embercsaláddal szaporitva megörökíti.

Amott egy ócska elbeszélést, melyet mindenki látott, és mégsem látott-; ott egy bukott színművet pillant meg varázsszerre, s a halhatatlan szindarab kész. Így a színművész; tür, szenved, megfigyeli még a szalmaszál lendületét a próbákon; migben a varázsdézsák rendszerét gyakorlatilag bírja. Számba veszi mély buzgalommal a vénektől tanultakat, hallottakat, látottakat. Összehasonlígtatja erejét, gyengeségét. Megpróbálja, képzetait ismereteit bőviti. Megfigyeli az életet, művészi remekműveket, a festészetet, szobrászatot. A gyakorlatához szükséges adatokkal képzelődéseit felhizlaóan: képzelme a szerzetekből ujakat teremt.

(...) classicus iskolájának növendéke volt; és még is épen a beszédben, az ékes szólásban volt legkitünőbb.

Hamletjében beszédje hatalmával bővült. Holott az utánzók épen a beszédet szokták tanáruktól el utánozni.

Így (...) és követői. avagy a (...) régi jó iskolái ártottak-e a német színművészet haladásának? Korántsem! Szerintem annak az elhagyása felakasztotta őket haladásukban.

(...) a nagy (...) iskolájából mint önálló mester tünt fel.

(...) tanítója mimicai előadásáról híres (...) volt (...) a német művészet nagy szelleme, Goethe igazgatása alatt tanulta a színészetet, hogy művész lehessen. (...) főrendezősége alatt képeztetett ki (...), mit köszönő levelében hálásan elismer. A spanyol (...) kit (...) a természetességben és jellemzésben dicsőit, jeles utódjának (...) volt mestere.

Ne féltsük a tehetséget, a régi jó iskola rendszerétől. Még az alantabb foku utánzókra nézve is jobb ha egy egészséges mintához, tanításhoz ragadnak, mintha saját szerzeményökkel bosszantanák az öszhangzást.

A rendező mint a dráma végrehajtó tanácsa, átveszi a személyzetet; hogy vele a kerekded előadást szervezze, megalkossa.

De ekkor ő már nem csupán szereptudást, hanem végrehajtó gyakorlatot kíván. Vagy, hogy gyakorlati hasonlítással éljek; a kézműves mester csak oly fát, s csak oly szerszámokkal faraghat ki jól, biztosan, mik céljához alkalmassak. Minden egyes szerszámát pontosan ismeri a s tudnia kell előre, hogy kell az egyiket—és hol a másikat alkalmazni, de a szerszámnak is épnek és biztosan használhatónak kell lenni, különben célta nem ér vele. Nincs már arra ideje hogy ezt igaztsa, amazt simítsa, vagy ha egy eltörött (...) rögtön más helyébe. Hanem hogy időveszteség mi legdrágább nélkül akadálytalanul működhessen, biztos és kész eszközökre van szüksége. Midőn egy színmű begyakorlásához kezdünk; épen így vagyunk mi is a színpadon. A ki és be az állások, a részek összeillesztése, úgy is elég időt el

vesz: könnyítsük meg tehát a rendezők gyors munkáját, melyet tőle a játérend követel. (...) kezébe az eszközt készen, hogy biztosan megalkothassa előadásainkban a legszebb művészetet, az öszhangzást. Avagy mit tehetne (...) Ferencz főzeneigazgatónk, ha oly zenészeket biznának rendelkezése alá, kik képtelenek lennének az ő intését hangszereiken követni? Mennyi időt kellene elvesztegetni, és mégis hiába! Míg így zene korában az öszhangzat páratlan.

Közönségünk megszokta, mindent a főszereplőktől veszi a ezekért elnézni kegyesen a sok hiányt.

A színészek is megszokták, hogy Ők hagycsinálják”. Ellenben ott künt a színház nem épen a ritkább tüneményekért gyakoroltatik: hanem a művészetért; ez pedig a teljes öszhangzatban van.

A nemzeti színház és tanodája is azért alapítatott, hogy ama művészi vivmánynak feleljen meg „Öszhangzatban van a művészet”.

Színésznőim és társaim! Hogy éltetek delét tehetségtek legragyogóbb gyöngyeit, és az intézet fel ne eméssze a rendszer nélküli állapotot; hogy növendékeink oskolai és társadalmi képzettsége és tehetsége is a szinpad kívánalmainak megfelelőleg beiskoláztassék; az ügyvitel rendszeresen számunkra biztosítassék; im e következőket föltétlenül ajánlom:

(...) A nemzeti színház azért szerződötteti és honorálja a szereplőségű szereplő kor ballet és növendék tagjait, hogy kiképezvén őket, tehetségök (...) majd a kamat, mely az intézetnek hasznat és dicsőséget ad. Ezért, kivétel nélkül (...) minden tagját azon jótéterményben, hogy szini tanodájában szakavatottá képezhesse magát.

A dráma író, a más (...), és segédszínészekről épen oly kifejező előadást kíván, mint a főszereplőktől. Oly szakavatott előadókat, kik a költő képzelményeit elképzelni s hatással megtestesíteni képesek. Ez okból a rendezők tanárok a játérenden levő eredeti classicus társadalmi s mindenféle színművészek másod és segédszerepeit a szini tanodában (...) tanítsák be. A szokásos olvasó gyakorlat kevés arra, hogy ami szellemével, a helyzetekkel, hangulatokkal midenki elteljék. Megkivántatik azért; hogy azután, a magyarázat, a végrehajtással együtt gyakoroltassék be. Hogy jól megfoganzék az előadó képzetében; mily viszonyban áll játszótársához, s mint kell ahoz alkalmazkodnia, beszédével, testi lelki kifejezésével annak kezére játszani, s a dráma cselekvényét hatványosítani.

Ha egy bottal hadonázunk a légben, a bot merev emelgetése, forgatása a nézőt idegessé teszi, ha egy vesszővel ugyan azt teszük, annak hajlékony vonalzatatos járása, a néző kedélyét

kellemesen játszatja. Ilyen a viszony, a színész (...) s a közönség között. Így vagyunk a (...) keléssel is stb.

A beszéd hiányosságára, különösen a belépésnél vagy már a színen a beszéd kezdeténél, nem elég neki adni. Mert jele hogy a hangulatban nem kuta magát bele helyezni. Az ily dis (...) úgy tünnek fel a dráma folyamatában, mint ha az illetők, nem is a drámához tartozó dolgot beszélnék el.

Az elnem talált hangulatok kifejezése olyan, mint azon zenekaré, mely félig jól van összehangolva, félig sehogy. A beszédek összehangzatlansága miatt, nem csak a jelenetek veszítik értéküket, hanem a közönség füle is elfáradt__!

A korunkban szokásos utasításokat, mint; „kiáltva” „ijedten” „epedve” „haragosan” stb. Shakspere nem írta meg színészeinek. A mit találunk is műveiben, azt többnyire a magyarázók vagy tán színészek szurták bele, a kevésbé fogékonyak kedviért. Az Ő korában, a színészet rendszere szerint a forte piáno andante stb az előadónak tudnia kellett. Vagy ha nem tudta, megtanították reá. Czélszerűbb a tehetség feljődésére nézve, ha a hangulatot tanulmányozván, jól megérti; s önmagából meríti az összehangzatnak megfelelő hangot, de ha még utasítás mellett sem találja el, a rendező súgja a fülébe.

Továbbá ha jelenetében egy szereplő elájul, meghal térdre zuhan, tántorog s egymásiknak vagy többnek, segélyére kell menni, az odamenetel vagy rohanásban, felfogásban, vagy körülvételten ápolásban, a helyzethez illő kefejezésre, mint részvét, bámulat, köny stb pontosan gyakoroltassanak be az illetők.__ És ha többen vannak alakítsanak gyorsan közülte egy meglepő képcsoportot illő kifejezéssel. Van (...) mely ha (...) mutat fel szikszakkos torz vonásokban rándul össze.

Az ily elhanyagolt vagy rosz szokásból eredt kifejezéstelenséget, s minden más ezekhez hasonlót, a rendező a tanár azonnal mutasson meg előtte, hogy mintegy tükörbe láthassa magát.

Ez által megszokják az illetők, hogy mimicájokat az üvegtükörben is tanulmányozgassák. Így a nevetés is. Vannak idétlen nevetők. A társadalmi életben, különösen a hiúk, kik mindig csupán vonzó, érdekes arczvonásokkal akarnak feltünni, legkevésbbé ismerik mimicájokat. És féltvén (...) a természet nyilatkozataitól, sírás, nevetés s más érzemény közepette; csak úgy foghegyen mutatnak fel valamit arczukon vagy épen részvetlenekké eröttetik tenni magokat, s e kinos állapot még (...) teszi kifejezésüket. Az efféle rosz szokás belopta magát a színpadra is. Holott már írva van hogy a színészek nem titkolnak el semmit. Ők megtanítnak bennünket mindenre.

Ama mimicátlan szereplőkre rendszeren azt mondják a színpadon; inkább semmit sem tegyenek. Ez pedig gyakorlatiatlan mondat. Mert nem az arczban van a hiány, hanem abban, hogy a lélek közbenjárása nélkül, nincs tiszta kifejezés. Eszerint kell tehát (...) s ez a színháznak könnyebb mint másnak; mert ő előre beleképzelheti magát a helyzetbe, a képzelet pedig felmutatja arczán a helyes kifejezést. Csak (...) magát. Ehez folytonos gyakorlat kell, az pedig pályánkhöz tartozik.

Azután ha egy szereplőt (...), tanítassék be az összecsapásra a szabályos leesésre. Ha már nem fél hogy megüti magát, a vonaglást, meghalást biztosabban végrehajtja. Ha az eltanultakat folytonosan gyakorolja: egy (...) fog látni a közönség benne kimulni, s a hatás jutalma (...). A dráma író nem éppen a harc a gyilkolások durvaságát, sem a tanulatlan katonát akarja ily jeleneteivel felmutatni. Nem azt, hogy (...) megfogyjanak: hanem a közönséggel együtt azon hatást várja az előadástól, melyet a végpillanatban a lélek kifejezni szokott, s ellenfelét is megindítja. Majd minden drámában vannak változások melyeket a költő úgy (...) be, hogy azokat a csatázó jelenetekkel kell nagyszerűsíteni. Annyival inkább gyakorlatba kell hoznunk az ily jelenetek megtestesítését; mert itt (...) hogy dramaturgiát végeztek e az előadók. Ez cselekvény. Itt plasticát, mimicát és a halált láthatjuk. Ez cselekvőleg betanítható.

A népjelenetek békétlenek tömeges csapatok udvari nagy jelenetek szintén előre tanítassanak be. A népszerepek szavaiban már meg van a jellemzés: tehát jellemzően kell betanítani kisebb nagyobb kép és művészi csoportozatokra osztva a személyzetet, mely tapsot arasson. A festő és szobrásznak példányul szolgáljon. Mint ezt a külföldön láthatjuk a képes kiadásokban. A sok emberi forma, mely csak előzőnli a színpadot, de festői (...) nem mutat fel; sérti a néző szemét, botránkoztatja a drámát.

Kép (...) van minden drámában. Neveztesenek el tehát külön külön a helyzetek szerint például. (...) Hogy a mint a rendező megnevezi: a személyzet azonnal alakítja is. Az álfalak melletti katona (...) állást el kell türelnünk, ahol csak lehet, Az opera a zenekar miatt használja két soros felállítást. Bár Olaszországban már ritkábban látható az is. (...) fejedelmi nagy disz menetek lassu unalmas zenéje a közönséget ásítózásra indítja; a helyett hogy egy fejedelmi látványra készítené elő. Az ily látványokat a (...), a nép bámulataul rettenetűl, nem unalmául rendeztették. A gyors léptekkel elsírt, a katonaság úgy (...) mint budán hajdanta is ösmerte, az ly nemeteknek sebes lépésben, gyors indulóval kell végrehajtani; csak a nap a Felségek megjelenésével megy át a zene a méltóságos hangulatba.

Hogy a kép csoportozat, (...) mennyire föltétlenül szükséges az összes személyzetet begyakorolni, azt a színpad mily föltétlenül megkívánja: bizonyítani is fölösleges. Azonban lássunk egy példát Julius Caesartól. Caesar lemészárlása, bár mesterileg hajtsák is végre az összeesküvők: undorító. De nagyszerűvé, festőivé teszi e jelenetet: az (...) a háttérbeni néma játék. a (...) megdöbbenésük után, arczukat elfödve: a többiek rémulve, kezöket fejöket, égre emelve vonulnak el (...) kezéből kihull a bárd, az ott maradt nép dermedve áll. Azon nagy szünetet melyet a mészárlásban elfáradt összeesküvők tartanak: amazok közremüködése kifejező néma játéka pótolja és teszi nagyszerűvé: nem a lemészárlás tudja. A kifejezéstelen háttér, néma tömegítés botránkoztatja a nézőt s az előadókat. Jobb ha egy sins a színpadon ha (...) nincs. Ám a nemzeti színpadon ott kell lenni, s a (...) némajátékok művészi gyakorlata nélkülözhetetlen.

A néma játékok elődjeink színpadján virágoztak és a régi jó rendszerrel lassan enyésztek el.

Vén elődeink szokták mondani: tanuld meg fiú, változáskor az asztalt széket kirakni. (...) tanács ez a kezdőknek a mi gyakorlati pályánkon. Mert hogy az asztalt jó móddal ide oda elhelyezni megtanulja” úgy hogy a néző és a színadi udvart ne botránkoztassa” gyakorloni kell, söt meg is jelölni, hol kell megfogni a nehéz asztalt, hogy könnyedén a kellő helyre tehesse. (...)?

De számításra, ügyességre szoktató csekélység.

A színészek korfoglatjai—kik felmutatják a század testének tulajdon alakját és lenyomatát.”

A színésznek e szerint tudni kell az Ö közép újkor köszönés kézcsók kézfogás imádkozás étkezés stb.

a különféle fajuk szokása szerinti helyes kifejezését.

a (...) hány (...) és sajátos kifejezése van.

És hányszor megbotránkoztatja ezeknek formátlan végrehajtása a közönséget. (...) néztem, mily játszi kedvü gyermek türelmével tanított egy hasas maestro néhány ifjút a térdeplés különféle nemeinek szabályos kifejezésére. Mintha csak porban játszadoztak volna! Ha színész, ezeket már csak kell tudnia, szabályosan kifejezni.

a háttéri néma játékok együttes kifejezésénél az arcz finomabb mimicája nem látszik. Annál szabályosabbnak kell tehát lenni, a kéz fö láb és az egész testnek, melyel a megdöbbenést, rémuletet, ijedelmet stb kifejezik. Öszves felkiáltást beszédet sikoltást stb az előadóknak, már a fö gyakorlatok előtt mell betanulni, mert ha ezeket, a végrehajtó rendező

lött találgtják, agyakorlat unalmassá válik. Idöt vesztegetnek, a föszerelők drága idejét. Így a társalgási s egyéb színművekben, a hölgyeket változatos formában ki s levezetni, leültetni, fölsikoltatni stb. Az illetőknek a fögyakorlaton már épen oly jól kell végrehajtani, mint a szereplőknek szerepüket tudni.

A dráma acciót cselekedet kíván. Mit nyernek ivadékaik, ha így cselekvőleg képeztetik ki? Képzeletök plasticájok mimicájok beszédjök, találékonyságok, izlelésök, számításuk gyakorlatilag, elméletileg fejlesztetik.

Oda vezéreltetnek, hogy nem a törvény, hanem az igazgató intézet, a művészet iránti kötelesség becsületes érzete vezérlendi őket pályájukon. A kisebb szerepek is művészi tanulmány tárgyaivá válnak kezökben. Nem tetszés szerint ez jobbra az balra, ez előre az hátra, hanem mint (...) hivei öszhangzatosan képviselik az élet tükrét, az őszinte emberábrázolást. Ha az elbeszéltek megtanulása után láng is rejlik az iskolatársakban az ilyen élő lélektanokat, bizzuk saját könyveire a kritikára, a közönségre. Majd lerajzolják őket azon művészi tulajdonokat, miket megtanítani valóban nem lehet.

Az elejtett rendszer fonalait ügyesen vissza huzogatni a csomóhoz; nehéz feladat. A tanárok, rendezőkre nagy feladat vár. De ha egy darabot így alkottak szerveztek betanítottak a tehetségesebbeket előre folytonos türelemmel képezik; a második darab már könyveben megy a harmadikkal már szokásban jó. És lassanként a színpad a színművészet öszhangzó vívmányaiban részesül.

A színész miután szerződését megkötötte, azzal azon színpad művészi és társadalmi életének határai közé lépett.

Elismerte függését azon felsőbbtség ellenében; kinek kezében van azon erős hatalom, mely az intézeté mellett, az ő jogait és tehetségét is megóvjá. Ezen felsőbbtség igazgató, tanárok, és rendezők két testben egy gondolatot képviselnek. Mindkettőjük eszménye, boldogsága, jogaik sértetlensége „a színművészet rendszerén alapszik”. Ez korlátozza a kóros szenvedélyé fajuló (...) állapotokat. Szereptúlkapásokat.

E nélkül mit tehet az igazgatóság? (...), kapkod, nézi a belzavart, a gyűlölködést, pletykát, vádaskodást, rágalmat, béke helyett üldöztetést. A színpad egyéneibe kik a költészet vihágához úgy hozzá törödtek hogy pillanatra sem képesek onnan kibontakozni, a természet, a hivatottság mellett oly tulajdont is oltott, mit gyengeségnek neveznek.

Például van olyan szereplő, ki nagylelkessültsége mellett hiú. Ez minden szereposztás ellen felzúdul. Hol szeszélye szerinti (...) nem jutott neki. Lelki fájdalma elhitei vele, hogy most akarattal éreztetik vele tökéletlenségét. Pedig korántsem!

Van (...), ki az utjába gördülő akadályokkal megharczol, azután elvonul. A feljajdulást mélységén alulinak tartván: elkedvetlenedik. Van olyan ki mint a (...) a szerepek minőségében; vagy mint a falánk a (...) mennyiségében, nem ismer határt stb stb stb. Hogy az osztályfokozat és egyenlőtlenség megszüntetésébe; s ezzel a tökélyesbek (...), játékrendjének megrövidítésébe ne (...) az igazgatóság; mi által védheti meg magát, intézetét, tagjainak jogát a mesterségesen felkanyarított (...) - közepette? Egyszerűen a színészet rendszere által; mely így szól „A tehetséget elmellőzni nem szabad”!

Ha ifjú, képeztetni kell; ha kiképzett méltóan meg kell becsülni. Mert ha ez elmulasztatik, a dráma csak ugyan hanyatlásnak indul, s a tragédia unalmassá válik! A színművész lelkesedésében minden áldozatra kész pályája méltóságáért. De az elmellőzést, a számba sem vételt ki nem állja. A királyi természettel ékeskedő (...) ezen (...) alatt (...) lerogyott. (...) nem a (...) féle gyengesége: hanem az emésztette meg; mert természetében uralkodó hangulat volt az őszinteség, szerénység, gyöngédérzelem. Zrinyiben például nagy volt azon jeleneteiben, hol az őszinte méltóság hangján szólt. Az ő szenvedő (...) panaszos hangjai elfelejthetetlenek. (...) nem azon jeleneteiben volt nagyszerű, hol dörgő hangjával működött, hanem ott, hol a hálátlanság érzetének visszaadásával, szánalmat gerjesztett. Valóban a (...), az Ő gyöngédérzelme több volt mint művészi, mert hü és igaz volt.

A művészi szerénységet mint adomány birta, s nem kellett figyelni Shakspeare azon oktatására: „a természet szerénységét által mehagd”. E nagy művészi természettel bíró elődünk, a színház megnyitása óta folytonos elmellőztetésben részesült.

Ő nem zúgolódott, mert szerény volt. De szíve ol volt elkeseredve, a bánásmód lelkiileg eltörpeszté, önérzetét elfojta: másod szerepekből teremtett elsőket, de leigázott szelleme vigaszt, elvonulva a szokás mellett talált.

Míg a nagy láng véka alá rejtve pislogott el.

(...) túl mértékben birt ama gyöngeséggel. És (...) sem végzett épen mint a mi barthánk. Már kezdték elmellőzni, lenézni, megnevetni. Ám akadt egy lord (...) ki figyelmezteté az igazgatóságot a várost, „hogy egy lángész birtokában vannak, de tán nem tudják”. Fölvívta a lapszerkesztőket, bírálókat. Mint ezt Rónay (...) Jellemrajzok az angol színvilágból színű tanulságos műben olvassuk. És (...) szárnyú gyengéi mellett, Anglia büszkesége lett. A művészetben, a tehetség mellett szerncse is kell. Bartha Jánossal, egy igazgató, mint az első magyar (...) ékíthette volna fél szini történetünket. Hajh! S szomorú pédán okulni késő: de tanulni még elég korán van. Nem bók nem kegy nem (...) a művész

természeteket, restelnek ök ilyesmi után hajolni: hanem bánjon velök az igazgatóság azon rendszer komoly becsülete és méltósága szerint, melyet képvisel s a tagok is képviselnek.

A vén színészetben kezdettől fovást szigoru volt a szinpad a társadalmi élet; és elfogult is. Ha olyan színész tévedt közējük ki filozophiát sem végzett; az olyan pályatársukat habár velök megmérközött is a padon csak per maga szólították. Ha már irdalmunk közéletünk, tapasztalásunk kifejlettebb. A művészet szabad. A szini tanoda az intézet tanárai, a társadalomból tárt karral fogadják el a hivatottakat. Az ö feladatuk a vidéki színészet és műkedvelök közt is fölkeresni a tehetségeket; az igazgatóságnak feladata az ilyeneket tanítatni és pártfogolni. Mert ha valljuk azt hogy „minden színházat az egészséges szellemi erő éltet és tart öszhangzó rendben, ezen erő nélkül a szervezet elhal; ugy előre gondvakodjunk is az ujjabb (...) Mint azt régóta tették már az operáért. Például, a vidéki színészeket, műkedvelöket nem azért lepteti fel az igazgató habár gyémánt is hogy köszörületlenül mutassa fel. Mert szerint pedig kritika és közönség rendesen és mindig azon hiányokkal találkozik előadásainkban; melyek lemásolhatók. Ha már karuk miatt a rossz szokás másod természetükké nem vált. Tehát, mielőtt fellépnének, adja át az igazgató a tanodának, tanárainak, rendezőinek, művészeinek, készítsék el ezek szerepeikre. Igy biztos a föllépés sikere; amugy az első föllépés kellemetlen lenyomása évekre visszavetheti öket. Mert azt, amit a színészetben a kezdőnek tanítani kell; irott dolgok magyarázatokkal tanítani hiába való fáradság: élő szóval, cselekvőleg kell azt gyakorolni; mint már fentebb elbeszéltem. Rachel. (...), és többek, nem érezték megalázva lángelméjüket azzal, hogy (...) avattak fel öket a világ szinpadjára: mert ki hivatva van pályájára, azt is tudja, hogy teremtményeit ugy valósíthatja tökélyesebben, ha kezdetben alá veti magát a hangulatok harmincszoros áttanulmányozgatásának, és a szinpad cselekedetek fölötti eszmecseréknek. A jó színésznek birni kell ereje öntudatával, tehát ereje gyakorlatában találhatja fel szinművészetét.

A szini tanoda, és szinpadunk, bár külön ügyvitellel elválaszthatatlanul egy test. Legyen a tanoda képezője, öre és gyámola a szinpad hiveinek.

De lássuk tanodánk mi jóban részesítheti még irodalmunkat és szinművészeinket is a szinpadon.

2: A szinitanodában, az (...) s dramaturgia tanárai nyilvánosak legyenek. Előre közöltessék a lapokban, hogy az összes játékrend, eredeti dráma s vígjátékai akkor, majd a kül classicusok ezen és ezen napon tárgyaltnak.

A tanoda rendes növendékein kívül, ezen órákon megjelenni az intézet tagjai is kötelesek. A nyilvános közétételt a költők, bírálók, hittanulók, jogászok stb. kedviért tesszük.

Igy azon órákat is, melyekben a retorikai elvek és szónoklat gyakorlata (...). Tanodánkban a drámai elvek gyakorlati s elméleti felmutatásával, dráma iránk önnevelésén könnyetünk. Így érzük el azt is, hogy bírálóink, főképp a (...) színi bírálataikban, ne a commentatorok után bírálják meg, hanem magát a művet tanulmányozzák. Olvashatjuk a commentárok bírálatát, a nélkül, hogy Otheló vagy Hamlet jellemét úgy érténék meg, miként Shakspere személyesíteni óhajtja. Mert a lélek állapot s hangulatokhoz a költő szava a legbiztosabb vezér. Ez oszlat el minden fennmaradható kétséget. Kit kit saját útján az vezethet a megfelelő eredményhez.

Színészeink kritikusaik így szólnak az önálló kifejlődéshez. Vannak szinpadi (...) melyet különösen a rendkívüli tudóvel bíró színészek honosítanak meg a szinpadon.

Kik, hogy természeti tulajdonokkal hassanak, kihuzgálják a költő sorait, s mit nem lehet: azzal tettöket megczáfolják ugyan, de a nagy hatás ezt (...) nem véteti. Mert az általános közönségnek totozik a rendkívüliség, és ha a kritika résen nem áll, oly (...) öröködnék meg a szinen, melyeket kezdetben kellett volna irtani. Például legközelebb Othello 2ik felvonásában, elnézi a kritika söt szokásból (...), hogy a tábornok kíséretével egy felriasztott várban, a vészharangot túlzúgó (...) zuhan be, kezével lábával, tarkával már előre úgy szenvedélyeskedik, holott itt még nincs ok féltékenységre, hogy később midön a vallatásban a költő gyújtja haragra, s ezt mondja általa „az égre (...) formi kezd__ ha egyet mozdulok s fölemelem karom” stb.—az avatott kéntelen így szólni, ezen Shakspere előadó, még azt sem tudja, mit a nagy dramaticus neki Hamletben tanácsul előirt, hogy „Illeszd a cselekvényt a szohoz, a szót a cselekvényhez”! Shakspere szpkása szerint. (...) félremagyarázhatlan szavaival, azt akarja, hogy Othellojának hitét megingassa a gyanút, a marczangoló kétségét tüntesse fel, még a második jelenetének népszavaül is, a gyanú (...) mutatja fel Othellojának, hogy majd azután kutassa (...) azt a mitől még csak irtózik, a hűtlenséget.

Ha már Othello szokás szerint a szenvedélybe ugratott, Jágó pedig még mindig a gyanú fokozására működik, e jelenet oly (...) válik, melynek minőségét Shakspere Hamlet 3ik felvonásában 2ik jel: jellemzőleg leírja, így kezdvén „Oh a lelkem facsarodik belé stb, Egressy Gábor a nagy hívü (...) után, egy izben ezen jelenetet oly hü igaz kifejezéssel mutatta fel, hogy jelenetünk után a közönség gondolkodóba esett, s csak a szünet után tapsolt ki bennünket többszörösen. Ám az ő szép munkáját a kritika számba sem vette. Egressynek pedig nem volt kedvetöbbé Othellot előadni.

Művésznőink életéből is hozhatnák föl számos jeleneteket, melyekben természetes előadásukkal helyre igazították a rendkívüli színi jelenségek színpadunkra táró (...), de időm rövideje ma nem engedi.

Jövőben színi tanodánk feladata (...), hogy elzárja színpadunk ajtóit a rossz szokások előtt. alját pedig teljes erejével emelje ki.

Külföldön a nagy dramaticusok lélekállapotait, hangulatait, a tanárok, kiképzett rendezők és előadók annyira tisztába hozták színpadjaikon, hogy a művész kifejezése, előadása; már megállapított dolgokkal foglalkozik. Innen van, hogy a jeles előadóknak folytonos egymás utánjával bírnak. Mi még Bánkbánunkkal sem vagyunk megállapodva.

Elnézik künt is a rendkívüliségek színpadi csinyeit, a (...) önkényű szokásait. De csak is elnézik, ő a rendszerbe fel sem veszik. Ne, hogy komolyan törekvő színészeket oly furcsa helyzetbe hozzák; mint minő a miénk: hogy nem csak művészetükért, hanem a megrögzött szokás ellen; a kritikával is nekik keljen küzdeni.

A tanárok feladata méltányolni (...) a tehetséget. A testi és mimikai kifejezésének arányosságában és beszédrendszerében. A tanoda legyen anyja, fejlesztője a színészeknek, őre a színművészeknek. Ő szüntetheti meg, hogy a rendező jó szerentse fejében mutassa fel az előadásokat.

A tanodában legyen nyilvános a drámák, végjátékok gyakorlata is. A főárosban a vidéken színházak épülnek. Színészek kellene. Az ifjakat-hölgyeket pedig szülői elzárják a színpadtól féltve jövőjüket. Am az ifjú (...), fogalma sem lévén a színészetről, színész lesz. Pár visszahazhatlan év után látja át; hogy ezen a pályán, elveszett polgára a hazának. Ott a nyilvános színtanoda, ott meggyőződhet kevés idő alatt, mi vár reá. Időt nem vesztett, mert ha ügyvéd lesz, megtanulta, hogy kell magát bele helyezni (...) állapotába, hogy megvédhesse. A hittanuló nyerni fog, mert ha tömött templomok előtt akarja hirdetni az apostolok ígét; komolyan hinnie kell hogy ő apostol. stb.

A nemzeti színház tagjai, a tanárok és rendezők, s drámai erőinkkel egyesülve; a tanodában tartsanak drámai felolvasásokat. Fel kell ékítenünk a tanodát, az (...) dramaturgia szónoklat és gyakorlat tanítása mellett, mindazon tekintéllyel, melyet csak felmutatni képesek vagyunk.

Az is (...), a szószék, az előadás mesterségét hogy megszerezhessék Athene után Rhodosz szigetére vándoroltak.

(...), színművészek népszónokok ügyvédek stb. itt tanulták meg az előadást (:actio) a szószék művészetét szóval és tagjaitatással. E tudományt később átköltetettére Romába.

Színpadjaikon ők a színészekről oly gondos tanulmányt kívántak; mit ma olvasva, tulságosan mondunk. Pedig nem az, mert a közönség tudta, hogy a szini tanodák azért állítottak.

A mai olasz opera dráma népszínház ballet (...) ma sem tűr el a véletlenen kívül semmit, mi őt megbotránkoztatja.

Szinitanodánkat változtassuk mi is a rendszeres haladással, ama Rhodoszi művészet iskolájára. A tapasztalat bizonyítja, hogy mesterségesen a kevésbé hivatottakba is be lehet oltani, hogy tegye a költő képzelmenyeit, tökélyesbé a kifejezés által.

Éppen oly tekintélyt kell adnunk a Rendezőknek. Nekik kiképzett szini tehetségekre; a tehetségeknél viszont a szakavatott rendezőkre van szükségök. Ily tekintéllyel dicsőséggel egymást éltetik. A fegyelem; a leggondosabb tanulmány után; az ő javokra válik. Mert ha a színész „mintegyükröt tart a természetnek, hogy felmutassa az erénynek ön ábrázatát, a gonosznak önön képét.” úgy a rendező ős időtől óta, azért ül a színpad elején, hogy mint előtükrot felmutassa a gyakorló színésznek az észre vett hiányt, szóval, mimicájával tagjártatással. Nem az előadás után, hanem még a főpróbák előtt. Játék után már késő, kivált ha lényeges az észrevétel. Ekkor a szerepet jobb elfelejteni, megbarátkozni az észrevétellel, s újra tabulni. Ilyen rendezőnk volt a nagy mimicus Szentpétery Zsigmond ki „az ő tisztelt

„(...) „ hangulatába, a próbán gyorsan belé helyezte magát, s teljes kifejezéssel, halk lehével a susogásnak kísérete, lelkesítette őket. Vagy mint a szigorú (...) Lajos az erélyes László József, kik a színpadon csupán egy tekintélyt ismertek el: a művészet rendszerét; mely képes volt megszüntetni (...) rémes hangot: a dráma hanyatlik! a vígjáték hiányos! a tragedia unalmas! Nincsenek utódok.

Kik a külföldi (...) színházakat látogathatták, rövid idő alatt tapasztalhatták, hogy nem mindig azon színházokban láttak kitűnő előadást, hol csak virtussok működtek, hanem legtöbbször ott, hol a szakavatott, hól képzett előadók, oly összhangzatosan működtek: hogy (...) Ő megkülönböztetni alig lehetett. Összhangzat emeli a (...) művészet körébe.

Az angol színpadon midőn (...) asszony meghalt; (...) fájdalomba merülten felkiáltott „tragediának egy része sírba szállt. Ő tudott érzeni, érzeményt gerjeszteni”! Napjainkig az angol színpad legnagyobb lángelméje; így dicsőítette meg a becsületes, őszinte játszótársat. Kiket egy pálya boldogít, kik a színészetet céljáért az összhangzásáért szeretik: így éreznek, így hódolnak a színpad rendszerének.

Nyílt példa ez, utmutatás, hogy mily uton kell haladni a nagyoknak is; ha „a művészet magasabb vivmányaiban” akarják részeltetni a színpadot. Magyar színművészeink s művésznőink életéből más alkalommal (...) lelkesítő példát fogok felmutatni.

(...), Angol, Német, Olasz jeles igazgatókat, rendezőket, tanárokat, ha meglátogatunk, mint én (...) s fölkérjük, hogy tanári vagy rendezői könyvét magán iratait közölje velünk; vagy egy halom elméletre utasítanak, mint Németországban; vagy így felelnek: nincs nyomtatott könyvem, jegyzeteim olyan vázlatok miket én nem használhat; hanem jöjjön ön tanodámba, vagy járjon próbáimra, s ott látni fogja rendszeremet.

Ime kegyelmes uram! ez azon rendszer melyet én mégis megkísérlettem leírni. És a leendő igazgató tájékozásáért, a helyi, és az általános színvilági viszonyokból különféle példákat felhozni törekedtem.

Ez azon rendszer, mely mivel maga fejleszti a tehetségeket kihalni sem engedi a szinpadot, sőt a tanodával egyesülten a szinpadot mű példánnyá teszi.

Hogyan kelljen a gyakorlatban a nagyfontosságú nemzeti ügy magas eszméjét a gyakorlatban valósítani? Mit kell tenni, hogy Nagyméltóságod kitűzött céljának a szinpad megfeleljen” hogy azt rendeletileg és biztosan megerősíthesse?

Javaslatom im ez: Miután a szinpad magában foglalja, a nemzet irodalmát, politicai és társadalmi életét, izlését, erköltsét és szokásait, az összes művészeket; épen azért oly általános hatású.

Szükség tehát, hogy a magyar királyi magas belügyministerium felügyelete alatt álljon; mert a színészet megérdemli és természete megkívánja a legfelsőbb gyámolítást, örökösödést, szervezést, és éber figyelmet.

Szüksége: hogy a magas ministerium a szinpadot a tanodai gondos kiképzés tárgyává tegye. Hogy a szinpad a művészet vívmányaival öszhangzó lépésben haladjon; s így a szépművészet iránti érzéket emelje, tisztítsa. Hogy a szinpad az irodalom által a népművelés elvéhez szigoruan alkalmaztassék; és így népszerűségét, erkölcsi befolyását soha el ne vezsítse.

Szükség: hogy tanodánknak vívómestere legyen, ki is az összes személyzetet a kard-lándzsa tőr és paizs szinpadi vivásaira betanítsa. Továbbá, miután a szinpad a gyakorlati együtt működések által tarthatja fel s érheti el művészi célját, megis kívánja a szakértő, tanárok és szinművészek rendezők igazgatását. Így a legfelsőbb örökösödést feltartva szükség: hogy azon szakértő tanárok és rendezők, rendeletileg erős hatalommal ruháztassanak fel.

Az ő felelősségük alá esik; a drámabírálok által elfogadott eredeti és fordított szinművészek megválasztása, beosztása, szervezése, betanítása, szinrehozása, a személyzet visszaállítása, szerződötése stb. Az ő felelős feladatuk alá esik, a személyzet művészetének kellő és méltányos felhasználása, lelki ismeretes foglalkoztatása.

Több helyi és vidéki színészek és műkedvelő tehetségek kiválasztása; azoknak jó előrei kiképzése és a lehető biztos felléptetése. Korlátozott hatáskörrel ők a színművészet rendszerét fel nem tarthatják. Miként a színpadi művészetben egységnek; úgy annak tanári és rendezői hatalmában is egységnek kell lenni.

Intézetünk idült és komoly állapotban van. Szükség: hogy már az első évben, mintegy negyven tag plasticai és vivási kiképzését nyerjen. Szerepekre pedig a jelen tehetségeken felül a felkutathatókat privátin kell kipéztetni stb. minden forrás erét, ha kell a nyugdíj is megnyitni, hogy színpadunk éltető erőt szivhasson.

Az igazgató, a színház anyagi kezelését jövedelem, művészdíjak, kiadások stb. adminisztrató ügyvitelét a hivatal szobából vezetheti. Eljárásáról, szintén felelős a magas belügy ministeriumnak. Nagy előnye az igazgatónak ha a személyzet és színpad viszonyairól speciális ismerettel bír; de a színpadi cselekvőség benseibe, csak ott avatkozzék, hol tán a kezdetben alig észrevehető érdekgyöngeség: tehetségek akaratos mellözése, a takarékoság áthágása, a fejét felütő fegyelmetlenség stb: a művészi rendszert meglazulással fenyegetné. Ily esetben a (...). szerint komoly eréllyel kérlelhetlen következetességgel állja útját a réstöréseknek. Az öszves személyzettel bánjon saját emberisége és méltósága szerint, hogy tisztelve szeressék.

Bevezetésemben a színművészi kedélyt az igazgatóért irtam le.

A régi és jelen színészetben ez az igazgató példányképe!

Színházunknál a tapasztalat megmutatta, hogy azon igazgató, ki a korlátlan hatalomra vállalkozott; s a szakértőkörnállását is olykor félig, olykor egészen, maga képviselte: Korlátlan kezében csupán a zúr zavar gyepelőjét tartozgatta.

A kül- színházaknál, részint a biztos ellenörködés, részint azon elvből indulva, hogy a színpadi dolgokat az érti legtalálékonyabban botorkálás nélkül, ki gyakorolja: Az igazgató oldala mellé dramaturgot, vagy egy főrendezőt szokott kinevezni. Így a belügyéri és igazgatói felsőbbség felügyelete mellett; a színpad, a pályamesterei, a dologhoz értőkre bizatik.

3. A nemzeti színház és tanodája rendszerével szoros kapcsolatban van a vidéki színingazgatók népszínházak rendezése és műkedvelők átlása is. Mert ha a színpad, nagyban úgy mint kicsinben, rendeltetésének meg nem felel, izlést, erkölcsöt nem mivel: a (...)

Társadalmi hivatásának meg nem felel. Az államnak tehát kötelessége gondoskodni oly szabályokról, melynek alapján hivatásuknak megfelelhessenek; az állam s a közönség terhére ne legyenek. Főtárgyunk az ikertestvéréről azonban, bátor leszek annak idején Nagyméltóságról figyelmébe ajánlani tapasztalatomat.

Nagyméltóságod komoly szándékában csatlakozni nem fog. Kezdetben véttózó színész elődeink, a megyéket, az országgyűléseket, a honfiakat esdve hívták fel, hogy gyámolítsák őket nehéz küzdelmeik útján. A haza, a honfiak a lehető áldozatok meg is hozták. A nemzeti színpad drámáját is mind láttuk, nem mindig a szakértő ügyvitel, hanem a különös véletlen és néhány színművész és színművésznők önföláldozó buzgalma tartotta fel.

Ma, midőn a haza szól az öszves színészethez, és jogosan elvárja tőlök a művészet vívmányainak felmutatását: midőn a m.k. belügyér élénken törekszik megvalósítani azon magasztos eszmét, mely az irodalomnak és minden színésznek eszménye volt és lesz: lehetetlen, hogy ezen szózatok meg ne illessék a tehetségekkel fáradt kebleit: és lesznek színművészeink és művésznőink is! Lesz összhangzat!

Fogadja Nagyméltóságod ismételve őszinte törekvésem mellett legmélyebb hódolatomat. -

Pest 1869 évi december hó 1-jén

alázatos szolgája

Tóth József (...)

nemzeti színház tag.

(..). Zichy Antal

urnak.

Summary

József Tóth (1823-1870) was a member of the National Theater and a teacher of the Drama Academy, who was born in Szentes. This thesis shows where acting education was held in the last third of the 19th century, and how József Tóth wanted it renew the education of actors.

Felhasznált irodalom:

Iráttári források:

Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattára. Tóth József kéziratai: 53.200; 53.208; 53.209; 53.210; 53.211; 53.212; 53.213; 53.218; 66.1490.

Könyvek, könyvrészek:

A Nemzeti Színház 150 éve. (Gondolat Kiadó. Budapest, 1987.) 230-250; valamint 319.

A Százéves színésziskola. (Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1964. Szerkesztette: Csillag Ilona.) 15-33.

Egressy Gábor cikkei (1838-1848) című könyv alapján. (Magyar Színházi Intézet. Budapest, 1980.) 27-207.

Egressy Gábor: A színészet könyve (Emich Gusztáv nyomdája. Pest, 1866.)

Egressy Gábor: A színészet iskolája (Nyomtatta: Hornyánszky Viktor. Kiadta: Egressy Ákos. Budapest, 1889.)

Gróf Széchenyi István: Magyar Játékszinrül (Füskúti Landrerer. Pest, 1832.)

Képes Színháztörténet (Magyar Könyvklub. Budapest, 1999.) 539.

Kosáry Domonkos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980.) 674.

Kruzslicz Pál: Thália Szentesen – Színjátszás és színház 1838-2008 között (Szentes Városi Könyvtár Nonprofit Közhasznú Kft; Pendola Szentes Kft. Szentes, 2010.) 56-75.

Szepes Mária: Dimenzió tarot (Édesvíz Kiadó. Budapest, 2021.) 54-61; valamint Hamvas Béla: Tabula smaragdina (MEDIO Kiadó. Budapest, 2001.) 66-67. című könyvrészek alapján.

Egyéb kiadványok:

Színházkeresztelő száz éve című kiadvány (Szentes Város Önkormányzata. Szentes, 2009. 3-18.) alapján.

Online források:

Magyar Színháztörténeti Lexikon. Link itt: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz25/258.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 11.

Magyar Színháztörténeti Lexikon. Link: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/41.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.

<https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/w/30/30854.htm> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz07/30.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.

<https://200petofiszabadon.pim.hu/egressy-gabor-petofi-sandor-dagerrotipia> alapján. Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 28.

Szele Bálint: A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig. Fordítástudomány 8. (2006) 2. szám 78–94. alapján. Link itt: https://epa.oszk.hu/04100/04125/00004/pdf/EPA04125_forditastudomany_2006_2_078-094.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 24.

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00609/19329.htm> Utolsó letöltés dátuma: 2023. november 2.

<https://nemzetiszinhas.hu/magazin/2017/09/1-132> Utolsó letöltés dátuma: 2023. november 2.

Tóth Marcell

Egy Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett hivatalnok

65 évvel ezelőtt, 1958. október 16-án hunyt el egy nyugalmazott pénzügyi előadó Szentesen. Argay Zsigmond több volt, mint egyszerű hivatalnok: az első világháborúban a személyes bátorsággal elnyerhető legmagasabb legénységi kitüntetést érdemelte ki. Ekkor még nem tudta, hogy újabb megpróbáltatások várnak rá, amelyeket szerencsésen túlélt, ahogy a következő világegyet is. Tanulmányunk célja, hogy a 135 évvel ezelőtt született hős nevét és emlékét megőrizzük – ebben hagyatékának néhány rendelkezésre álló darabja és a levéltári források segítenek.

1. kép: Argay Zsigmond zászlós az Arany Vitézségi Érmel viselve, 1918. (Részlet, a szerző magángyűjteményéből.)

Argay Zsigmond¹ 1888. május 2-án született a Pöstyéntől nyugatra található szlovák többségű Verbón. Édesapja, Argay Bálint a helyi állami elemi iskola egyik tanítója volt, Zsigmond édesanyját, Molecz Ágotát (néhol: Agata) 1886 novemberében vezette oltár elé.² A jelentős pedagógiai szakírói munkássággal bíró Argay Bálint az 1890-es évek elején (1891–1892 körül) került a Délvidékre, Zomborba. A Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelőségen szolgálattételre beosztott személy lett, 1894. december végén a miniszter véglegesítette tollnokként. A következő években is a városban maradtak, itt írta a családfő a Borovszky-féle Magyarország vármegyei és városai könyvsorozat Bács-Bodrog vármegyéről szóló köteteinek közoktatást bemutató fejezetét.³ Négy Argay-testvér érte meg a felnőttkort: Zsigmond volt a legidősebb, Lajos (István) bankcégvezető lett Komáromban, (Mária) Ágota Nyitrán tanítónőként dolgozott, Istvánról pedig annyit őrzött meg a családi emlékezet, hogy hősi halált halt az I. világháborúban.⁴

Habár a család nem szakadt el teljesen Észak-Magyarországtól, Argay Zsigmond gyermek- és ifjúkorára elsősorban a zombori évek lehettek hatással. 1898-tól 1906-ig a zombori Állami Főgimnázium tanulója, éveken keresztül „budai Maria-Theresia-féle” kultuszminiszteri ösztöndíjban részesült, ebben az intézményben tette le az érettségét is.⁵ A tanórákon megismerkedett a német nyelvvel, továbbá a felvidéki és délvidéki nemzetiségi környezetben a magyar mellett szlovákul, illetve szerbül is megtanult gyermekkori barátaitól⁶ – a két szláv nyelv ismerete az első világháború idején lett hasznos számára. Felsőfokú tanulmányait Kolozsvárott kezdte meg a Matematikai és Természettudományi Karon. A városban található Tanítók „Hunyadi” Házába felvették 1906 és 1907 őszén is.⁷ Az egyetemi

¹ Ő maga Árgayként írta alá a nevét az első világháború idején, de a későbbiekben a hivatalos dokumentumokban – beleértve az 1945 utáni aláírásait és a halotti anyakönyvi bejegyzését is – Árgayként szerepel. A leszármazottai és oldalági rokonsága is az utóbbi formában használja, használta a vezetéknevét. Előfordul még Argai, Árgai alakban is a vezetékneve.

² Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára Szegedi Levéltára. (a továbbiakban: MNL CSCSVL SZL) XXXIII. Megőrzésre, illetve kezelésre levéltárba utalt iratok. 1. Állami Anyakönyvi Másodpéldányok Levéltári Gyűjteménye, Szentes, Halotti anyakönyvi bejegyzések, 1958. 460. b.; Pesti Hírlap, 1886. november 16. 8.

³ Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye. II. kötet. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1909. 487.; Hivatalos Közlöny, 1895. január 15. 17.; Országos Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.): Magyarország tiszti cím- és névtára. XIII. évfolyam. Budapest, Országos Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1894. 374.

⁴ Dr. Técsy Gyuláné dr. Argay Lilla szíves közlése.

⁵ Bodnár György (közvetési): A zombori Állami Főgymnasium XXVI-ik évi értesítője az 1898–99-ik tanévről. Zombor, Bittermann Nándor és Fia Könyv- és Könyvnyomdájából, 1899. 27., 53; Rittinger Antal (közvetési): A zombori Állami Főgymnasium XXXIV. évi értesítője az 1905–1906 tanévről. Zombor, Bittermann Nándor és Fia Kö- és Könyvnyomdájából, 1906. 105, 116.

⁶ Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

⁷ [sz. n.:] A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje az MCMVII–VIII.-dik tanév I. felére. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Nyomdaja, 1907. 97.; Néptanítók Lapja, 1906. augusztus 30. 10., 1907. szeptember 5. 5.

képzést azonban nem fejezte be: 1908-ban még ugyan beiratkozott,⁸ de 1909 márciusában már mint „érettségizett, kifogástalan magaviseletű, jóírású, kellő jártassággal bíró egyén” keresett gyakornoki vagy írnoki állást – Verbórol.⁹ Egy évvel később édesapja is elérte, hogy visszakerülhessen Nyitra vármegyébe,¹⁰ Argay Zsigmondot pedig 1910 novemberével ideiglenes minőségű díjtalan pénzügyi számgyakornokká nevezte ki a nyitrai „pénzügyigazgatóság mellé rendelt számvevőséghez” a pénzügyminiszter.¹¹

2. kép: Argay Zsigmond egyéves önkéntes tizedes, 1914–1915 körül. (Forrás: Kún József Jenő (szerk.): *A csász. és kir. 23. gyalogezred hadi albuma, emlékkönyv írásban és képben.* Budapest, Franklin-társulat Nyomdája, 1916. 284.)

Front – hadifogság – szökés

Az első világháború kitörésékor ő is bevonult ezredéhez, a zombori cs. és kir. 23. gyalogezredhez. A cseresznyepiros hajtókás bácskai katonák valamennyivel több mint fele

⁸ [sz. n.:] A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje az MCMVIII–IX.-dik tanév I. felére. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Nyomdája, 1908. 102.

⁹ Magyar Közigazgatás, 1909. március 7. 14.

¹⁰ Budapesti Közlöny, 1910. március 27. 1.

¹¹ Budapesti Közlöny, 1910. november 26. 1.

magyar, bő egyharmada német volt, a maradék tizennégy százalék pedig a Délvidék többi nemzetiségét (szerbek, horvátok, szlovákok stb.) képviselte.¹²

Az I. menetzászlóaljhoz osztották be, egyéves önkéntes (avagy rövidítve e. é. ö.) tizedesként, rajparancsnokként került a szerb frontra. A 16. század katonájaként részt vett Pancsova környékén kisebb összecsapásokban,¹³ majd a budapesti IV. hadtest más ezredeihez hasonlóan a 23-asokat is Galíciába szállították át. Részt vett Laszki Murowanénál¹⁴ a 26 napig tartó, cári csapatokat átmenetileg feltartóztató állásharcokban,¹⁵ majd Lisko¹⁶ közelében, a visszavonulás során egy gránátrepeszdarabtól a mellkasán megsebesült 1914. november 1-jén.¹⁷

Budapesten, az egyetemi klinikán, majd Zomborban, az ezred póttesténél lábadozott egészen 1915. január 8-ig, amikor a „huszonhármasok” VI. menetzászlóaljával újból a frontra került.¹⁸ Néhány – az ezred előző hónapjaihoz képest – nyugodt hét után, február 16-án a lengyelországi Baby¹⁹ állomáson vonatra tették az alakulatot és a Kárpátokba szállították. Március 1-től heteken keresztül nagy hidegben, hatalmas hóban küzdött az ezred, soraiban Argay Zsigmonddal. A világháború alatt kiadott ezredalbum is kiemeli az 1915. március 28-án, virágvasárnap vívott ütközetet, amely után a „huszonhármasok” már Magyarország területére, Szedrecske–Újszomolnok²⁰ térségébe vonultak vissza.²¹ Ezen a napon – bal kezén és karján, valamint fején orosz szuronytól sebesülten – esett hadifogságba Wola Michowánál²² Argay Zsigmond társaival.²³

¹² Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, Méliusz Központ, 2012. 96.

¹³ Argay Zsigmond dokumentumai a Vatera árverési oldalról, 2021. (A továbbiakban: Argay dok.), 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 1.

¹⁴ Ma Murovane, Ukrajna.

¹⁵ Kún József Jenő (szerk.): A csász. és kir. 23. gyalogezred hadi albuma, emlékkönyv írásban és képben. Budapest, Franklin-társulat Nyomdája, 1916. 171–172. (A továbbiakban: Kún 1916)

¹⁶ Ma Lesko, Lengyelország.

¹⁷ Egyes dokumentumokban november 10. szerepel. Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 1.; Kún 1916. 250. Továbbá vö.: Argay dok., Belohnungsantrag, K. u. k. IR. No. 23. Nr. zu. Res. 813/B. Másolat, 1929. június 5.

¹⁸ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 1.; Nachrichten über Verwundete und Kranke / Hírek a sebesültek és betegekről, Nr. 185., 1915. január 4. 6.

¹⁹ Ma Lengyelország.

²⁰ Mindkét település ma Szlovákia.

²¹ Kún 1916, 172.

²² Ma Lengyelország, a történelmi lengyel–magyar határ közelében található település.

²³ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 1.; Argay Zsimond: Négy hónapig az oroszoknál. (A továbbiakban Argay 1916. Az ezredalbumba a szerkesztő–szerző mellett több katonai írt részleteket, de csak itt tüntettük fel külön a fejezetet és íróját, miután a többi hivatkozott rész esetében nincs külön szerző feltüntetve.) In: Kún 1916, 283.

A világháború látszólag véget ért számára. A sérüléseit az oroszok bekötötték, Argay szavaival élve, „nem bántak velünk rosszul.” Március 29-én előbb Zagorzba,²⁴ majd Liskóba vitték, a következő nap Samboron²⁵ keresztül Lemberg²⁶ felé hajtották őt és a többi foglyot. Rudki²⁷ közelében, kihasználva a kozák őreik lanyhuló figyelmét, néhány társával együtt lemaradtak egy erdőben. Éjszaka – lengyel (azaz valójában szlovák) nyelvtudását kihasználva – kapott civil ruhát egy útkaparó feleségétől, majd elindult a front irányába, hogy annak közelében, elvegyülve a helyi lakosság közé, bevárja az előretörő osztrák–magyar csapatokat. Turkáig²⁸ jutott, itt azonban elfogták és előbb Jasienica-Zamkowan²⁹ tartották őt napig fogságban, majd Samborban a haditörvényszék négyheti fogházra ítélte. A büntetés kitöltése után Lembergbe vitték, majd Oroszországba indították őt, de Winnikinél³⁰ megszökött és újból Galícia székvárosába ment, ahol egy bécsi önkéntessel úgy döntöttek, Przemyslbe³¹ próbálnak meg eljutni. A város keleti részén voltak, változtatták helyüket, de utóbb Muzylowicéban³² elkapták őket – társa sikeresen megszökött, viszont a cáriak kezébe jutott egy térképük és néhány vázlat a hátsó állásokról.³³

Az előbbiekkal összefüggésben Argayt kémiszolgálatra küldött porosz tisztnek nézték: kezét és lábát a kocsihoz kötözve, négy felfegyverzett őr kíséretében lovas kocsin az orosz VII. hadtest parancsnokságára, Ozomlora³⁴ szállították még aznap éjjel, majd egy pincébe zárták. Hamarosan egy honvédhadnagyot kivégezték ugyanezen vád alapján, egy fiatal zsidó férfit pedig bajonettel leszúrtak szökési kísérlet közben.³⁵ „Ily körülmények között nem a legjobb kilátásoknak néztem elébe. Minden hajam szála az égnek meredt, ha a jövőre gondoltam. Három napig voltam Ozomlon, a harmadik nap estéjén az orosz hadtestparancsnokság nagy sietséggel pakolt, s menekült hátra. Este kilenc óra tájban már engem is vittek, s egész éjjel, s másnap egész nap gyalogoltunk. Zolkiewben³⁶ egy udvarban helyeztek el. A gondolat, hogy a halálnak nézek elébe, irtózáttal töltött el, s gondoltam, hogy

²⁴ Ma Zagorz, Lengyelország.

²⁵ Ma Szambir, Ukrajna. Lvivtől mintegy 60 km-re délnyugatra található.

²⁶ Ma Lviv, Ukrajna.

²⁷ Ma Rudky, Ukrajna. Félúton található Lviv és Szambir között.

²⁸ Ma Ukrajna. Az ukrán–lengyel határ déli szakaszától keletre található.

²⁹ Ma Yasenytsya-Zamkova, Ukrajna. Az ukrán–lengyel határ déli szakaszától keletre található, Turkától (közúton) mintegy 20 km távolságra, északra helyezkedik el.

³⁰ Ma Vynnyky, Ukrajna. Napjainkban gyakorlatilag Lviv elővárosa, a nagyvárostól keletre.

³¹ Ma Lengyelország, híres osztrák–magyar erőd a korszakban.

³² Ma Muzyhylovychi, Ukrajna. II. József alapította német telepes falu, ma ukránok lakják.

³³ Árgay 1916, 283.

³⁴ Nem tudtuk azonosítani a települést, habár a korabeli adatok szerint is létezett hasonló – Ožomlo – nevű helység Galíciában.

³⁵ Árgay 1916, 283.

³⁶ Ma Zsovka, Ukrajna. Lembergától mintegy 30 km-rel, attól északra elhelyezkedő város.

ha most az éjjel meg nem szököm, nem menekülhetek”³⁷ – emlékezett vissza egy évvel később az egyéves önkéntes tizedes.

Bízott abban, hogy nemcsak ő maga, hanem őrei is fáradtak, fáradnak: „Már a harmadik őrsváltás is megtörtént. Idegeim végsőkig feszültek... Láttam, a muszka küzd az álommal... Már hallottam az alvó lélegzését... Próbát kell tenni. Erős, hangos mozgással megfordulok fekvőhelyemen... Semmi gyanús. Újabb várakozás, majd felállok, pár lépést teszek, újra várok. Köröskörül csend, csak az országútról az orosz trén zörgése hallik. Macskamódra közeledem a kerítéshez, melyen átugrottam a túlsó udvarba. Most már szabadon lélegzem”³⁸ – elevenítette fel ugyanott a szökését.

Hajnagra kijutott a városból, s észak felé haladt, szerencséjére civil munkásnak vélték. Este egy orosz egészségügyi intézet katonái között vacsorázott, ott is aludt közöttük – úgy vélte, itt biztosan nem keresik. Ebéd után elhagyta az oszlopot, s eljutott az orosz állások közelébe. Elrejtőzött, de az éjszaka elfogták a cáriak Mosty Wielkie³⁹ térségében, s magukkal hurcolták, mint gyanús személyt. Ismét elszökött, de reggel elkapták: „Soha életemben még oly verést nem kaptam, mint ezért a kísérletért. Félig betegen, félig nyomorékon vittek Oroszország felé”⁴⁰ – írta. Kijev közelében lemaradt sokadik alkalommal, úgy érezte, „talán már nem is akarattal” szökik.

Utólag sem tudta rekonstruálni, hogy napok alatt végül miként jutott el a Nyugati-Bug mellett elterülő Sokalig.⁴¹ Itt egy templom pincéjében rejtőzött el, a templomszolga adott neki néha enni. 1915. július 21-én hajnalban már hallotta a front közeledő ágyútűzét, az eredményes osztrák–magyar előretörés előjelét.⁴² Még folyt a településért a küzdelem, amikor július 22-én az alsó-ausztriai „Hoch- und Deutschmeister” cs. és kir 4. gyalogezrednél jelentkezett.⁴³

³⁷ Árgay 1916, 284. A mai helyesírás szerint átírva.

³⁸ Árgay 1916, 284. A mai helyesírás szerint átírva.

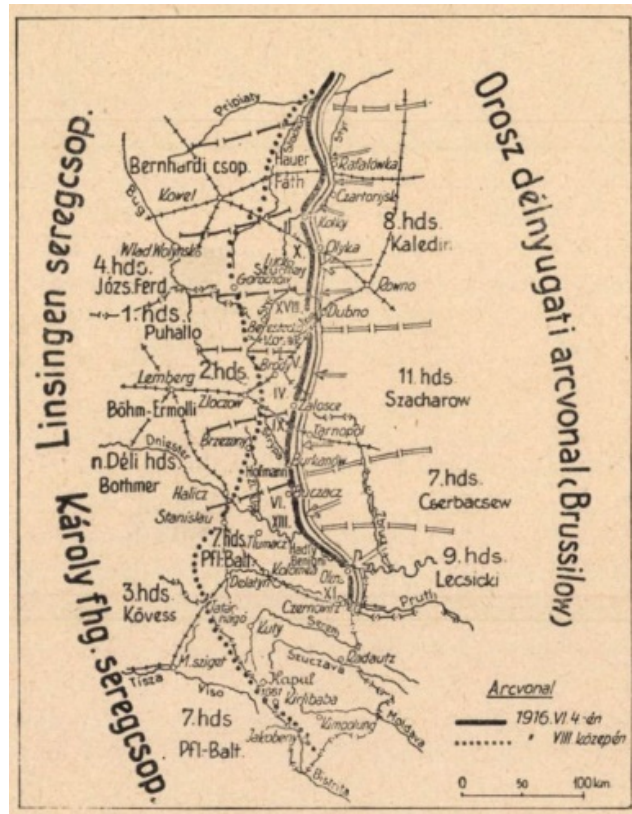
³⁹ Ma Velyki Mosty, Ukrajna.

⁴⁰ Árgay 1916, 284.

⁴¹ Ma Szokal, Ukrajna.

⁴² Árgay 1916, 284.

⁴³ Árgay dok., 7. melléklet, Árgay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 1.

3. kép: A keleti front Argay Zsigmond hőstette napján. (Forrás: Doromby József – Reé László (szerk.): *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története.* Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, é. n. (1939). 384.)

Bruszilov gőzhengere és Argay zászlós Arany Vitézségi Érme

Igazolási eljárás alá vonták a szökött e. é. ö. tizedest, amelyet követően az ezred Zomborban elhelyezett póttestéhez osztották be kiképzőnek. Később tartalékos tiszti iskolába küldték, közben előbb e. é. ö. szakaszvezetővé, majd hadapródjelölt őrmesterré léptették elő. Utóbb eredményes szökéséért ötven korona pénzjutalomban részesítették.⁴⁴ 1915. november 1-jétől a tartalékos tisztjelöltek továbbképző tanfolyamát végezte Pomázon, majd annak eredményes befejezését követően ugyanott látott el helyi szolgálatot mint századparancsnok-helyettes.⁴⁵

A következő év elején, 1916. január 25-től⁴⁶ újból harctéri szolgálatra vezényelték, előbb hadapródjelölt őrmesteri, később zászlósi rendfokozatban⁴⁷ szolgált szakasz-, illetve

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2.

⁴⁶ Egyes dokumentumokban január 19. szerepel. Vö.: Argay dok., Belohnungsantrag, K. u. k. IR. No. 23. Nr. zu. Res. 813/B. Másolat, 1929. június 5.

⁴⁷ A hadsereg közlönye szerint 1916. november 6-án 1916. október 1-jei ranggal nevezték ki zászlósnak, de a valódi kinevezés már korábban megtörténhetett. L. Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten, Nr. 201., 11. November 1916. 1561.

átmenetileg századparancsnokként, megfigyelőtisztként, a zászlóalj segédtszjtjének helyetteseként. Visszatérésének időszakában az ezred éppen Zborow–Jezierna⁴⁸ térségében tartalékban volt, állás-, fedezéképítéssel és más munkálatokkal járult hozzá ahhoz, hogy „tarnopoli front igazán áttörhetetlenné vált.”⁴⁹ Argay a feljegyzései szerint részt vett az állóháborúban, aknarobbantásban, mozgóharcban e hónapokban – mindezt alátámasztják az ezredalbum erre az időszakra vonatkozó fejezetei.⁵⁰

Az osztrák–magyar katonai vezetés és csapatok is számítottak arra, hogy véget ér a nyugodt időszak, hamarosan újabb cári offenzíva indul meg. Az Alekszej Alekszejevics Bruszilov parancsnokolta orosz Délnyugati Front támadása 1916. június 4-én indult meg közel ötszáz kilométer szélességben, a fő csapást Luck⁵¹ irányába a 8. hadsereg végezte. 40,5 orosz gyalog és 16 lovashadosztállyal szemben osztrák–magyar részről 40 gyalog-, továbbá 14 lovashadosztály állt fel,⁵² de a cári hadosztályok magasabb létszámúak voltak. Fokozta a nehézségeket, hogy a központi hatalmak más frontokon (Verdun, Dél-Tirol) való támadásokra összpontosították erejüket és keletről elvonták a fölöslegesnek ítélt hadosztályokat. A meglepően erős tüzérségi tűz és az orosz gyalogság meglepte a védelmet, a hónapokon át erősített állások pár óra után megsemmisültek. Bruszilov katonái a 4. hadsereg védelmébe június 6-ra 50 km széles és 18 km mély lyukat ütöttek. A német Déli Hadsereg kitartott az első időszakban. E hadsereg része volt a budapesti 32. hadosztály, amelyhez a „huszonhármasok” is tartoztak. A délvidéki katonák hősiességét mutatja, hogy az újvidéki „hatosok”, a szabadkai „nyolcvanhatosok” és a zombori „huszonhármasok” közül is öt-öt fő érdemelte ki az Arany Vitézségi Érmét. A tizenöt hős egyike volt Argay Zsigmond.⁵³

A Bruszilov-offenzíva megindulásakor a cseresznyepiros hajtókás bácskai katonák a Szeret folyónál, a Hlatky⁵⁴ község melletti magaslatokon voltak elhelyezve. A legfontosabb közülük a Tutry-magaslat⁵⁵ volt, amely a Lemberg–Tarnopol országút és vasútvonal uralása

⁴⁸ Ma Zboriv és Ozerna, Ukrajna.

⁴⁹ Kún 1916, 173.

⁵⁰ Kún 1916, 173, 202–204. stb..

⁵¹ Ma Ukrajna.

⁵² A különböző tanulmányokban, kötetekben ettől kismértékben eltérő adatok is megtalálhatóak. A fenti információk forrása: Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Budapest, Osiris, 2014. 218. (A továbbiakban: Hajdu – Pollmann 2014)

⁵³ Hajdu – Pollmann 2014, 215–223; vitéz Németh Lajos: Az 1916. évi orosz (Brussilov) támadás kivédése. In: Dorombay József – Reé László (szerk.): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, é .n. (1939). 384–389; vitéz Németh Lajos: Bruszilov támadó hadjárata 1916 nyarán. Magyar Katonai Szemle, 1936/2. szám. 60–76.

⁵⁴ Ma Hlyadky, Ukrajna. Tarnopol városától észak nyugatra található.

⁵⁵ Néhol Toutry, a magaslat mai neve nem ismert.

szempontjából is kulcsfontossággal bírt. A cáriak még korábban, mikor egy porosz ezred védte a térséget, megpróbálták elfoglalni azt.⁵⁶

Habár a „Huszonhármások” jól kiépített állásokkal bírtak, a nyolc órán keresztül tartó orosz pergőtűz után, délre ezekből csak romok maradtak. Ennek ellenére a 23. gyalogezred katonái sikeresen verték vissza Bruszilov katonáit, viszont a jobb szárnyon megingott a szabadkai „nyolcvanhatosok” védelme, az állásaikat a cáriak foglalták el. Ez azzal fenyegetett, hogy az oroszok oldalról göngyölítik fel a zomboriak állásait. A veszélyes szituációt felismerve, felettesei parancsát be sem várva, Argay Zsigmond tartalékos hadapród, századtartalékként a második vonalbeli állásban elhelyezett mintegy harmincfős szakaszával, ellenlökést hajtott végre az oroszok oldalába. Órákon keresztül feltartóztatta kicsiny csapatával az ellenséget, egészen az újabb tartalékok beérkezéséig.

Ekkor vette észre, hogy a támadók már a 23. gyalogezred első vonalánál vannak, a tányérsapkás katonák beugrálnak a lövészárkokba. Argay katonáival újabb ellenlökést hajtott végre, amely után csak halott és sebesült oroszok maradtak az osztrák–magyar állásokban, s még 42 puskát is zsákmányolt. Némi szünet állott be a harcokban, amely időt az állások kijavítására használták fel a zombori katonák.

Délután négy órakor meglepetésszerűen, minden tüzérségi előkészítés nélkül újból támadtak az oroszok, s hamarosan az első vonal árkaiban, majd árkaiban küzdöttek: Argay ismét rohamra vezette az embereit, amelynek eredményeképpen a cári katonák ez alkalommal is véres fejjel hagyták el a „huszonhármások” állásait.⁵⁷ 13 évvel később, a Vitézi Rendbe való felvételkor, így foglalta össze haditettének leírását:

„Azért, hogy parancs nélkül, saját kezdeményezésemre a veszély elhárítása végett egy napon három ellentámadást vittem végbe, s az ellentámadásoknak lehetett köszönni, hogy a fontos és az egész tarnopoli területet uraló magaslat ezredünk kezében maradt, részesültem az arany vitézségi érem kitüntetésben, amely annál is inkább nagy jelentőségű reám nézve, mert ez volt a legelső harctéri kitüntetésem.”⁵⁸

Az Arany Vitézségi Éremre 1916. július 14-én terjesztette fel az ezredparancsnok.⁵⁹ Az adományozás tényét 1917. január 13-án tették közzé a közös hadsereg közlönyében,⁶⁰ a

⁵⁶ [sz. n.:] A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914–1918. Budapest, A Magyar Nemzet Aranykönyve szerkesztőbizottsága, 1921. 107. (A továbbiakban: Aranykönyv 1921); Argay dok., Argay Zsigmond: A hadított leírása, melyért az arany vitézségi érem kitüntetésben részesültem. Budapest, 1929. május 28. 1

⁵⁷ Aranykönyv 1921, 107.; Argay dok., Argay Zsigmond: A hadított leírása, melyért az arany vitézségi érem kitüntetésben részesültem. Budapest, 1929. május 28. 1–2.; Argay dok., Belohnungsantrag, K u. K. IR. No. 23. Nr. zu. Res. 813/B. Másolat, 1929. június 5.; Pesti Hírlap, 1939. június 4. 13.

⁵⁸ Argay dok., Argay Zsigmond: A hadított leírása, melyért az arany vitézségi érem kitüntetésben részesültem. Budapest, 1929. május 28. 1.

⁵⁹ Argay dok., Belohnungsantrag, K u. K. IR. No. 23. Nr. zu. Res. 813/B. Másolat, 1929. június 5.

kitüntetését magát – egy ún. „T-füles”, 1866-os típusú Arany Vitézségi Érmét⁶¹ – azonban csak bő egy évvel később tűzhetette a mellére Argay Zsigmond.

4. kép: Argay Zsigmond eredeti Arany Vitézségi Érme. (A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének engedélyével.)

Sorminta: front – hadifogság – szökés

A harcok azonban nem zárultak le: 1916. június 6-án Argay Zsigmond az első vonalból indult rohamra, majd ő és katonái hatásos tüzellel megsemmisítették a támadásra gyülekező orosz katonákat.⁶² 1916. július 1-jén soron kívül előléptették zászlóssá,⁶³ a monarchia bürokráciája viszont a háborúban is „lassú malomként őrölt” – csak 1916. november 11-én jelent meg a közlönyben, hogy 1916. október 1-jével zászlós lett.⁶⁴

Június 13-án a német Déli Hadsereg állásait is áttörték az oroszok, kénytelenek voltak az ide tartozó ezredek is hátrálni.⁶⁵ Az oroszok augusztus közepéig többször megpróbálták

⁶⁰ Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten, Nr. 9., 13. Jänner 1917. 212. Továbbá lásd még az alábbi modern adattárakat: Maruzs Roland: Virtus dolgában töretlen. Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett katonáink az első világháborúban. H. n., B. H. N. Kft., 2018. 27.; Steiner, Jörg C.: Heldenwerk 1914–1918. Die Träger der Goldenen Tapferkeitsmedaille und der Goldenen Tapferkeitsmedaille für Offiziere im Ersten Weltkrieg. Wien, Institut für Auszeichnungswesen und Uniformkunde 2010. 227. Maruzs szerint 1916. június 6-án érdemelte ki az Arany Vitézségi Érmét, s ilyen módon értelmezhetőek is az Argay hőstettére megemlékező, napi sajtóban közzétett cikkek, de ennek ellentmond a kitüntetésfelterjesztése, valamint az 1929-es haditettleírása is.

⁶¹ A monarchia hosszú békeévei miatt jelentős számú, régebbi, különböző típusú Arany Vitézségi Érem maradt raktáron, amelyeket éveken keresztül adományoztak az I. világháború során.

⁶² Pesti Hírlap, 1939. június 4. 13.

⁶³ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2.; Pesti Hírlap, 1939. június 4. 13.

⁶⁴ Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten, Nr. 201., 11. November 1916. 5761.

⁶⁵ Aggházy Kamil – Stefán Valér: A világháború. Budapest, Országos Közművelődési Tanács Könyvosztálya, 1934. 215–216. (A továbbiakban: Aggházy – Stefán 1934)

áttörni a frontot, de ez a győzelmeik ellenére sem sikerült.⁶⁶ A központi hatalmak és azon belül az osztrák–magyar erők ugyan hatalmas veszteségeket szenvedtek – Ferenc József katonái közül mintegy 600 ezer, Vilmos császár egyenruhásai közül 85 ezer fő esett ki a harcokból –, de Miklós cárnak is 800 ezer fővel csökkent a hadserege.⁶⁷

Augusztus végén Zborow térségében védekezett a cs. és kir. 23. gyalogezred a 32. hadosztály részeként. Itt zajlott le a második zborowi csatánál jóval kevésbé ismert első: az összecsapás két napig tartott 1916. augusztus 31. és szeptember 1. között. A támadásról szökevények útján már tudtak mind az ezrednél, mind a hadosztálynál, így nem érte őket váratlanul az oroszok megindulása.⁶⁸

Argay Zsigmond mint a zászlóaljparancsnokság megfigyelő tisztje reggel hattól⁶⁹ a helyén maradt, és a golyózápor, valamint a tüzérségi tűz ellenére pontosan tájékoztatta a zászlóaljparancsnokságot az aktuális helyzetről. Mikor 10 órakor megindult a cáriak támadása, azonnal átvette a szakaszát és kitartásra buzdította embereit – derül ki abból a kitüntetésfelterjesztésből, amely szerint az ezredparancsnoka méltónak találta ennek okán az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem elnyerésére. Végül ezen elismerés helyett az eggyel alacsonyabb kitüntetést, a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmert kapta meg.⁷⁰

Azonban még aznap súlyos comblövés érte Argay Zsigmondot, és bajtársával, a szintén sebesült Szegedi Samu tartalékos hadnaggyal⁷¹ együtt ismét orosz fogságba esett.⁷² Öt hónap kórházi ápolás után különböző hadifogolytáborokban őrizték, de nem adta fel a reményt, hogy hazatérjen még a világháború vége előtt.⁷³

⁶⁶ Hajdu – Pollmann 2014, 220 – 223.

⁶⁷ Ravasz István alapján. Másol eltérő adatok olvashatóak, Aggházy és Stefán szerint a központi hatalmak 500 ezer, Oroszország 550 ezer főt veszített, Rauchensteiner adatai szerint a monarchia vesztesége 475 ezer fő. Mindegyik esetben beleértendőek a halottak, a sebesültek és a hadifogságba esettek is. Ravasz István: A keleti hadszíntér. In: Ravasz István (szerk.): „Boldogtalan hadiidők...” Avagy: ami a „boldog békeidők” után következett 1914–1918. Budapest, Petit Real, 2014. 41. Vö.: Aggházy – Stefán 1934, 216.; Rauchensteiner, Manfred: Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása. Budapest, Zrínyi, 2017. 441.

⁶⁸ L. Nyáry Iván: A 32. hadosztály a zboróvi csatában. Magyar Katonai Szemle, 1935/4. szám. 56–70. (A továbbiakban: Nyáry 1935)

⁶⁹ A tüzérségi tűz valójában egy fél órával hamarabb megindult. L. Nyáry 1935, 59.

⁷⁰ Argay dok., Verzeichnis, K. u. k. Infanterie Regiment Nr. 23. Res. No. 361/1918/B.

⁷¹ Tanulságos bajtársa életútja is. Dr. Szegedi Sámuel (Varsány, 1890. március 2.– Németország(?), 1945 eleje) civilként ügyvédjelölt, később ügyvéd volt. 1918-tól a cs. és kir. 23. gyalogezred tartalékos főhadnagya, elnyerte az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmert, amelyet személyesen Károly trónörökös tűzött a mellére. Habár kitüntetése alapján kivételeztként (elméletileg) nem vonatkoztak rá a zsidótörvények, ez sem mentette meg az életét, 1945 elején Birkauból (valószínűleg inkább Birkenauból) Németországba szállítás közben eltűnt, 1948-ban holtta nyilvánították. L. Budapesti Közlöny, 1918. július 13. 1.; Egyenlőség, 1917. január 6. 14.; Magyar Közlöny. Hivatalos lap, 1948. július 8. 4.; [sz. n.:] Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres. Wien, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917. 233., 405.;

⁷² Argay dok., Nyilatkozat, dr. Szegedi Samu, Budapest, 1933. február 22.

⁷³ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2.

5. kép: Argay Zsigmond tartalékos zászlós második orosz hadifogsága idején, 1916–1918 körül. (Forrás: [sz. n.:] *A magyar nemzet aranykönyve*, Budapest, a Magyar Nemzeti Aranykönyve Szerkesztő-bizottsága, 1921.108.)

1917 decemberében megszökött a nyugat-szibériai Verchnije Kulli⁷⁴ hadifogolytáborából,⁷⁵ s „leírhatatlan viszontagságok után, szökés útján tért vissza ismét ezredéhez.”⁷⁶ A családi emlékezet szerint – miután szerb és szlovák nyelvtudásának megfelelően valamennyire megtanult oroszul – megegyezett az egyik őrrrel, hogy az segít neki kijutni. A keresztény felekezetek istentiszteletei a táboron belül voltak, viszont a zsidó istentiszteleteket szombatoként a táboron kívül tartották. Ezt kihasználva ő is az izraelita hadifogolytársai közé állt, s így kijutott a szögesdrótok közül. Útja során zsinagógákban lelt menedéket,⁷⁷ majd 1918. január 14-én Kamenyec-Podolszkij⁷⁸ mellett, az arcvonalon keresztül újból átszökött a saját csapatokhoz.⁷⁹

Újból már nem kellett visszatérnie a frontra, ugyanis az új uralkodó (és egyben Legfelsőbb Hadúr), IV. Károly még 1917 nyarán elrendelte, hogy vonják ki az első vonalból az Arany Vitézségi Érmes hősöket, s elsősorban a kiképzés, valamint a katonaiskolások

⁷⁴ Nem tudtuk azonosítani a települést.

⁷⁵ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2.; Argay dok., Nyilatkozat, dr. Szegedi Samu, Budapest, 1933. február 22.

⁷⁶ Aranykönyv 1921, 108.

⁷⁷ Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

⁷⁸ Ma Kamjanec-Pogyilszkij, Ukrajna.

⁷⁹ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2.

nevelése során hasznosítsák tudásukat – amennyiben egészségi állapotuk engedi.⁸⁰ Ennek jegyében a sikeres igazolási eljárás után ismét Zomborba, a póttestéhez került. 1918. augusztus 1-jével tartalékos hadnaggyá⁸¹ nevezték ki. Az apatini egyesített gyalogsági tartalékos tiszti iskola oktatótisztje lett, majd állomástisztként szolgált.⁸²

Nem volt ilyen szerencsés öccse, az 1898-ban született és 1916-ban a nyitrai m. kir. 14. honvéd gyalogezredbe besorozott István. Ő 1917. október 1-jei ranggal zászlósi rendfokozatot kapott,⁸³ majd 1918. február 1-jével, 1918. február 1-jei ranggal hadnaggyá lett kinevezve a honvédség közlönyének 1918. április 20-án megjelent száma szerint.⁸⁴ Nem sokkal később azonban törölték az utóbbi előléptetést: „Nevezett hadnagyi kinevezése hatályon kívül helyeztetik, mivel az utólag beérkezett jelentés szerint hadnagyi kinevezése előtt hősi halált halt.”⁸⁵ Ugyancsak posztumusz tették közzé, hogy odaítélték részére a Bronz Vitézségi Érmét még zászlósként.⁸⁶

Maga Argay Zsigmond az első világháborúban elnyerte bizonyíthatóan az Arany Vitézségi Érmét 1917-ben és a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét 1918-ban. 1945-ös saját bevallásai szerint megkapta az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét is,⁸⁷ ez az elismerés azonban nem szerepel sem az ismert I. világháborús levéltári dokumentumokban, sem a vitézzé avatáshoz beadott iratokban, visszaemlékezésekben, továbbá a Vitézi Rend adataira építő Vitézek Albumában⁸⁸ is csak két érdem utáni kitüntetést említenek meg. Az előbbieken kívül megkapta a minimum három hónap frontszolgálat után járó Károly Csapatkeresztet, továbbá rendelkezett a Sebesültek Érmével. Ez utóbbin vagy kettő, vagy három sebesülést jelentő sáv volt⁸⁹ – azt tudjuk, hogy háromszor sebesült meg, de sok esetben előfordult, hogy a nem dokumentált, igazolt sebesüléseket nem számolták, sőt adott esetben visszavonták az érem viselésének engedélyezését, vagy csökkentették a sávok számát a szalagon.⁹⁰ Mind a Károly

⁸⁰ Pesti Hírlap, 1917. augusztus 9. 8.

⁸¹ A katonai személyi igazolványa szerint 1918. július 12-től tartalékos hadnagy. A hadsereg közlönyében csak az szerepel 1918. július 6-án, hogy 1917. február 1-jei ranggal zászlós. Vö. Argay Zsigmond hagyatéka (A továbbiakban: Argay-hagyatéka), Identitátskárta, Argay, Siegmund. Zombor, 2. Juni 1918.; Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten, Nr. 118., 6. Juli 1918. 5917.

⁸² Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2.

⁸³ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek, 1917. szeptember 22. 2352.

⁸⁴ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek, 1918. április 20. 1365.

⁸⁵ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek, 1918. május 11. 1630.

⁸⁶ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek, 1918. október 18. 4265.

⁸⁷ MNL CSCSVL SZL XVII. Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok 404. Közalkalmazottakat Igazoló Bizottság iratai. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 1.

⁸⁸ [sz. n.:] Vitézek Albuma. Budapest, Merkantil-nyomda, 1939. 148.

⁸⁹ Tóth Marcell: Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged. Szeged, Areión, 2022. 74. (A továbbiakban: Tóth 2022)

⁹⁰ Például a Tiszti Arany Vitézségi Érmes Kókay László a 20-as évek végén még háromsávós Sebesülési Érmét viselt, az 1940-es években készült képein viszont nem is szerepel az érem.

Csapatkeresztet, mind a Sebesültek Érmét adományozták a világháború alatt, vagy az előbbi hiányában kiosztották az igényjogosultaknak a világháború után.

6. kép: Argay Zsigmond tart. hadnagy katonai személyi igazolványa, Zombor, 1918. június 2.
(A szerző magángyűjteményéből.)

A két világháború között

A Délvidéken érte az őszirózsás forradalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia katonai összeomlása. November 1-jén ugyan létrehozták Zomborban is a Nemzeti Tanácsot, de két hét múlva már a szerb csapatok vonultak be a városba. A megszállók kezdetben a rend fenntartását és a magyar közigazgatás megtartását ígérték, de gyorsan kiderült, hogy véglegesen kívánnak berendezkedni.⁹¹ Argay megmaradt az ezred kötelékében (a hadügyminiszter rendelete szerint – többek között – a 23. gyalogezred pótzászlóaljának is nemzetőr zászlóaljat kellett felállítani),⁹² Zomborban és Kalocsán helyi szolgálatot látott el egészen 1918. december 10-ig.⁹³ Egy szerb és horvát nyelvű dokumentum szerint a bánáti (később Szerbiához került) Antalfalvára való elutazásra kapott engedélyt a megszálló hatóságoktól.⁹⁴

Végül mégis a trianoni békeszerződéssel megcsönkített Magyarországra költözött, ebben szerepet játszhatott, hogy folytatni kívánta a világháború előtt és alatt megszakadt

⁹¹ 8 Órai Ujság, 1918. november 20. 6.; Hornyák Árpád: A Délvidék délszláv birtokba vétele 1918–1920. In: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.): A pécsi ruszisztika szolgálatában: Bebesi György 60 éves. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2018. 248.; Pesti Hírlap, 1918. november 14. 4.

⁹² Népszava, 1918. november 7. 4.

⁹³ Argay dok., 7. melléklet, Argay Zsigmond: Katonai szolgálatom a világháború alatt. 2., Argay dok., Igazolvány, Magyar Nemzeti 23. gy. e. pótzászlóalja. Argay Zsigmond, Kalocsa, 1918. dec. 10.

⁹⁴ Argay dok., Propustnica, Zsigmond Argai. Sombor, 25/1918.

felsőfokú tanulmányait. Mozaikszerűen rekonstruálhatóak életútjának elemei. Tudjuk, hogy beiratkozott a Keleti Kereskedelmi Akadémiára Budapesten, de az intézmény még abban az évben megszűnt.⁹⁵ A következő esztendő elején Argay Zsigmondot mint tartalékos hadnagyot szolgálattételre rendelte be a „Meghatalmazott Táborkok a Közélelmezési Minisztériumban” a „Gok.”⁹⁶ kirendeltségeknél beosztott gazdasági előadók mellé”. Feladatait Heves vármegyében látta el. Igazolványát 1921. január 19-én a még abban az évben megszüntetett magyar királyi Közélelmezési Őrosztagnak állította ki.⁹⁷

Közben folytatta tanulmányait, így 1924-ben a frissen létrejött, országos hatáskörű Budapesti Mérnöki Kamarának már mint dr. Argay Zsigmond lett az irodaigazgatója.⁹⁸ 1927-ben vette feleségül süllyei, battvai Komáromy Lajos hódmezővásárhelyi és szentesi kötődésű árvíz-társulati mérnök lányát Budapesten. Az okleveles középiskolai tanár végzettségű Komáromy Ilonától (Szentes, 1899. november 29. – Szentes, 1961. május 27.) két lánygyermek született,⁹⁹ felesége az államszocializmus éveiben a Szentesi Állami Közgazdasági Technikum tanára volt.¹⁰⁰ Gyermekének soha nem mesélt I. világháborús élményeiről, de párjának igen – mondta lánya, aki az édesanyja által továbbadott történeteket megőrizte.

Dr. Argay Zsigmondot 1929-ben felvették a Vitézi Rend tagjai közé az Arany Vitézségi Érme alapján. 1945 után kiemelte az igazolóbizottság előtt, hogy felszólításra¹⁰¹ lépett be, vitézi telket nem kapott és akkori állásához sem a rend segítségével jutott. Habár tisztséget nem vállalt, a vármegyei vitézi szék rendezvényein természetesen részt vett. „Volt egy fekete zakója és egy csíkos nadrágja, ezeket húzta fel, ha a nemzeti ünnep idején, vagy máskor ki kellett vonulniuk a vitézeknek Szegeden. A zakón – egy hosszú csíkban – ott voltak

⁹⁵ Magyarországi Felsőoktatási Intézmények (1580-1918), Bp Keleti Kereskedelmi Akadémia 1891-1920, Argay, Zsigmond. <https://libraryservices.elte.hu/leveltar/databasesnew.php?ekod=833>. Utolsó letöltés: 2023. szeptember 12. 12:12.

⁹⁶ Gabonabegyűjtés Országos Kormánybiztosa rövidítése. A tisztséget és az ehhez kapcsolódó kirendeltségeket 1919 utolsó hónapjaiban hozták létre. Feladatuk volt a rekvirálás, a malmok ellenőrzése stb. Egy visszaemlékező szerint a kirendeltségek a legváltozatosabb háttérű embereket alkalmazták, ezért nem is voltak eredményesek. A GOK és kirendeltségei 1924-ben fejezték be működésüket. L. bővebben: Magyar Jövő, 1924. április 23. 3., 1924. november 4. 5.; Molnárok Lapja, 1919. november 15. 340., 1927. január 1. 7.

⁹⁷ Argay-hagyaték, Igazolvány, Argay Zsigmond. Budapest, 1921. január 19.

⁹⁸ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1924/27–35. szám. 116.

⁹⁹ Csíkvári Antal (szerk.): Csongrád vármegye. Budapest, Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, 1938. 277–278.; MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 13078, Argay Zsigmond, Végzés, Másolat, Komárom, 1945. február 26.; Dr. Técsy Gyula szíves közlése.

¹⁰⁰ A Szentesi Állami Közgazdasági Technikum Mezőgazd. Tagozata 1954-ben végzett tanulói. <http://ekonyvtar.vksz.hu/?docId=39590>. Utolsó letöltés: 2023. szeptember 12. 14:10.; MNL CSCSVL SZL XXXIII. 1. Szentes, hal., 1961. 220. b.

¹⁰¹ Hivatalosan csak önként lehetett csatlakozni, de a korabeli dokumentumok és visszaemlékezések szerint is gyakori eset volt, hogy felszólították a jelentkezésre a Nagy Háború katonahőseit. Hozzá kell tenni, hogy az előbbi miatt Argay állításának valóságtartalmát nem lehet igazolni.

a kitüntetései – hat, vagy talán hét darab. Amikor ment, ezek az érmek összekocantak és nagyon szépen csengtek” – emlékezett vissza lánya.¹⁰²

Hangsúlyozta azt is a II. világháború után Argay Zsigmond, hogy nem lépett be semmilyen politikai pártba.¹⁰³ Ez utóbbi azonban csak állami tisztviselői időszakára igaz, ugyanis még 1931-ben a Frontharcosok Egyesült Nemzeti Pártja¹⁰⁴ színeiben tűnt fel Budapest déli választókerületében.¹⁰⁵ Meg kell jegyeznünk, a listájukat végül nem fogadták el, így nem is indulhattak a körzetben.¹⁰⁶ A világháború éveit nem feledte el, amelyet a fenti pártban való részvételén felül az is mutat, hogy igényelte az Országos Vitézi Széken keresztül a magyar Háborús Emlékérmét, amelyet meg is kapott.¹⁰⁷

Az 1930-as évek első felében a Budapest, VII., Ilka utca 26. sz. Társasház Résztulajdonosainak Szövetkezetében felügyelő bizottsági tag volt.¹⁰⁸ Posztját megtartotta annak ellenére, hogy az 1930-as évek elején vidékre költözött. 1931–1932 körül Diósgyőrben a MÁVAG magántisztviselője lett.¹⁰⁹ 1933 májusában sikertelenül pályázott Hódmezővásárhelyen főszámvevői és főszámvevő-helyettesi állásra. A pályázatát, miután az késve érkezett be, kizárták.¹¹⁰

Egy évvel később, 1934. április 3-ával viszont az Állástalan Diplomások Országos Bizottságának segítségével munkához jutott – habár 46 évesen már nem számított fiatal felnőttnek (az ő segítségükre jött létre a szervezet).¹¹¹ A Pénzügyminisztérium ideiglenes budapesti alkalmazottja lett, 1935 nyarán a rétsági adóhivatalhoz nevezték ki ideiglenes gyakornoknak, majd egy évvel később X. fizetési osztályba ideiglenes minőségű pénzügyi fogalmazónak.¹¹² Újabb állomáshelye közelebb volt felesége szülőhelyéhez, 1937-ben már a

¹⁰² Szabó Ferencné Argay Zsuzsanna szíves közlése.

¹⁰³ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 1.

¹⁰⁴ A voksolás előtt Bajcsy-Zsilinszky Endre pártjával is fuzionáló, az egykori I. világháborús veteránokat képviselni kívánó jelölőszervezet végül nem jutott be az országgyűlésbe.

¹⁰⁵ Az Est, 1931. június 17. 4.

¹⁰⁶ Magyarország, 1931. június 28. 6.

¹⁰⁷ Tóth 2022, 74.

¹⁰⁸ Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz az 1931–1932. évre. VII. évfolyam, I–II. kötet. Budapest, Pesti Tőzsde, 1931. 313.; Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz az 1934–1935. évre. X. évfolyam, I–II. kötet. Budapest, Pesti Tőzsde, 1934. 300. A kompaszokban csak 1931–1932-től tüntették fel a felügyelő bizottság tagjait, így elképzelhető, hogy már korábban is betöltötte a tisztséget. Neve utoljára az 1934–1935-ös kötetben olvasható.

¹⁰⁹ [sz. n.:] Magyarország tiszti cím- és névtára. XXXIX. évfolyam. Budapest, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1931. 148.; MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 1.; Reggeli Hírlap, 1932. június 25. 7.

¹¹⁰ Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1933. május 16. 1.

¹¹¹ Budapesti Hírlap, 1934. április 25. 8.; MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 1.

¹¹² Budapesti Közlöny, 1935. július 9. 5., 1936. július 2. 4.

szegedi pénzügyigazgatóság fogalmazói között találjuk meg nevét.¹¹³ 1939. május 8-án (1939. február 8-ával) véglegesítették, miután eredményesen letette a „pénzügyi igazgatási ágra képesítő gyakorlati közigazgatási” vizsgát.¹¹⁴ Tagja volt a Pénzügyi Fogalmazói Kar Országos Egyesületének, de vezető szerepet nem vállalt abban.¹¹⁵

7. kép: Argay Zsigmond tart. hadnagy magyar királyi Közélelmezési Őrosztag által kiállított arcképes igazolványa, Budapest, 1921. január 19. (A szerző magángyűjteményéből)

Az újabb világhégés és a menekültlét

A II. világháború idején Szegeden élt családjával, újabb katonai behívókat már nem kapott. Lánya emlékképei között megmaradt, hogy 1941 tavaszán egy idegen jelent meg a lakásukban. Mindenkit kiküldött a szobából Argay Zsigmond, amíg a férfival beszélt. A vendég egykor a szakaszának katonája volt a „huszonhármasoknál”. „Azt kérte, hogy apám vegye fel újra az egyenruhát, álljon ismét katonái élére, s vegye vissza Zombort” – mondta Argay Zsuzsánna. Megérkezett a SAS-behívó is, így semmi akadálya nem lett volna e részben valós, részben jelképes részvételnek Délvidék visszafoglalásában, de a szegedi pénzügyigazgatóság vezetője megakadályozta, hogy ténylegesen uniformist húzzon az ekkor már tartalékos főhadnagy dr. vitéz Argay Zsigmond.¹¹⁶

¹¹³ [sz. n.:] Magyarország tiszti cím- és névtára. XLIV. évfolyam. Budapest, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1937. 188.

¹¹⁴ Argay-hagyaték, Értesítés vitéz. dr. Argay Zsigmond Úrnak, 340/1. szám. 1939. I. Szeged, 1939. május 19.

¹¹⁵ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. I.

¹¹⁶ Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése. Tartalékos főhadnagyi kinevezésének időpontja nem ismert, de az 1945-ös – saját kitöltésű – dokumentumokban is e rendfokozat szerepel.

Még 1939. június 30-án pénzügyi segédtitkárrá nevezték ki, két évvel később pénzügyi titkári címet és jelleget adományozott részére a pénzügyminiszter. 1941. december 30-án pénzügyi titkár lett, mellé a pénzügyi tanácsosi címet és jelleget 1944 nyarán kapta meg.¹¹⁷ A szegedi pénzügyigazgatóság jövedéki, fogyasztási és adóosztályán teljesített szolgálatot.¹¹⁸

A közeledő szovjet csapatok miatt 1944. október 8-ával elrendelték a város kiürítését. Szeged hivatalai Budapest mellett Kaposvár, Sopron, Győr, Veszprém, Pécs, Szekszárd, Sárbogárd és Enying településekre kerültek a kiürítési terv szerint.¹¹⁹ Dr. vitéz Argay Zsigmond és családja már néhány nappal korábban, október 3-án hajnalban különvonaton elhagyta Szegedet (a pénzügyigazgatóság többi munkatársával és iratanyagával együtt,) másnap érkeztek meg Szekszárdra. Világháború utáni elmondása szerint vissza akart térni október 8-án, de csak Bajáig jutott, ahol visszafordították,¹²⁰ ezért október 10-től november 28-ig Szekszárdon folytatta a munkáját, amikor a szovjet csapatok a dél-dunántúli várost is megközelítették.¹²¹

Ismét parancsot kapott, hogy elhagyja aktuális állomáshelyét. A tolnai várostól való búcsúzás azért sem esett neheze, mert a Szekszárdon kapott szükséglakásban csupán két alvóhely jutott négytagú családjára, továbbá a tél (valamint a várható frontátvonulás) túléléséhez szükséges tüzelő és élelmiszer sem állt a rendelkezésükre.¹²² Ez alkalommal nem vonattal utaztak, hanem szekereken indultak tovább. Lánya emlékezete szerint az utolsó hajóval keltek át a Balatonon – a szovjetek már lötték a járművet, de szerencsére épségben átérték a túlpartra. A szegedi pénzügyigazgatóság iratanyagát Zircre vitték, de Argay Zsigmond arra jutott, hogy hamarosan véget ér a világháború, nem megy tovább.¹²³

Testvére, a Komáromi Első Takarékpénztárban cégvezető¹²⁴ Argay Lajos hívására Komáromba¹²⁵ utaztak vonattal.¹²⁶ 1944. december 7-én jelentkezett a hatóságoknál. Fivére befogadta a főtérenként funkcionáló Klapka téren található lakásába Argay Zsigmondot és

¹¹⁷ Budapesti Közlöny, 1939. július 7. 5., 1941. július 5. 2., 1942. január 1. 5., 1944. július 7. 2.

¹¹⁸ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 1.

¹¹⁹ Dunainé Bognár Júlia – Kanyó Ferenc: A második világháború szegedi hősei és áldozatai. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1996. 91. old.

¹²⁰ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Nyilatkozat, 1945. július 11. 1.; Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

¹²¹ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 2.

¹²² MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Nyilatkozat, 1945. július 11. 1.

¹²³ Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

¹²⁴ Galánthai Nagy M. L. (szerk.): Nagy „Magyar Compass”. I. rész. 1944–1945, 68. évfolyam. Budapest, Magyar Compass szerkesztősége, 1944. 333.

¹²⁵ Ma Komárom, illetve Révkomárom, Szlovákia.

¹²⁶ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Nyilatkozat, 1945. július 11. 1.; Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

családját,¹²⁷ helyesebben egy katonatiszt által az épületben rábízott lakásból egy szobát engedett át a rokonságának.¹²⁸ Nem sokkal később a családfőt a helyi adóhivatal egyenesadó osztályához osztották be ideiglenes szolgálattételre.¹²⁹

Habár már 1945 januárjában megközelítették a szovjet csapatok a várost, végül 1945. március 30-án foglalta el azt a Vörös Hadsereg: „Emlékszem, nagypénteken, délután jelentek meg az oroszok Komáromban”¹³⁰ – elevenítette fel a közel nyolc évtizeddel ezelőtti eseményeket Argay Zsigmond lánya. Néhány nappal később a csehszlovák hatóságok ismét átvették a település irányítását.¹³¹ Argay Zsigmond 1945. május 11-ig maradt Komáromban, addig ellátta feladatait az adóhivatalban.¹³²

8. kép: Argay Zsigmond sírja 2023 őszén. (Szabó Dániel felvétele.)

¹²⁷ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Beutalójegy. Másolat, Szeged, 1945. július 30.; MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Jelentkezési Lap. Másolat, Komárom, 1945. február 26.

¹²⁸ Szabó Ferencné Argay Zsuzsanna szíves közlése.

¹²⁹ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Nyilatkozat, 1945. július 11. 1.

¹³⁰ Szabó Ferencné Argay Zsuzsanna szíves közlése.

¹³¹ Komárom város történelme. <https://komarno.sk/hu/varos/tortenelem/>. Utolsó letöltés: 2023. szeptember 21. 15:10

¹³² MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Igazolás, Sinkovics hivatalfőnök-h., Másolat, Szeged, 1945. július 11.

Az utolsó évek

Szegedre 1945. május 20-án érkezett vissza, másnap a pénzügyigazgatóságon újbóli szolgálattételre jelentkezett,¹³³ családja augusztus második felében követte őt.¹³⁴

A vitézi címet ekkor már nem használta, dr. Argay Zsigmondként írt alá minden dokumentumot. Komáromi és szegedi tanúk igazolták, hogy politikai tevékenységet nem fejtett ki, saját maga is ugyanezt állította az iratokban. Segítette őt, hogy Pénzügyi Tisztviselők Szabad Szakszervezetének szegedi csoportja szintén támogatta az ismételt munkába állását.¹³⁵ 1945. június 19-én letette a hivatali esküt, újból munkába állt,¹³⁶ majd 1945. október 17-én a Szegedi Igazoló Bizottság igazoltnak nyilvánította, így elhárult minden akadály a hivatása folytatása előtt.¹³⁷

Mindenét elvesztette, 1945 őszén arról számolt be a Honvédelmi Minisztérium Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottságának, hogy még mindig a szegedi pénzügyigazgatóság vendégszobájában él családjával.¹³⁸ A lánya szerint a szomszédok azt állították, hogy előbb a németek, utána a szovjetek, legutolsóként pedig a helyiek rabolták ki a szépen berendezett lakást 1944 őszén. Végül az anyai nagymama házába, Szentesre költözött a felesége és két lánya. Jutott elég hely a Tóth József utcai, ma is Komáromy-házként ismert épületben, azonban Argay Zsigmond egészen nyugdíjazásáig csak hétfévente találkozhatott a családjával.¹³⁹

1948-ban szintén a Dél-Alföldre, Békés megyébe került öccse, Argay Lajos, akit családjával együtt kitelepítettek származása miatt a magyar–szlovák lakosságcsere egyezmény keretében. A két család ettől kezdve gyakrabban találkozott egymással: unokahúga úgy emlékezett Argay Zsigmondra, mint egy jó humorú, művelt úriemberre.¹⁴⁰

Dr. Argay Zsigmondot 1948 nyarán pénzügyi főtanácsossá nevezte ki a miniszter.¹⁴¹ 1950-ben Szentes helyett Hódmezővásárhely lett Csongrád megye székhelye, ezért 1950.

¹³³ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond, Nyilatkozat. 1–2.

¹³⁴ Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

¹³⁵ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Nyilatkozat, Puhr Tivadar. Másolat, Szeged, 1945. július 30.; MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Nyilatkozat, Szenesi Ferenc. Másolat, Szeged, 1945. július 11.; MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Pénzügyi Tisztviselők Szabad Szakszervezete javaslata. Szeged, 1945. május 29.

¹³⁶ Argay-hagyaték, Végzés, dr. vitéz Argay Zsigmond volt szekszárdi kir. pü. tanácsos szolgálati beosztása. Komárom, 1944. december 24.

¹³⁷ MNL CSCSVL SZL XVII. 404. 10378, Argay Zsigmond. Határozat, Szegedi Igazoló Bizottság, 13078/1945.

¹³⁸ Tóth 2022, 74.

¹³⁹ Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna szíves közlése.

¹⁴⁰ Dr. Técsy Gyuláné dr. Argay Lilla szíves közlése.

¹⁴¹ Magyar Közlöny. Hivatalos lap, 1948. augusztus 1. 2.

június 2-án Hódmezővásárhelyre helyezték a Csongrád Megyei Tanács Pénzügyi Osztályához, majd néhány hónappal később, 1951. február 15-tel nyugdíjazták.¹⁴²

Nyugdíjas éveit Szentesen töltötte – itt lopta el egy tolvaj a kitüntetését, egyedül a külön tartott Arany Vitézségi Érme menekült meg.¹⁴³ E városban hunyt el 1958. október 16-án, feleségével mai napig a szentesi Szeder temetőben nyugszik.¹⁴⁴

A szerző köszönetet mond Argay Zsigmond lányának, Szabó Ferencné Argay Zsuzsánnának, valamint Argay Lajos leszármazottainak, dr. Técsy Gyuláné dr. Argay Lillának és dr. Técsy Gyulának, akik levéltári, könyvészeti forrásokban fel nem lelhető adatokkal, saját emlékeikkel, családi történetek megosztásával segítették munkáját. Egyben hálóját fejezi ki a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének és Szabó Dánielnek az általuk készített felvételek rendelkezésre bocsájtásáért.

¹⁴² Argay-hagyaték, Dr. Argai(sic!) Zsigmond előadó áthelyezése, Szeged, 1950. június 2.; Argay-hagyaték, Határozat, Csongrádmegyei Tanács Végrehajtóbizottság, 5200-1/jk/a/24/1951.T/b. szám. Másolat. Hódmezővásárhely, 1951. február 23.

¹⁴³ Szabó Ferencné Argay Zsuzsanna szíves közlése.

¹⁴⁴ MNL CSCSVL SZL XXXIII. 1. Szentes, hal., 1958. 460. b., Szabó Ferencné Argay Zsuzsanna szíves közlése.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára Szegedi Levéltára. (A továbbiakban: MNL CSCSVL SZL) XXXIII. Megőrzésre, illetve kezelésre levéltárba utalt iratok. 1. Állami Anyakönyvi Másodpéldányok Levéltári Gyűjteménye, Szentes, Halotti anyakönyvi bejegyzések.

MNL CSCSVL SZL XVII. Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok 404. Közalkalmazottakat Igazoló Bizottság iratai. 10378, Argay Zsigmond.

Magánokiratok, magángyűjtemények:

Argay Zsigmond dokumentumai a Vatera árverési oldalról, 2021.

Argay Zsigmond hagyatéka. (A szerző gyűjteményében lévő dokumentumok.)

Szakirodalom:

Dunainé Bognár Júlia – Kanyó Ferenc: A második világháború szegedi hősei és áldozatai. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1996.

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Budapest, Osiris, 2014.

Hornyák Árpád: A Délvidék délszláv birtokba vétele 1918–1920. In: Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila (szerk.): A pécsi ruszisztika szolgálatában: Bebesi György 60 éves. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2018. 246–254.

Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, Méliusz Központ, 2012.

Maruzs Roland: Virtus dolgában töretlen. Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett katonáink az első világháborúban. H. n., B. H. N. Kft., 2018.

Rauchensteiner, Manfred: Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása. Budapest, Zrínyi, 2017.

Ravasz István: A keleti hadszíntér. In: Ravasz István (szerk.): „Boldogtalan hadiidők...” Avagy: ami a „boldog békeidők” után következett 1914–1918. Budapest, Petit Real, 2014. 35–41.

Steiner, Jörg C.: Heldenwerk 1914–1918. Die Träger der Goldenen Tapferkeitsmedaille und der Goldenen Tapferkeitsmedaille für Offiziere im Ersten Weltkrieg. Wien, Institut für Auszeichnungswesen und Uniformkudem 2010.

Tóth Marcell: Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged. Szeged, Areión, 2022.

1945 előtti irodalom:

[sz. n.:] A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje az MCMVII–VIII.-dik tanév I. felére. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Nyomdája, 1907.

[sz. n.:] A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Almanachja és Tanrendje az MCMVIII–IX.-dik tanév I. felére. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Nyomdája, 1908.

[sz. n.:] A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914–1918. Budapest, A Magyar Nemzet Aranykönyve szerkesztő-bizottsága, 1921.

[sz. n.:] Magyarország tiszti cím- és névtára. XXXIX. évfolyam. Budapest, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1931.

[sz. n.:] Magyarország tiszti cím- és névtára. XLIV. évfolyam. Budapest, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1937.

[sz. n.:] Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres. Wien, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.

Aggházy Kamil – Stefán Valér: A világháború. Budapest, Országos Közművelődési Tanács Könyvosztálya, 1934.

Árgay Zsimond: Négy hónapig az oroszoknál. In: Kún József Jenő (szerk.): A csász. és kir. 23. gyalogezred hadi albuma, emlékkönyv írásban és képben. Budapest, Franklin-társulat Nyomdája, 1916. 283–284.

Bodnár György (közzéteszi): A zombori Állami Főgymnasium XXVI-ik évi értesítője az 1898–99-ik tanévről. Zombor, Bittermann Nándor és Fia Könyv- és Könyomdájából, 1899.

Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye. II. kötet. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1909.

Csíkvári Antal (szerk.): Csongrád vármegye. Budapest, Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, 1938.

Galánthai Nagy M. L. (szerk.): Nagy „Magyar Compass”. I. rész. 1944–1945, 68. évfolyam. Budapest, Magyar Compass szerkesztősége, 1944.

Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz az 1931–1932. évre. VII. évfolyam, I–II. kötet. Budapest, Pesti Tőzsde, 1931.

Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz az 1934–1935. évre. X. évfolyam, I–II. kötet. Budapest, Pesti Tőzsde, 1934.

Kún József Jenő (szerk.): A csász. és kir. 23. gyalogezred hadi albuma, emlékkönyv írásban és képben. Budapest, Franklin-társulat Nyomdája, 1916.

vitéz Németh Lajos: Az 1916. évi orosz (Brussilov) támadás kivédése. In: Doromby József – Reé László (szerk.): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, é .n. (1939). 384–389.

vitéz Németh Lajos: Bruszilov támadó hadjárata 1916 nyarán. Magyar Katonai Szemle, 1936/2. szám. 60–76.

Nyáry Iván: A 32. hadosztály a zboróvi csatában. Magyar Katonai Szemle, 1935/4. szám. 56–70.

Országos Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.): Magyarország tiszti cím- és névtára. XIII. évfolyam. Budapest, Országos Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1894.

Rittinger Antal (közzéteszi): A zombori Állami Főgymnasium XXXIV. évi értesítője az 1905–1906 tanévről. Zombor, Bittermann Nándor és Fia Kő- és Könyvnyomdájából, 1906.

Korabeli sajtó:

8 Órai Ujság, 1918.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1924.

Az Est, 1931.

Budapesti Hírlap, 1934.

Budapesti Közlöny, 1910–1944.

Egyenlőség, 1917.

Hivatalos Közlöny, 1895.

Magyar Jövő, 1924.

Magyar Közigazgatás, 1909.

Magyar Közlöny. Hivatalos lap, 1948.

Magyarság, 1931.

Molnárok Lapja, 1919–1927.

Nachrichten über Verwundete und Kranke / Hírek a sebesültek és betegekről, 1915.

Népszava, 1918.

Néptanítók Lapja, 1906.

Pesti Hírlap, 1917–1939.

Reggeli Hírlap, 1932.

Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek, 1917–1918.

Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1933.

Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten, 1916–1918.

Egyéb online források:

A Szentesi Állami Közgazdasági Technikum Mezőgazd. Tagozata 1954-ben végzett tanulói.

<http://ekonyvtar.vksz.hu/?docId=39590>. Utolsó letöltés: 2023. szeptember 12.

Komárom város történelme. <https://komarno.sk/hu/varos/tortenelem/>. Utolsó letöltés: 2023. szeptember 21. 15:10

Magyarországi Felsőoktatási Intézmények (1580-1918), Bp Keleti Kereskedelmi Akadémia
1891-1920, Argay, Zsigmond.

<https://libraryservices.elte.hu/leveltar/databasesnew.php?ekod=833>. Utolsó letöltés: 2023. szeptember 12. 12:12.

A személyes interjúk során adatközlők voltak:

Szabó Ferencné Argay Zsuzsánna

Dr. Técsy Gyula

Dr. Técsy Gyuláné dr. Argay Lilla

Dr. habil. Udvarvölgyi Zsolt András, PhD

történész, szociológus, főiskolai tanár

Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet

Falusi Gyűjteményes Ház Árpádhalom

Egy éve, 2022 júliusában nyitotta meg kapuját a Csongrád-Csanád vármegyei Árpádhalom községben, Orosházától mintegy 10 km-re egy kiváló hely- és közlekedéstörténeti kiállítás, a **Falusi Gyűjteményes Ház**. A helyi illetőségű Lantos Zoltán és fia, Lantos Alex magánkezdeményezésére berendezett és folyamatosan bővülő, gazdag kollekciónal büszkélkedő régi parasztház a faluban a Kossuth Lajos utca 18. szám alatt található. A Ház telefonos, e-mailes vagy Messengeres bejelentkezés után, előzetes egyeztetés alapján látogatható, de a kiállítás megálmodói és kivitelezői rugalmas és vendégszerető emberek. 2023. augusztus 7-én jártam a Gyűjteményes Házban, de az itt szerzett élmények, a gazdák kedves fogadtatása sokáig emlékezetes maradt számomra. Az volt a benyomásom, hogy szenvedélyes gyűjtőkkel, hozzáértő szakemberekkel és igazi értékmentőkkel találkoztam.

Ide kívánczik a szórólapjukon található, frappáns és találó pár sor: „*Érdekelnek a régi tárgyak? Mi tudjuk, hogyan vezette háztartását a Nagyi! Veterán motor rajongó vagy? Mi tudjuk, mivel ment Nagyapád! Ismerd meg a patinás, molyrágta világot! Hozd a nagyszülőket is!*” És valóban, szinte minden napra jut látogató, minden korosztályból, akik vagy helyiek, ill. környékeliek, vagy elszármazottak, vagy csak a múlt emlékei iránt érdeklődő turisták.

Azt is örömmel konstatáltam, hogy Árpádhalom község önkormányzata támogatta az alapítókat, a gyűjtemény helyéül szolgáló régi és üres parasztház önkormányzati tulajdon, amelyet térítésmentesen bocsátottak Lantosék rendelkezésére és a működtetéshez szükséges rezsit is az önkormányzat állja. A kissé eklektikusan berendezett, de arányos, befogadható

mennyiségű, érdekes és már a középkorú látogatóban is nosztalgikus érzéseket keltő tárlat egyik ékköve a motoros körökben jól ismert veterán vasparipa gyűjtemény, amely tökéletes állapotban lévő, üzemképes Csepel és Danuvia járgányokból, alkatrészekből, kiegészítőkből különféle motoros ereklyékből, plakátokból, könyvekből és Lantos Zoltán által, kiállításokon, motor szépségversenyeken nyert díjakból, kupákból és elismerésekből áll. Véleményem szerint a kollekciónak a legszebb darabja, egy 1950-es, csodálatosan felújított és lefényezett Csepel motorkerékpár volt.

A ház többi részében, ill. az udvaron Lantos Alex régiség gyűjteménye tekinthető meg. A teljesség igénye nélkül láthatunk itt a bejárat mellett rögtön egy régi kukoricamorzsolót, majd a szobákban szekrényeket, ágyakat, rádiót, vasalókat, diavetítőt, fényképezőgépeket, női és férfi ruhákat, cipőket, egy korabeli mosdótálat, konyhai eszközök egész seregét, üvegeket, dísztányérokat. Impozáns méretű a szövőszék, kihagyhatatlan a sok egykori háztartásban megtalálható Singer varrógép, ill. egy rokka is helyet kapott a kemencére állítva. Talán az egyik legszembetűnőbb „kincs” egy világjáró koffer a szekrény tetején. A látogató belelapozhat korabeli újságokba, könyvekbe, bélyeggyűjteménybe, igazolványokba, egyéb dokumentumokba is. A gyűjtők nem feledkeztek el az oktatásról sem, külön kis minitárlaton tekinthetünk meg korabeli osztályfotókat, „sulis” ereklyét, az egykor a Károlyi-Berchtold-kastélyban működő általános iskoláról. A ház oldalán és az udvaron meg kaszák, kapák, gereblyék, hordók, a mezőgazdasági munkákhoz szükséges, számos egyéb eszköz és szerszám sorakozik példás rendben.

Lantos Alex elmondása szerint sokszor az utolsó pillanatokban, lomtalanítások során, pincékből, padlásokból, fészerekből jut hozzá ódon és használt, de sokszor gyönyörű és ritka használati tárgyakhoz, eszközökhöz, ruhákhoz, de könyvekhez, bélyegekhez és egyéb papírrégiségekhez is. A múlt emlékei ezek, amelyek egy már letűnt világot idéznek meg a látogatók előtt, és olyan jó érzés volt azt is látni, hogy a sokszor elfeledett tárgyi emlékek ilyenformán megmaradtak az utókornak. Jó szívvel ajánlom a Falusi Gyűjteményes Ház megtekintését minden múlt és vidék iránt érdeklődőnek, és nem csak az árpádhalmiaknak és környékbelieknek.

Aki kedvet kapott a látogatáshoz, itt érdemes keresni a gyűjtemény fenntartóit:

Telefon: + 36 30 854-7955

E-mail: falusigyujtemenyeshalom@gmail.com

Facebook: <https://www.facebook.com/falusigyujtemenyeshazarpadhalom/>

VINCZE GÁBOR

„Ideális bűnbakok”?

Két hódmezővásárhelyi orvos meghurcolása 1944 után

Előszó

1944/1945 folyamán Magyarországon egy erőszakos „fordulat”, tulajdonképpen rendszerváltás ment végbe – a Vörös Hadsereg „hathatós” közreműködésének következtében. Ez azt jelentette, hogy a Horthy-korszak katonai, politikai, közigazgatási stb. elitjének nagy részét „lecserélték”, a még pozícióban maradt keveseket 1948 után távolították el a pozíciójukból. (Meg kell jegyeznünk, hogy a „cserét” jócskán megkönnyítette az a tény, hogy a „horthysta” közigazgatási apparátus tagjainak döntő része – felsőbb utasításra – eltávozott a szolgálati helyéről, amikor pedig visszatértek, a korábbi állásukat betöltötték a „népi demokráciához” hű emberek.). Az új, pozícióba került „elit” tagjainak nagy része vagy a Magyar Kommunista Párt tagja, vagy szimpatizánsa volt. (Lásd: „társutasok”).

Az erőszakos elitváltást¹ az 1945 elején felállított igazolóbizottság és a népügyészség/népbíróság intézményei tették lehetővé. Ezek kezdetben – a hivatalos megfogalmazás szerint – a háborús és „népellenes”² bűnöket elkövető személyek valamilyen szintű megbüntetését (az állásvesztéstől a népbíróság elé állításig) tették lehetővé. Nagyon hamar kiderült azonban, hogy ez a két intézmény igencsak alkalmas a személyes bosszú

¹ Az elitváltásra néhány vidéki példa: Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten 1945-ben. In Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás. Magyarország 1945-ben*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 267–290.; Sáfár Gyula: Önkormányzati tisztviselők igazolása Gyulán 1945-ben. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 235–249.; Vincze Gábor: „A múlt rendszernek hű kiszolgálója volt.” A két világháború közötti hódmezővásárhelyi elit egyes tagjainak sorsa 1945 után. In Gulyás Martin – Vincze Gábor: *„minden felszerelés orosz tulajdon”. Tanulmányok és források az 1944–45-ös hatalomváltás Csongrád vármegyei történetéhez*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023. 131–205.

² Dr. Zinner Tibor szerint ez a kifejezés az orosz „vrag narodov” (a „nép ellensége”) tükörfordítása.

kiélésére, a vélt vagy valós sérelmek megbosszulására. Az elmúlt másfél évtized kutatásai során rengeteg olyan esettel találkoztunk, amikor a följelentők és/vagy a tanúk – más-más okból –, a személyes sérelmeiket akarták megtorolni valakin. Nem érdekelte ezeket a személyeket az igazság – kizárólag a bosszúszomj hajtotta őket. Emiatt rengeteg ártatlan embert hurcoltak meg, tettek tönkre egzisztenciálisan – rosszabb esetben juttattak börtönbe. Az alább olvasható két hódmezővásárhelyi orvos sorsa még viszonylag szerencsésen alakult, mert legalább a börtönt megúszták, bár a helyi kommunisták ott szerették volna látni őket...

Az igazolóbizottságok tevékenységéről – röviden

Az igazolóbizottságokat az 1945. január 4-én megjelent 15/1945. M.E. sz. rendelettel hozta létre a semmiféle közjogi legitimitást nem élvező, debreceni székhelyű ideiglenes „nemzeti” kormány³ abból a célból, hogy a közszférát megtisztítsák a „reakciós elemektől”.⁴ Eredetileg csak a köztisztviselők és közalkalmazottak – mai kifejezéssel – „átvilágításáról” volt szó⁵, de az eljárást, újabb rendeletek kiadásával gyorsan kiterjesztették a magán- és egyházi alkalmazottakra,⁶ és az önálló egzisztenciákra (iparosokra, kereskedőkre, ügyvédekre stb.), egyetemi és főiskolai hallgatókra, majd pedig a honvédség tagjaira is. A bizottságok feladata a jogszabályok szerint az volt, hogy megállapítsák: az eljárás alá vont személy a világháború kitörése, vagyis 1939. szeptember 1. után tagja vagy támogatója, céljai helyeslője, eszméi terjesztője volt-e nyilas vagy „fasiszta jellegű” pártnak vagy mozgalomnak, súlyosbította-e a „joghátránnyal sújtottak” (vagyis a zsidó származásúak) helyzetét, stb. A valódi, ám demokratikus szövegekkel álcázott cél igazából az volt, hogy az „antidemokratikusnak”, „népellenesnek” minősített korábbi politikai, közigazgatási, gazdasági, értelmiségi elit tagjainak nagy részét „múltbeli magatartásukra” hivatkozva el lehessen távolítani, és a helyükre az új („népi demokratikus”) rendszer híveit állíthassák. Az igazolóbizottságok tevékenysége évekig elhúzódott, mivel a hadifogságból sokan csak 1946–47-ben értek haza.

Az igazolóbizottság háromféle határozatot hozhatott: az eljárás alá vont személyt igazolta, vagy háborús vagy „népellenes” bűncselekmény gyanúja esetén népbíróság elé

³ A kormány összetételét Moszkvában hagyták jóvá.

⁴ Az igazolási eljárást bővebben ismerteti: Papp Gyula: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. In *Aetas*, 2009. 2. sz. 162–179.

⁵ A Vásárhelyi Népe 1945. február 17-i számában ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „*A Nemzeti Kormány igazolatást rendelt el az összes közalkalmazottak felett. Nagytakarítást rendez akkor, amikor a demokratikus Magyarország felépítésének kezdetén felelősségre vonja a közalkalmazottakat.*” (Kiemelés – V. G.)

⁶ Ezt az egyházak nagyon sérelmezték, ugyanis azon az állásponton voltak, hogy a saját alkalmazottjaikat – a lelkesztől a felekezeti iskolai tanítóig – ők maguk jogosultak átvizsgálni.

utalhatta, illetve különböző szankciókat fogantatosíthatott (megfeddés, áthelyezés, egy-öt évre szóló kizárás vezető állásból, vagy előléptetésből). Állásvesztés vagy nyugdíjaztatás esetén az igazolóbizottságok határozatával szemben az érintett a népbírósághoz fellebbezhetett.⁷

Az igazolási eljárás azzal kezdődött, hogy a helyi lapban (lapokban) az adott igazolóbizottsági elnök felhívást tett közre, miszerint ha a lakosság tagjai között akad olyan személy, aki a felsorolt, igazolásra kötelezett személyekkel kapcsolatban bármilyen bejelentésváltozó van, jelentkezzen nála személyesen, vagy írásban. „*Ha az igazoló bizottság tagjainak az igazolásra kerülő egyén ellen kifogás nem jut a tudomásukra, úgy az igazoló iratot az illetőnek azonnal kiadják*”⁸ – ezzel magyarázható az, hogy például a hódmezővásárhelyi I. sz. igazolóbizottság 1945. február 17-én reggel nyolc és tíz óra között 31 személy ügyét vizsgálta ki.

Minden törvényhatósági jogú városban és járásbírósi székhelyen legalább egy igazolóbizottságot kellett létrehozni. Hódmezővásárhelyen 1945. január 17-én három bizottságot állították fel, hét-hét taggal. (Közülük ötöt a helyi pártok, illetve a szakszervezet delegált⁹, rajtuk kívül volt egy, az adott szakmát képviselő tag, valamint egy jogász.) Fennállása alatt az I. sz. bizottság 793, a II. sz. 1983, a III. sz. pedig 978 személy ügyét tárgyalta.¹⁰ (Ez összesen mintegy 3700 családot érintett.) A nem igazolt személyek melletti kiállást „bűnpártolásnak” tekintették, ami sok esetben visszatartotta a mentő tanúkat. Mivel a baloldali erők igen elégedetlenek voltak, mert szerintük az igazolások „rutinszerűen és liberális szellemben” folytak, emiatt hosszas vita folyt arról, hogy az igazolóbizottságok „túl enyhe” határozatait fölülbírálhathatja-e a nemzeti bizottság. (Az igazságügyminisztérium 1946 februárjában elvi döntést hozott arról, hogy ezt nem tehetik meg.) Végeredményben az igazolások a pártpolitikai csatározások közepette folytak, és igen nagy szerep jutott a határozatok meghozatalakor a szubjektívizmusnak, elfogultságnak.

A hódmezővásárhelyi igazolóbizottságok működésüket 1945. február 23-án kezdték meg. A három bizottság 1945. július 26-án készített jelentéseiből az derül ki, hogy addig az időpontig 93 személyt nem igazoltak le, és közülük 24 ügyét tették át a szegedi népügyészségre, illetve a

⁷ Dr. Ries István igazságügyminiszter szerint: „*Tekintettel arra, hogy az igazolóbizottság határozata elleni fellebbezés is a népbíróság hatáskörébe tartozik, nyilvánvaló, hogy a reakció fészkeinek egész tünete a népbírósághoz közelebb van utalva.*” In Népbírósági Közöny, I. évf. 1. sz., 1945. november 8. (Eredeti kiemelés!)

⁸ Vásárhely Népe, 1945. január 30.

⁹ A megalakulásakor az I. sz. bizottság tagja volt Dékány József, Szent István, Kis János, Haraszi János, Vad János; a II. sz. bizottságé Kérdő Ferenc, Varga Imre, Juhász Pál, Kertész Imre, Oláh Lajos; a III. sz. bizottságé Posztós Sándor, Boros János, Tárkány Szűcs Ferenc, Vári Sándor és Oláh Mihály. A bizottságok összetétele később többször megváltozott.

¹⁰ Kanyó Ferenc: Az Igazoló Bizottságok tevékenysége 1944–1945-ben Szegeden és Csongrád megyében. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Scientiae Socialismi*. Tom. XII. Szeged, 1973., 53.

népbíróságra. (Ez azonban nem a teljes létszám, ugyanis a II. számú bizottság a jelentésében nem tüntette föl a népbíróság elé utaltak nevét, számát.¹¹) Az igazolóbizottságok munkásságával a hódmezővásárhelyi kommunista lap nem volt megelégedve, a bizottságok működését fenntartásokkal kezelte: „*Szentesi lapból olvassuk, hogy ott az egyik bizottság egy napon öt alkalmazott igazoltatási ügyét tárgyalta. [...] Az itteni eljárásról még nem kaptunk híreket, bízunk azonban abban, hogy az itteni igazoló bizottságok sem gyors talpalást végeznek, hanem alapos elbírálás után, a népi demokrácia szellemében döntenek igazságos elbírálással az igazoltatások ügyében.*”¹²

A népbíróságok tevékenységéről – röviden

A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. sz. miniszterelnöki rendelet 1945. február 5-én jelent meg. A jogszabály megalkotóinak az volt a célja, hogy a „fasiszta maradványoktól megtisztítsák” az országot. (Azt, hogy ki a „fasiszta”, mi minősül „fasiszta maradványnak”, a kommunisták döntötték el...)

A rendelet megalkotói abból indultak ki, hogy a népbíróság tulajdonképpen egy rendkívüli különbíróság, amely politikai ügyeket fog tárgyalni.¹³ Emiatt a jogszabály megalkotói számos olyan elemet építettek be a működésébe, amelyre addig nem volt példa. A legfontosabb változás a klasszikus jogelvhez és joggyakorlathoz képest az volt, hogy tudatosan figyelmen kívül hagyta a *nullum crimen sine lege*, és a *nulla poena sine lege* (nincs bűncselekmény törvény nélkül; nincs büntetés törvény nélkül) alapelveket. Az első paragrafus ugyanis leszögezte: a háborús bűnösöket akkor is felelősségre lehet vonni, ha tettük elkövetésekor cselekedetük nem minősült büntettnek. A jogszabály másik kirívó rendelkezése az volt, hogy míg az öt évnél alacsonyabb büntetési tétel esetén a népügyésznek egyenesen kötelező volt fellebbeznie, addig a védőt nem illette meg az önálló fellebbezés joga, legfeljebb semmisségi panasszal élhetett, ami sértette az ügyfélegyenlőség elvét.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár (a továbbiakban: MNL CS-CSVML), Szentesi Levéltár, XXI.1.b. fond, Csongrád vármegyei főispáni általános iratok, ikt. sz. n.

¹² Vásárhely Népe, 1945. február 25.

¹³ „...ezeknek az ügyeknek az elbírálása nem jogi, hanem **elsősorban politikai kérdés**, tehát az ítékezésre nem a rendes bíróságok alkalmasak, hanem a vádlottaknak olyan bíróság elé kell kerülniök, amely a demokratikus Magyarország felfogását képviseli, annak felépítését meggyőződéssel akarja szolgálni.” – jelentette ki dr. Ries István igazságügyminiszter. Népbírósi Közlöny, 1945. november 8. „A népbíróság védelmében”. (Eredeti kiemelés!)

Az országban huszonnégy népbíróság kezdte meg a működését.¹⁴ A népbírósági tanácsok elnökeit az igazságügyminiszter nevezte ki. (Mivel mindenki tudta, hogy pártbíróságokról van szó, a szakjogászok nagy része, ha csak tehette, nem fogadta el az igazságügyminiszter „felkérését”, vagy igyekezett minél hamarabb otthagyni ezt a megbízatást.) Az ülnököket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó öt párt (Polgári Demokrata Párt/PDP, Független Kisgazdapárt/FKGP, Magyar Kommunista Párt/MKP, Nemzeti Parasztpárt/NPP, Szociáldemokrata Párt/SZDP), valamint 1945. május 1-től az Országos Szakszervezeti Tanács delegálta. (1947-ben a PDP-s delegáltakat kizárták a népbírósági tanácsokból.)

Fellebbezni másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsához (NOT) lehetett. A NOT tanácsai is az említett politikai pártok egy-egy, egységes bírói vagy ügyvédi oklevéllel rendelkező küldöttéből alakultak meg, ám ebben az esetben a szakszervezetek nem rendelkeztek delegálási joggal. Mivel a fellebbviteli fórumot szakjogászokból alakították meg, ezért majdnem minden második esetben lefelé módosították a büntetés nagyságát (vagy egyenesen felmentették az elítéltet), ezért a korabeli köznyelv a NOT-ot csak úgy emlegette, hogy valódi teljes neve: „Nem is Olyan Tragikus”... Az enyhének vélt ítéletek miatt komoly politikai, illetve sajtótámadások érték a NOT-ot, főleg az MKP és sajtója részéről. (A NOT a „hivatásos fasisztamentők gyülekezőhelye”.) Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy ha – politikai nyomásra – másodfokon nem mertek felmentő ítéletet hozni, annyi (vagy közel olyan mértékű) letöltendő börtönbüntetést szabtak ki a tanácsok, amennyit előzetesen már amúgy is eltöltött a vádlott. Ez első fokon is gyakran előfordult.

1947 és 1949 során a „kellő ügyfélforgalommal” nem rendelkező népbíróságokat megszüntették, a befejezetlen ügyeiket más népbíróságnak adták át. 1950. április 1-vel fejezte be tevékenységét az utolsó, még működő két népbíróság, a szegedi és a budapesti, valamint a NOT és a Népfőügyészség.

A népügyészségek és népbíróságok korabeli, és későbbi megítélése – politikai beállítottságtól függően – igen eltérő volt. Ami a politikusok véleményét illeti, 1945–46-ban sokan értettek egyet Bálint Sándor kereszténydemokrata képviselővel, aki a nemzetgyűlésben kijelentette: „*a népbíróság alapjában véve pártbíróság*”. Duba Gyula pártonkívüli képviselő pedig ehhez még hozzátette: „*már nem a pártok bírósága, hanem a marxista* [értsd: a

¹⁴ Számos esetben előfordult, hogy olyan nagyobb településeken, melyeken önálló népbíróságot nem állíthattak fel (például Hódmezővásárhely, Makó, Szentes, Békéscsaba, Orosháza), valamint olykor kisebb településeken (amikor a nagy létszámú tanú utaztatása költséges lett volna) úgynevezett kihelyezett népbírósági tanácsok tárgyalták az ügyeket. Ekkor a népbíró és a népügyész utazott el a főtárgyalás helyszínére, és a helyi pártszervezetek által delegált népbírákkal együtt ítéleztek.

kommunista – V. G. megj.] *pártnak a bírósága*”¹⁵ a népbíróság. Az elismert szegedi néprajztudós, Bálint Sándor véleményét osztotta az a dr. Berend György is, aki belülről ismerte ezt az új jogintézményt, ugyanis egy korabeli szakmunkájában leszögezte, hogy a népbíróság nem más, mint „*politikai jellegű bíróság*”.¹⁶ Végül érdemes idézni az Igazságügyminisztérium hivatalos kiadványának a véleményét: „*A népbíróságot a demokrácia legerősebb fegyverének szánták azok, akik életre hívták.*”¹⁷

A fentieket még azzal kell kiegészítenünk, hogy a népbíróságokról „*a társadalomban kialakult képet az is jelentősen befolyásolta, hogy az erőszakos szervezetekben lévő volt deportáltak és munkaszolgálatosok gyakorta fizikai erőszakkal párosult nyomozásai után a büntetőeljárásokban számos zsidó vallású népügyész és népbíró tevékenykedett. [...] A feljelentők, valamint a vád és védelem tanúi között sokszor a valóságot meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető.*” – állapítja meg a téma egyik legjobb magyarországi szakértője, dr. Zinner Tibor, hozzá téve, hogy „*az ún. tömegperekben ítélező népbírósági tanácsokról a társadalomban kialakult képet az is jelentősen befolyásolta, hogy az erőszakos szervezetekben lévő volt deportáltak és munkaszolgálatosok gyakorta fizikai erőszakkal párosult nyomozásai után a büntetőeljárások során számos zsidó vallású népügyész és népbíró tevékenykedett. [...] Az egykori diszkrimináltak közül sokan a hatályos jogszabály szellemével, tartalmával ellentétesen vádoltak, ítéleztek. S a feljelentők, valamint a vád és a védelem tanúi között sokszor a valóságot meghaladóan a bosszúvágy volt érzékelhető.*”¹⁸ (Ide lehet még idézni Bibó Istvánt, aki az elhíresült esszéjében ekképpen fogalmazott: „*hamarosán a vádló és védekező indulatoknak és húzásoknak egy olyan tömkelege alakul ki, hogy a legtisztábbnak induló ügy is perceken belül rejtelmessé válik az alaptalan feljelentések, az előre elfogult tanúk, hamis ráismerések és rá nem ismerések, gyanús mentővallomások és akasztást követelő vagy a vádlottakat vértanúkként kezelő tárgyalóterem összevisszaságában.*”¹⁹)

A hódmezővásárhelyi nemzeti bizottság 1945 nyarán fölvetette, hogy a helyi illetőségű gyanúsítottak bűnügyeit ott bírálják el, tehát azt kérték a Szegedi Népbíróságtól, hogy hozzanak létre egy kihelyezett népbírósági tanácsot. Az Igazságügyminisztérium szeptemberben

¹⁵ Idézi Dr. Lukács Tibor: *A magyar népbírósági jog és a népbíróságok 1945–1950.* Jog- és Közgazdasági Kiadó, Budapest, 1979., 162., 165.

¹⁶ Lásd Berend György: *A népbírászkodás.* Acta Universitatis Szegediensis, Szeged, 1948., 193.

¹⁷ Népbírósági Közlöny, 1946. január 12.

¹⁸ Zinner Tibor: A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2021. 36. (Máshol azt írja a szerző, hogy a népügyészségek személyi összetételében „85 %-ban volt munkaszolgálatosok, vagy deportálásból visszajött, korábban sértett emberek képviselték a vádat...” Zinner Tibor: „*éjjel nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket.*” Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren. MTA Law Working Papers, (III. évf.) 2016/1. 19., 36.)

¹⁹ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In *Bibó István válogatott tanulmányok. 2. kötet.* Magvető, Budapest, 1986. 765–766.

értesítette a bizottságot, hogy teljesíti ezt a kérést, és kérte a pártokat, hogy jelöljenek ki tagjaik közül egy-egy népbíró és két-két póttagot. A Szegedi Népbíróság végül 1945. december 3-án kezdte meg Hódmezővásárhelyen a kihelyezett tárgyalásait. A kihelyezett népbíróság 1946 novemberéig működött folyamatosan, ekkor a politikai harcok kiéleződése miatt hónapokig szünetelt a munkája, ezalatt ismét Szegeden folytatták le a hódmezővásárhelyi vádlottakkal szemben indított eljárásokat. 1947 márciusában ismét Hódmezővásárhelyen tárgyalták a helyi ügyeket. A Szegedi Népbíróság hódmezővásárhelyi tevékenységét 1949 nyarán fejezte be. A hátra lévő háromnegyed évben Szegeden tartották meg a hódmezővásárhelyi illetőségű személyek elleni bűnpereket.²⁰ Ezt követően a megyei bíróság tárgyalta – a nagyrészt „izgatási” – ügyeket.

Dr. Ivánka Zoltán igazolási ügye

Ifj. draskóczi és jordánföldi Ivánka Zoltán 1891. április 25-én született Hajdúhadházon.²¹ Ősei kismemesek voltak. Valamikor az első világháború alatt szerzett orvosi diplomát. Első munkahelye a hódmezővásárhelyi városi kórház volt, majd 1919-től Hódmezővásárhely-Pusztaközpont külterületi tisztiorvosává nevezték ki. 1928-ban Vásárhely-Kutas tisztiorvosává választották. Élénk közéleti tevékenységet folytatott: 1929 és 1936 között alelnöke volt a kormánypárt, az Egységes Párt helyi szervezetének, és a harmincas évek végétől az Olvasóegylet elnöki tisztségét is betöltötte. 1941-től tagja lett a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének (MONE)²², 1944-től pedig elvállalta az egyesület alelnöki megbízatását, de állítása szerint ebben a tisztségében teljesen passzív magatartást tanúsított.

1945. január 22-én az I. sz. igazolóbizottság előtt tett nyilatkozatában arra a kérdésre, hogy „*Volt-e része a népellenes törvények és rendeletek végrehajtásában*”, azt írta, hogy „*a szegedi m. kir. pénzügy igazgatás felkérésére mint szakértő az eltávozott zsidó orvosok rendelőjének leltározásában vettem részt*”. A következő kérdésre, miszerint elhagyta-e a várost az „orosz hadsereg” bevonulása előtt, azt írta, hogy a „második orosz betörés” alkalmával,

²⁰ Az utolsó, hódmezővásárhelyi illetőségű vádlott bűnperét 1950. március 6-án tárgyalta a szegedi „ötös” tanács. Meszlényi Pál „kulákot” a Kovács-tanács fölmentette az „izgatás” vádjára alól.

²¹ Életrajzi adatait a népbírósági aktájában fellelhető adatok alapján közöljük.

²² A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületét még 1919 nyarán alapította néhány jobboldali orvos. A MONE 1920-ban támogatta a numerus clausust, képviselte a fajvédő eszmét. A közalkalmazotti szférában dolgozó keresztény orvosok voltak a tagjai. Az 1920-as évek második felétől egyre inkább a szakmai érdekvédelem került előtérbe. Taglétszáma 1940-ben meghaladta a 9000 főt, vagyis szinte felölelte az egész keresztény orvostársadalmat. (Kb. kétszáz keresztény orvos nem volt hajlandó belépni, közülük tartozott a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert is.) 1945-ben a „fasiszta egyesületek” listájára került. Bővebben lásd Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 86–92, 108–118, 151–162.

október 7-én főispáni rendeletre a Dunántúlra ment, ahol a székesfehérvári, majd a szekszárdi tiszti főorvosi hivatalban volt beosztva. A szovjet hadsereget Szekszárdon várta be, majd igyekezett minél előbb visszatérni Hódmezővásárhelyre.²³

1945. február 15-én az I. sz. igazolóbizottság elnöke, Dékány József felhívást tett közzé a Vásárhely Népében: „*Felhívom a lakosságot, hogy mindazok, akik az igazolás alá vont valamelyik közalkalmazottnak olyan magatartásáról vagy cselekményéről bírnak tudomással, amely a magyar nép érdekeit sértette, vagy sérti, ezt és a vonatkozó bizonyítékaikat, tanúikat a bizottság elnökének szóban vagy írásban jelentsék.*” A felsorolt személyek között volt dr. Ivánka Zoltán is. A felhívásnak hamarosan meg lett az eredménye: február 21-én Nagy József a bizottsághoz írásbeli panaszt nyújtott be. A följelentő a volt városi tiszti orvos igazolásával kapcsolatban óvással élt, mert szerinte „*tevékeny tagja*” volt a dr. Beliczky Kálmán²⁴ rendőr főtanácsos, Beretzky Pál²⁵ helyettes polgármester és két „csendőrpribék” alkotta bizottságnak, amely 1944. június 16-án döntött a vegyesházasságban élő zsidók deportálásáról. Ő is érintett volt, lévén zsidó a felesége. A bizottság előtt sírva könyörgött, hogy ne deportálják a feleségét és a lányukat, és hiába hivatkozott arra, hogy keresztény fiuk a keleti fronton harcol. „*A fent említett orvos úr is – írta – igen sietett könyörgésemre kijelenteni: »nem tehetünk semmit.«*” Szerinte dr. Ivánka, „*aki ilyen égbe kiáltó gázságban részt vett, [...] nem érdemli meg, hogy a tisztességes emberek között legyen a helye.*” (A nyilatkozatot rajta kívül Bodrogi Balázs is aláírta, mint tanú.)²⁶

Március 6-án az I. sz. igazolóbizottság²⁷ ülésén megjelenő Nagy József fönntartotta az írásbeli panaszban kifejtetteket. Bodrogi Balázs Hódmezővásárhely-gorzai gazda elmondta, hogy csak a följelentőtől hallott az ügyről. Dr. Ivánka Zoltán kijelentette, hogy annak a

²³ MNL CS-CSVML, a Szegedi Népbíróság iratai, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n. (Az igazolóbizottság iratai nincsenek leszámozva, a népbírósági iratok egy része sem, ezért ezekben az esetekben oldalszámra nem lehet hivatkozni.)

²⁴ Dr. Beliczky Kálmán (1884–1960) felvidéki születésű rendőrkapitány, rendőrfőtanácsos. 1940-ben helyezték Hódmezővásárhelyre. 1945 májusában, amint nyugatról visszatért Hódmezővásárhelyre, a politikai rendőrség leinternálta. 1948-ban a szegedi népbíróság első fokon két év börtönbüntetésre ítélte. Másodfokon a NOT jóváhagyta az első fokú ítéletet – mivel két évet a vádlott már egyébként is eltöltött előzetes letartóztatásban. Bővebben lásd Vincze Gábor: Dr. Beliczky Kálmán rendőrfőtanácsos. In uő. „*Horthysta*” rendőrfőtanácsostól az „*izgató kulákokig*”. Hódmezővásárhelyiek a szegedi népbíróság előtt 1945 és 1949 között. Kiadja a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont, Hódmezővásárhely, 2021. 11–26.

²⁵ Dr. Beretzky Pál (1885–1954) jogász, városi főtitkár. 1936-ban választották Hódmezővásárhely helyettes polgármesterévé. 1944 tavaszán a belügyminiszter megbízta a polgármesteri tisztség ideiglenes ellátásával. Ezen minőségében Endrey Béla főispánnal együtt elszabotálta a gettó fölállítását Hódmezővásárhelyen. 1945 tavaszán letartóztatták, és bár idős, és beteges volt, „munkásszázadba” hurcolták. Onnan valószínűleg egészségügyi okokból szabadult. Az igazolóbizottság állásvesztésre ítélte, de a szegedi népbíróság megsemmisítette a határozatot. 1946-ban „B-listázták” és nyugdíja felét megvonták tőle. Kovács István: *Hódmezővásárhelyi életrajzi kalauz.* Magánkiadás, Hódmezővásárhely, 2015. 40.

²⁶ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n.

²⁷ A bizottság elnöke ekkor már Molnár Imre volt, tagjai pedig Kiss Lajos, Papp Lajos, Szent István, Haraszi János, Dávid Balázs és dr. Korda Lajos.

bizottságnak, amely „a vegyes házasságban élő zsidó házastársak deportálása tárgyában határozott”, nem is volt tagja. Oda csak dr. Beliczky Kálmán szóbeli közlése folytán kapott behívást, kizárólag azért, hogy „a vegyes házasságban élő zsidó házastársaknak esetleg fölmerülő egészségügyi fogyatkozására”, melyek az elszállításukat gátolták volna, orvosi szakvéleményt nyilvánítson. Szavazati joga egyébként nem volt. Tagadta Nagy József vádját, és kijelentette, a bizottság elé csak a házaspár keresztény tagját hívták be. Azt azonban ezúttal elmondta, hogy – ugyancsak szóbeli utasításra – kénytelen volt részt venni a deportálandó zsidó nők „genitális vizsgálatának” orvosi felügyeletén. (Tulajdonképpen a hatósági tisztí főorvosnak kellett volna ezt elvégezni, de dr. Czakó Lajos²⁸ ezt ráhárította...)

A bizottság idézésére megjelent dr. Czakó Imre előadta, hogy öt júniusban telefonon hívta föl dr. Beliczky Kálmán rendőrfőtanácsos, és közölte, „felsőbb rendelkezésre” küldje ki dr. Ivánka Zoltánt egy bizalmas megbeszélésre. (Azt Beliczky nem mondta, hogy ezen miről lesz szó.) Dr. Czakó védekezése eléggé átlátszó: nehezen hihető, hogy a rendőrfőtanácsos ragaszkodott dr. Ivánkához. Valószínűbb az, hogy ő egyszerűen áthárította a felelősséget, és a vallomásában a felelősséget a beosztottjára „tolta”.

Az igazolóbizottság határozatában úgy döntött, hogy dr. Ivánka Zoltánt a 15/1945. sz. M. E. sz. rendelet 19. §. 2. bekezdése²⁹ értelmében népbíróság elé utalja (a határozatot és a keletkezett iratokat átküldték a szegedi népügyészséghez), és amíg az határozatot nem hoz ügyében, „közalkalmazotti működést nem fejthet ki”, az illetményének pedig csak felét kapja meg. A részletes indoklás egyértelműen Nagy vádjain, illetve dr. Ivánka vallomásán alapult.

Másnap egy kísérőlevéllel a bizottság elnöke, Molnár Imre megküldte a felvett jegyzőkönyvet és más iratokat a szegedi népügyészségnek azzal, hogy „nyomatékos gyanút lát fennforogni atekintetben, hogy az igazolás alá vont oly cselekményt követett el, mely súlyánál fogva a népbíróság elé tartozik...”³⁰

Március 30-án dr. Turay Gusztáv szegedi népügyész küldött egy idézést az orvosnak, melyben kötelezte őt arra, hogy „vádloltként” (sic! annak nincs nyoma, hogy mikor emeltek

²⁸ Dr. Czakó Lajos (1884–1950) sebész orvos, 1931-től hódmezővásárhelyi tisztí főorvos. 1945-ben a III. sz. igazolóbizottság állásvesztésre ítélte.

²⁹ „Az igazolóbizottság a következő határozatokat hozhatja: [...] 2. Amennyiben a bizottság megállapítja, hogy nyomatékos gyanú forog fenn atekintetben, hogy az igazolás alá vont olyan cselekményt követett el, amely súlyánál fogva a népbíróság elé tartozik, ebben az esetben az ügyet az ideiglenes nemzeti kormány által rövidesen felállítandó népbíróság előtti eljárásra utalja. A népbíróság elé utaló határozatban meg kell jelölni a határozat indokait, a tanuk nevét, címét és az egyéb bizonyítékokat. A népbíróság elé utalt közalkalmazott hivatali működést nem fejthet ki és a cselekmény súlyához képest szabja meg a bizottság, hogy a közalkalmazott ügyének befejezéséig részesül-e illetményben, s ha igen, annak milyen hányadában. Az igazolóbizottságnak igazolást kimondó vagy népbíróság elé utaló határozata ellen fellebbezésnek helye nincs. Ezekben az esetekben a tárgyalásról jegyzőkönyvet sem kell felvenni.” https://jogkodex.hu/jsz/1945_15_me_rendelet_5389228 (Letöltve: 2023. 08. 10.)

³⁰ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n.

ellene vádat – valószínűleg semmikor) április 7-én Szegeden jelenjen meg a kitűzött főtárgyaláson. A megmaradt iratokból nem lehet megtudni, hogy ezt a tárgyalást egyáltalán megtartották-e, de dr. Ivánka egy későbbi beadványából az derül ki, hogy illetékesség hiányában az ügyet visszaküldték Hódmezővásárhelyre.

Június 1-én az I. sz. igazolóbizottság³¹ újabb ülést tartott az orvos ügyében. Dr. Ivánkán és Nagy Józsefen kívül behívták dr. Beretzk Pál volt helyettes polgármestert is. Utóbbi előadta, hogy az ominózus grémium valójában nem is volt bizottság, csak annyi volt a szerepük, hogy a vegyes házasságban élő zsidó házastársak személyazonossága tekintetében tanúskodjanak. Kizárólag az eljáró Csaba Lajos³² csendőr főhadnagy határozott minden ügyben, nála pedig hiába próbáltak esetenként szót emelni a zsidó házastárs érdekében, illetve megakadályozni a deportálását. A kivételezettségi jogon a városban maradt Patzauer Aladárt³³ sikerült megmenteni. Úgy emlékezett, hogy amikor Nagy József megjelent, egyből a főhadnagy segítségét kérte, de ő elutasította. Egyébként ugyanazt vallotta, mint dr. Ivánka: egyszer sem történt meg, hogy a beidézett házastárs a város részéről behívott személyhez (pl. dr. Ivánkához) fordult volna. Amikor Endre László³⁴ és Bakó László³⁵ belügyi államtitkárok Szegeden a deportálás lebonyolítása érdekében egybehívták a környék polgármestereit³⁶, közölték az irányelvet: ha a vegyes házasságból született gyermekeket megkeresztelték, őt nem kell deportálni. Amikor erre fölhívta Belitzkyvel a főhadnagy figyelmét, az csak legyintett, hogy ez már „*túlhaladott álláspont*”. A nők „genitális vizsgálata” ellen is hiába tiltakozott. A vizsgálatra hallomása szerint az egyik eljáró hadnagy dr. Czakónak adott utasítást, aki azt továbbította dr. Ivánkának. Még elmondta, hogy a deportálást lebonyolító két csendőrtiszt: Nyitrai Gusztáv százados, a szegedi nyomozó

³¹ A bizottság elnöke ezúttal Szent István volt, a tagok pedig Kiss Lajos, Papp Lajos, Kiss Bálint beküldött tagok és Dávid Balázs, valamint dr. Korda Lajos behívott tagok.

³² Az 1943-ban kiadott Csendőrségi Zsebkönyv szerint Csaba Lajos a makói csendőrszárny helyettes parancsnoka volt. Az nem világos, hogy miért éppen őt rendelték Hódmezővásárhelyre és nem Kanász István alhadnagyot, a szárny 3. szakaszának parancsnokát, amely alá a város tartozott.

³³ Patzauer Aladár (1895–?) szesz-nagykereskedő. 1919-ben a Szegeden megalakult Nemzeti Hadsereg tisztje, főhadnagyként szerelt le. 1945-ben Hódmezővásárhely állomásparancsnoka volt. Makó Imre – Szigeti János: „*Vihar és vész közepette*”. *A holokauszt hódmezővásárhelyi áldozatai*. Hódmezővásárhely, 2014. 76.

³⁴ Endre László (1895–1946) huszártiszt, politikus. 1919-ben részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben, tagja volt a Rongyos Gárdának. 1938-ban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja lett. Hírhedt antiszemita volt. A német megszállás után belügyi államtitkárként az egyik felelőse a vidéki zsidóság deportálásának. 1946-ban a népbíróság halálra ítélte, kivégezték. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/who/endre.html> (Letöltve: 2023. 08. 10.)

³⁵ Bakó László (1898–1946) csendőr őrnagy, politikus. Részt vett a szegedi ellenforradalmi szervezkedésben. 1925-től szolgált a csendőrségnél, 1938-ban nyugállományba vonult. 1939-ben nyilas programmal (hivatalosan pártönkívüliként) bekerült az országházba. 1944 márciusában belügyi államtitkár a Sztójay-kormányban. Egyik felelőse a vidéki zsidóság deportálásának. 1946-ban a népbíróság halálra ítélte, kivégezték. <https://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/bako-laszlo/> (Letöltve: 2023. 08. 10.)

³⁶ Az értekezletre 1944. június 10-én került sor. „...az államtitkárok részvételével értekezlet volt a városházán, és időszériú közigazgatási kérdéseket tárgyaltak meg nemcsak a város, hanem a környéki törvényhatóságok vezetőinek: főispánok, alispánok és polgármesterek, valamint a rendészeti vezetők bevonásával.” Szegedi Új Nemzedék, 1944. június 11. („Vitéz Endre László és vitéz Bakó László államtitkárok megtekintették a gettót”).

osztály helyettes parancsnoka és a már említett Csaba Lajos főhadnagy voltak. Utóbbi volt az, akitől írásbeli utasítást kapott a városi tisztviselők igénybevételére. Egyébként a deportálással kapcsolatban semmiféle más írásos utasítást nem kapott.

Dr. Ivánka Zoltán kiegészítésül határozottan kijelentette: a nyolc, szolgálatra kirendelt bábaasszonyon, és önmagán kívül senki sem volt jelen a vizsgálatok idején, csak annak befejezése után, illetve azt követően, hogy a nők felöltöztek, jöhettek be férfiak, például csendőrök. Az előadó javaslatára a bizottság beidézte a bábaasszonyokat.

Egy héttel később, június 7-én az igazolóbizottság³⁷ déli ülése azzal kezdődött, hogy Szei Sándor felolvasta a Budapesten élő dr. Schächter Imre műtősebésznek aznap, a hódmezővásárhelyi politikai rendőrségen tett feljelentését. Ebben azt állította, amikor 1944. június 17-én bekísérték a csendőrök Kakasszékről a városba, ott a zsinagóga melletti iskola épületének egyik termében (vajon egyáltalán mit kerestek ott?) „szemtanúja” volt annak, hogy *„asszonyokat és lányokat vizsgáltak és motoztak. A részben [sic!] lemeztelenített nők tortúrájánál fehér köpenybe öltözött bábákon kívül ott volt dr. Ivánka Zoltán tisztifőorvos [sic!] valamint polgári ruhás férfiak is, egyébként a szobában ide oda járkáltak úgy polgáriruhás, mint egyenruhában öltözött férfiak... [...] Tisztifőorvos jelenlétében elkövetett, az ő hozzájárulásával elkövetett ilyen szemérem elleni merénylet véleményem szerint alkalmas arra, hogy a magyar orvosi kar iránt érzett bizalmat mindenkiben megrendítse.”*³⁸

Ezt követően a beidézett egyik bába (szülésznő), Balogh Józsefné előadta, hogy rajtuk és a gyanúsított dr. Ivánkán kívül, senki sem volt jelen a vizsgálatok alatt. A csendőrök csak akkor jöhettek be, amikor a nők már felöltöztek, és a személyes holmik átvizsgálása volt a feladatuk. Az utána meghallgatott Petrik Emília és Bagi Katalin bábák egybehangzóan ugyanezt mondták: a „vizsgálat” alatt idegen férfiak nem tartózkodtak a teremben, csak ők és Ivánka doktor, aki utasította őket arra, hogy a „virgókat” (szűz leányokat), és akiknek éppen menstruációja volt, ne is „vizsgálják” meg.

A tárgyalás során meghallgatott hat zsidó nő a fentiekkel ellentétes vallomást tett. Például Havas Hajnal³⁹ azt állította, hogy *„csendőrök, leventék és polgáriruhás személyek a teremben és a szomszédos teremmel nyíló átjáró ajtón állandóan járkáltak és jelen voltak akkor, amikor bennünket a madamok megvizsgáltak.”* (Őt nem vizsgálták meg, mert az egyik bába a jó

³⁷ Az ülésen ezúttal Szein kívül Kurucz János, Kiss Lajos, Kiss Bálint és Haraszi János bizottsági tagok, valamint Szabó Kálmán és dr. Korda Lajos behívott tagok vettek részt.

³⁸ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n. (A följegyzést a följelentő aláírásával látta el.)

³⁹ Havas Hajnal (1893–?) tanítónő. 1926-tól tanított a hódmezővásárhelyi elemi izraelita népiskolában. A strasshofi koncentrációs táborból 1945 májusában tért haza, 1947-től a szegedi elemi izraelita népiskolában tanított. Makó – Szigeti, 2014. 58.

ismerőse volt...) Emlékezete szerint, amikor Rubinstein Dórát tiltakozása ellenére a „madamok” erővel akarták megvizsgálni, Ivánka közbelépett. A bizottság ismételt kérdésére megint csak azt állította, hogy az eljáró főhadnagy (Csaba Lajos) és a többi csendőr ki-be mászkált a „vizsgálat” alatt. Lusztig Dezsőné szinte szó szerint ugyanezt vallotta (egyébként őt sem „vizsgálták” meg...). Érdekes, hogy özv. Schwartz Antalné azt mondta, hogy őt és a lányát le sem vetkőztették, „felöltözött állapotban ellenőrizték”. Goldberger Lászlóné (akinek a 15 éves lányát nem „vizsgálták” meg) Havas Hajnal hazugságait hangoztatta. (Valószínűleg egyeztettek a vallomásukat.) Schmicz Gyuláné azt mondta, őket a társával nem vetkőztették le meztelenre, úgy végezték el rajtuk a „vizsgálatot”. Utánuk ismét két bábát (Fodor Pálnét és Jónás Imrénét) hallgatott meg a bizottság. Ők a korábban kihallgatott társaikkal egybehangozóan azt állították, hogy a „genitális vizsgálat” alatt egyetlen egy idegen személy sem volt jelen és erre a jelen lévő csendőrök felügyeltek, akik senkit sem engedtek be a terembe.

Oláh Imréné (férje a zsidó iskola házmestere volt) azt állította, hogy amikor befejeződött a nők „vizsgálata”, a tisztiorvos bement hozzá, hogy megmossa a kezét, majd – állítása szerint – kijelentette: „*csak hogy megszabadultunk ettől a sok rohadt zsidótól, ott egye meg a fene őket, ahol vannak!*”⁴⁰ (Ennek az állítólagos kijelentésnek csak ő volt az egyedüli tanúja...) Végül Oláhné megjegyezte, hogy a „vizsgálatok” lezajlásáról semmit sem tud mondani, mivel oda neki tilos volt bemenni, a csendőrök nem engedték be az idegeneket. (Ez utóbbi megjegyzésével a bábák vallomását erősítette meg!) Őt követően még egy érintett zsidó nő tett tanúvallomást. Özv. Wollner Albertné azt állította, hogy amikor neki meztelenre kellett vetkőznie, „*két csendőr a teremben jelen volt*”. Zavaros vallomásának végén azt közölte, hogy dr. Ivánka Zoltán és a bábák részéről „*semmilyen bántó magatartást vagy ellenszenvet nem tapasztaltam. Velem, de tudomásom szerint másokkal sem viselkedtek durván.*”

Végül a bizottság előtt Ivánka doktor megtette az észrevételeit. Határozottan cáfolta a zsidó tanúk – egyébként részben egymásnak ellentmondó – vallomásait. Arra a kérdésre, hogy korábbi nyilatkozatában fenti tevékenységét miért hallgatta el, azt mondta, hogy ezt „*tisztán orvosi tevékenységnek tartotta*”. További kérdésre azt is elmondta, hogy a korábbi nyilatkozatában olvasható Magyar Orvosok Szövetsége helyett a MONE tagja volt, mintegy másfél évig, 1944 tavaszán pedig az alelnöke.

Kiss Lajos, az ügy előadója a zárt tárgyaláson azt javasolta, hogy Ivánkát – nyugdíjigény nélkül – fosszák meg közalkalmazotti állásától, és ügyét tegyék át a népügyészséghez. (Ez igencsak érthetetlen, ugyanis már a március 6-i határozatukban ugyanezt rendelték el!)

⁴⁰ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n. (A főljegyzést a főljelentő aláírásával látta el.)

A jegyzőkönyv eredeti példányát csak dr. Korda Lajos, Szent István és Kiss Lajos írták alá, a határozatot azonban mindnyájan.

Június 7-én a Szent István vezette I. számú igazolóbizottság dr. Ivánka Zoltánt az 1080/1945. M. E. sz. r. 20. §. 4. pontjára⁴¹ hivatkozva megfosztotta a közszolgálatban betöltött állásától, közhivatalt nem tölthetett be, emellett eltiltotta vezető állás betöltésétől, megfosztotta „nyug- és kegydíja” igényétől. Az indokolásban azt is írták, hogy „*a deportálandó vegyes házasságbeli zsidó házastársak deportálása tárgyában tartott értekezleten hatósági kiküldötként, illetve hatósági minőségben részt vett*”. Azt is „megállapították”, miszerint „*a közalkalmazotti hatósági tisztviselői minőségében részt vett a deportálandó zsidó nők vizsgálatában, amely körülményt nyilatkozatában elhallgatott*”, ráadásul alelnöke volt a MONE helyi szervezetének, amit nyilatkozatában ugyancsak elhallgatott. A bizottság szerint „*a deportálandó zsidó nők genitális vizsgálatánál mindvégig, mint hatósági kiküldött, részt vett és habár az ott vizsgálat alá került személyek helyzetét nem súlyosbította, azoknak helyzetét könnyíteni nem igyekezett.*” „*Tényként állapította meg továbbá a bizottság, hogy az elmúlt fasiszta rendszer ezen egyik legsúlyosabb és népellenesebb helyrehozhatatlan következményekkel járó cselekményének foganatosításában való részvételre a közalkalmazott sem hivatali előjárójától, sem más fölötte hatóságától írásbeli utasítást nem kérés cselekményét pusztán előszóval közölt utasítások alapján tette meg.*” Ez azért eléggé elképesztő hivatkozás, ugyanis 1944 előtt is és 1945 után is az adott hivatal vezetője csupán szóban utasíthatta a beosztottját. Ez történt dr. Ivánka esetében is. A határozat végén leszögezték, hogy a tanúvallomások alapján „*alapos gyanút talált fennforogni tekintetben, hogy a közalkalmazott a népellenes törvények és végrehajtásában személyes szabadságot, testi épséget sértő cselekményeket, valamint egyes személyek vagyoni romlását okozó cselekményeket, bár ezt törvényes hatáskörben módjában állott volna, megakadályozni nem igyekezett. Ezért cselekményét olyan súlyúnak találta, amely népellenes bűncselekmény tényálladékát látszik kimeríteni, ezért a népbíróság hatáskörébe tartozik.*” Végül az 529/1945. ME. rendelet alapján felosztatott MONE-ban „*kevésbé jelentős, de még vezető jellegű alelnöki tevékenységét fejtette ki*”, emiatt az ügyét áttették a szegedi népjogi szolgálatra.⁴²

A tárgyalás végén dr. Ivánka Zoltán fellebbezést jelentett be az igazolóbizottság II/4/1945. sz. határozata ellen. A június 10-én, a Budapesti Népjogi Szolgálat Fellebbezési

⁴¹ 20. §. „Az igazolóbizottság az 1. §-ban foglalt figyelembevételével az igazoló eljárás alá vont egész magatartásának gondos megvizsgálása után szabad meggyőződés alapján állapítja meg, hogy az igazoló eljárás alá vont alkalmas-e arra, hogy a demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítsen. [...] 4. állásától megfosztja. [...] Az állásától megfosztott elveszti közszolgálati állását, állásából eredő jogait és igényeit (illetményeit, nyugdíjigényét, nyug- és kegydíját).” https://jogkodex.hu/jsz/1945_1080_me_rendelet_3732066 (Letöltve: 2023. 08. 10.)

⁴² MNL CS-CSML HL, XVII. 407. fond, III. doboz, 2/IV/1945. sz., 2191/7. ikt. sz.

Tanácsának megküldött fellebbezésében részletesen, pontról pontra cáfolta a vádakát. Elismerte, hogy a MONE városi alelnöke volt egy kis ideig, de ezt a megtiszteltetést csupán az orvos kollégái megbecsülésének tartotta. Tagadta – Beretzky Pál vallomására is hivatkozva –, hogy bármiféle bizottságnak lett volna a tagja, a vegyes házasságban élő zsidók deportálásának kérdésében egyébként kizárólag Nyitray Gusztáv csendőrszázados intézkedhetett. A „genitális vizsgálatokhoz” Nyitray ragaszkodott, ezért ő mást nem tehetett, mint hogy a zsidó nők helyzetén igyekezett valamiképpen könnyíteni. Egyébként is magát a „vizsgálatokat” a bábák végezték, ő csupán a szakmai felügyelet céljából volt kirendelve. A századosnál igyekezett elérni, hogy a hódmezővásárhelyi nők esetében tekintsen el a „vizsgálatról”, de ő a kérést azzal utasította el, hogy a bácskai tapasztalatai alapján ez mindenképpen szükséges... Ismét hangsúlyozta, hogy a bábáknak kiadta utasításban, hogy a „virgókat” és a menstruáló nőket ne vizsgálják meg. „*A vizsgálatot kellő tapintattal végezzék, a tisztaságra vigyázzanak...*” Amikor két áldott állapotban lévő asszony „motosására” is sor került volna, közbelépett a csendőröknél, akik eltekintettek ettől. A fentiek alapján elutasította az igazolóbizottság azon véleményét, miszerint ő a zsidó nők helyzetén „*könnyíteni nem igyekezett*”. Azt is megjegyezte, hogy valójában nem is őt, hanem dr. Czakó Lajos tisztii főorvost bízták meg az inkriminált feladattal, csakhogy ő ezt ráhárította, és szóban utasította, hogy végezze el ezt a „munkát”.⁴³

Hivatkozott egyes zsidó nőknek a népjegyész előtt tett vallomására, melyben egyebek mellett azt közölte: „*az orvos úr ellen nincs semmi panaszunk, úgyszintén a vizsgálatot végző bábák ellen sem*”. Dr. Schächter ellene emelt gyalázatos, alaptalan vádja kapcsán azt elismerte, hogy – elméletileg – megtörténhetett, hogy egy csendőr a „vizsgálatot végző termen”, vezette keresztül a „kollégát”, de ő akkor nem volt jelen. Végül kijelentette: „*a feljelentés hangját vissza kell utasítanom, állítom, ember és Isten előtt, hogy szemérmem sértő cselekedetet sem magam soha el nem követtem, sem annak elkövetésére másokat elő nem segítettem. Távollétem alatt történt tevékenységért felelősségre vonható nem vagyok, ezért a beadványban ellenem emelt aljas vád ellen határozottan tiltakozom.*”⁴⁴ Arra is kitért, hogy a várost kényszerűségből, az utolsó közalkalmazottak egyikeként hagyta el. Amint tehetette, rögtön hazatért a városba, már 1944. december 22-én, mert „*nem tettem olyan cselekedetet, amiért bárki előtt egész emberként helyt ne állhattam volna, és félttem volna a felelősségre vonástól.*” Azt is megjegyezte, hogy az igazolóbizottság már az első tárgyalása után ügyét a szegedi népbíróság elé utalta, de az

⁴³ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n.

⁴⁴ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., ikt. sz. n. (Feltehetően a népjegyész húzta alá a kiemelt részt, a lap szélére kérdőjelet is tett...)

visszaküldte, mint nem oda tartozót. Végül fölemlítette, hogy a bizottság büntetése súlyosan érinti, mert állami tiszti orvos magángyakorlatot nem folytathat.

Június 16-án Szent István, az igazolóbizottság elnöke átirattal megküldte a Budapesti Népbíróság Fellebbviteli Tanácsának az iratesomót. Onnan augusztus 29-én dr. Resofszy Sándor népfőügyész leküldte azt a szegedi népjogorvosoknak azzal, hogy dr. Ivánka Zoltán ügyében a szegedi népbíróság fellebbviteli tanácsa az illetékes.

Dr. Papp Sándor igazolóbizottsági ügye

Dr. Papp Sándor 1907. január 20-án született Hódmezővásárhelyen. (Családi háttéréről hallgatnak a források.) A Bethlen Gábor Református Gimnáziumban érettségizett. 1926-ban iratkozott be a román megszállók által 1919. május 12-én bezárt, Kolozsvárról elűzött, majd 1921 őszén Szegeden megtelepedett Ferenc József Tudományegyetemen.⁴⁵ 1932-ben kapott orvosi diplomát. Orvosi munkásságát a helyi kórházba kezdte meg, mint segédorvos. 1938 áprilisában kinevezték a MÁV megbízott pénztárhoz.⁴⁶ Közéleti tevékenységét mutatja, hogy több népművelési előadást tartott.⁴⁷ Már egyetemista korában tagja lett a Turul Szövetség⁴⁸ Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesületének, később pedig a magyarországi Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége (rövidítve: KIE) hódmezővásárhelyi vezetőségének. Természetesen – akárcsak dr. Ivánka Zoltán – tagja volt a MONE-nak is.

A világháború kitörése után hat alkalommal hívták be a honvédségbe, tulajdonképpen némi megszakítással, szinte folyton távol volt szülővárosától.⁴⁹ 1944 novemberében megszökött az alakulattól, mert nem akarta elhagyni az országot, hónapokig Budapesten bujkált. 1945. február 6-án ért haza.⁵⁰ A hónap végétől Nagymágocson helyettes községi orvosként teljesített szolgálatot. (Az addig ott szolgáló orvos 1944-ben behívót kapott és még 1945-ben sem lehetett tudni semmit felőle.)

A kálváriája 1945 márciusában kezdődött el, amikor igazolóbizottsági eljárás indult ellene. Egy március 11-i beadványában azt kérte a bizottságtól, hogy „*a legközelebb tartandó*

⁴⁵ Erről bővebben lásd Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. JATE Press, Szeged, 2006.

⁴⁶ Népiújság, 1938. április 13.

⁴⁷ Például: Vásárhelyi Újság, 1938. december 28., Vásárhelyi Reggeli Újság, 1939. január 28., Vásárhelyi Újhirék, 1939. február 7, 21., 1940. január 23.

⁴⁸ Erről bővebben lásd Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség (1919–1945)*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2012.

⁴⁹ A védőügyvédje, dr. Jezerniczky Ákos a népbíróságnak tételesen megküldte a behívások időpontját: 1.) 1940. június 5. – október 8.; 2.) 1940. október 14. – december 18.; 3.) 1941. április 5. – október 20.; 4.) 1942. március 16. – szeptember 29.; 5.) 1943. február 10. – augusztus 25.; 6.) 1944. április 3. – november 25. MNL, CS-CVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 74.

⁵⁰ Az 1945. január 30-i Vásárhelyi Népeben Papp Sándorné még a férje holléte után érdeklődött.

tárgyaláson” idézzék be tanúként Hódi János nyugalmazott vasutast és Varga Lajos MÁV-hivatalnokot.⁵¹ (Érdekes módon a Vásárhely Népe számaiból nem derül ki, hogy mikor jelent meg egy olyan igazolóbizottsági felhívás, amelyben megtalálható lenne a neve.)

A tárgyalás előtt egy nappal, a Hódmezővásárhelyi Vasutasok Szabad Szakszervezete elnöke és a titkára küldött egy igazolást az igazolóbizottság elnökének, melyben kifejtették, hogy „*dr. Papp Sándor Máv. pályaorvos a körünkben kifejtett orvosi teendőin kívül sem politikai sem nép ellenes magatartást nem tanúsított. Orvosi teendőivel és népszerűségével teljesen meg voltunk elégedve és óhajtjuk, hogy továbbra is Máv. pályaorvos működhessen közöttünk.*”⁵² Erre a válasz már csak a 13-i igazolóbizottsági tárgyalás, illetve határozat megszületése után tíz nappal érkezett meg a helyi MÁV-főnökséghez. Molnár Imre elnök közölte, hogy az orvos igazolási ügyét a bizottság „*további eljárás végett*” a népbírósághoz utalta, és kimondotta, hogy „*nevezett közalkalmazotti ügyének befejezéséig közhivatali tevékenységet nem fejthet ki*”, illetményeinek pedig csak 25 %-a folyósítható. Kérte ennek „*szíves tudomásulvételét*” és a határozat foganatosítását.⁵³

1945. április 3-án tárgyalta az I. sz. igazolóbizottság⁵⁴ dr. Papp Sándor igazolási ügyét. Az ügy előadója ismertette az orvos kérelmét, hogy Hódi Jánost és Varga Lajost tanúként hallgassák meg, (beidéztek őket), valamint a vasutas szakszervezet előző napi nyilatkozatát. Tulajdonképpen két „ügyel” vádolták: 1.) a MONE tagja, sőt, pénztárosa volt, a helyi fiók pedig a szegedi orvosi kamaránál sürgette a zsidó orvosok gyakorlatának korlátozását, de úgy emlékezett, hogy ebben „*kezdeményező szerepe*” nem volt már csak azért sem, mert akkoriban katonai szolgálatát töltötte. 2.) A Vásárhelyi Népújság 1942. október 3-i számában⁵⁵ megjelent egy interjú vele, de „*az nem közli hív szellemben az ő tényleg megtett nyilatkozatát*”. Dr. Korda Lajos bizottsági tag kérdésére azt mondta, nem kért helyreigazítást, mert „*kényelmetlennek tartotta, hogy ezt az ügyet továbbra is felszínen tartsa.*” Korda „*arra vonatkozóan, hogy mint OTBA⁵⁶ és MÁV orvos zsidó származású betegeket hogyan és miképpen kezel*”, kérte kihallgatni dr. Varga Imrénét és Nagy

⁵¹ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 7. (A kézzel írt beadványt csak 1945. július 24-én iktatták – nem a szegedi, hanem a budapesti népjógyógyászat. Ennek okát nem sikerült kideríteni.)

⁵² MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 8.

⁵³ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 9.

⁵⁴ A bizottsági elnöke Molnár Imre, a tagok pedig: Papp Lajos, Diószegi Ferenc, Haraszi János, Szei Sándor, Pákozdy Ferenc és dr. Korda Lajos voltak.

⁵⁵ Népújság, 1942. október 3., 5–7. o.: „A Népújság olvasótábor a Népújságról”. „*Kisértenek a régi emlékek. Papp Sándor dr. orvos: – Mit vártam és mit kaptam a Népújságtól?... Őszintén szólva eleve nem sokat vártam és ezért nem is csalódtam. [...] Bár a lap átalakulása óta észrevehetően és örvendetesen tolong jobbra, de... [...] várjuk a Népújságtól a zsidókérdésen kívül a magyar sorskérdések (hitbizományi, egyházi birtokok reformja, egyke, családvédelem) napirenden tartását is.*” (A lap kérdésére válaszolt többek között dr. Héjja József, Nagy Béla és Godás Imre lelkészek, Cseh András kanonok, dr. Temesváry Imre képviselő és dr. Simkó Elemér főispán.)

⁵⁶ OTBA: Országos Tisztviselői Betegsegélyző Alap. 1921-ben alapította meg a Népjóügyi Minisztérium, a köztisztviselők számára.

Zoltánnét. (Utóbb – éppen Korda javaslatára – a bizottság elutasította a kérést.) A behívott két tanú, Hódi és Varga egybehangozva azt állították, hogy „a közalkalmazott, mint MÁV orvos, mindenkor a hivatása magaslatán állott [...] és vele szemben kifogás nem merült fel”. A bizottság azonban – miután szerintük dr. Papp Sándorra vonatkozóan csak „általános kérdésekben” nyilatkoztak – meg sem eskette őket (és mint utólag nyilvánvalóvá vált, nyilatkozatukat figyelembe sem vették!). Végül Korda azt javasolta, hogy igazolási ügyét „további elbírálás végett” utalja a bizottság népbíróság elé, mert „cselekménye olyan súlyúnak látszik, amely a 81/1945. M.E. sz. rendelet 17. §-ának 2. és 3., illetve 4. pontjaiban⁵⁷ foglalt népellenes vétségek tényálladékát meríti ki”. Azt is javasolta, hogy ügyének befejezéséig illetményeinek csak a 25 %-át kapja meg. Az igazolóbizottság a javaslatokat egyhangúlag megszavazta,⁵⁸ és a debreceni ideiglenes kormány a közalkalmazottak igazolásáról szóló 15/1945. M.E. sz. rendelet 19. §. 2. bekezdésére⁵⁹ hivatkozva ügyét népbíróság elé utalta. Az indokolásban a fentebb ismertetett „bűneire” hivatkoztak. 1.) A MONE-ban „kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tisztséget” viselt, és „mint ilyen fejtett ki tevékenységet azáltal, hogy a hódmezővásárhelyi MONE fiók-nak a szegedi kerületi orvosi kamarához intézett átíratában – a zsidó orvosok gyakorlatának korlátozása tárgyában – mely az országban, mint első ilyen jellegű értelmű felterjesztés szerepelt, maga is részt vett.” A bizottság „tényként” állapította meg, hogy az orvos a Népújság inkriminált számában „nyilatkozatot tett, amelyben nyilvánvalóan jobboldali beállítottságáról tett tanúságot és nehezményezte azt, hogy a lap kénytelen olyan anyagokat magával hordani, amely egy radikális jobboldali lapnál akadályt jelent. A továbbiakban teljes szellemi és anyagi átállást követel...” Azt is tényként állapították meg, hogy az orvos nem tett lépéseket annak érdekében, hogy a lapban megjelenjen egy helyreigazítás. A „fenti cselekmények” miatt „alapos gyanút lát fennforogni atekintetben”, hogy 1.) „fasiszta, demokrácia ellenes pártban fejtett ki kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tevékenységet”; 2.) „nyomtatványban nyilvánosan népellenes,

⁵⁷ „Népellenes büntettségben bűnös az is, aki [...] 2. aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett, vagy fasiszta-, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki; 3. aki – a 11. § 6. pontjának, illetőleg a 15. § 4. pontjának esetét ide nem értve – nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette vagy a meghozottakat feldicsérte; 4. aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött;” <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=skhftzgl5im9ykd5b&state=20070701&menu=view> (Letöltve: 2023. 08. 10.)

⁵⁸ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 20–21.

⁵⁹ „Amennyiben a bizottság megállapítja, hogy nyomatékos gyanú forog fenn atekintetben, hogy az igazolás alá vont olyan cselekményt követett el, amely súlyánál fogva a népbíróság elé tartozik, ebben az esetben az ügyet az ideiglenes nemzeti kormány által rövidesen felállítandó népbíróság előtti eljárásra utalja. A népbíróság elé utaló határozatban meg kell jelölni a határozat indokait, a tanuk nevét, címét és az egyéb bizonyítékokat. A népbíróság elé utalt közalkalmazott hivatali működést nem fejthet ki és a cselekmény súlyához képest szabja meg a bizottság, hogy a közalkalmazott ügyének befejezéséig részesül-e illetményben s ha igen, annak milyen hányadában.” https://jogkodex.hu/jsz/1945_15_me_rendelet_5389228 (Letöltve: 2023. 08. 10.)

demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette...”; 3.) „kényszerű szükség nélkül nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött”.⁶⁰

Április 13-án Molnár Imre bizottsági elnök az orvos nyilatkozatát, a bizottság jegyzőkönyvét és a Népújság inkriminált számát, valamint az Országos Orvoskamrai Közlöny 1941. január 11-i számában megjelent közlemény másolatát⁶¹ az ügyben hozott határozatot és a többi iratot áttette a népügyészséghez.

Június 9-én – két nappal dr. Ivánka Zoltán elmarasztalása, foglalkoztatástól való eltiltása után – az I. számú igazolóbizottság ismét az 1080/1945. M.E. sz. miniszterelnöki rendelet 20. §. 4. pontjára való hivatkozással határozatot hozott arról, hogy dr. Papp Sándort is megfosztja az állásától. *„A közalkalmazott elveszti közszolgálati állásait, abból eredő jogait és igényeit, nyug- és kegydíját, közhivatalra nem, magánalkalmazás körében pedig vezető állásra nem lehet többé alkalmazni és közmegbízatást nem kaphat.”* Arra hivatkoztak, hogy *„a bizottság nyomatékosság gyanút lát fennforogni abban a tekintetben, hogy az igazolás alá vont közalkalmazott bűncselekményt követett el”*. Az indokolásban a Népújságban leközölt interjúra hivatkoztak, valamint a MONE inkriminált előterjesztését. Jellemző a bizottság elfogultságára, hogy nem volt hajlandó meghallgatni Csáki Lajos lapszerkesztőt, aki tisztázni tudta volna, hogy valóban az hangzott-e el a rövid beszélgetés során, mint ami a lapban megjelent. Azt is felrőtták dr. Pappnak, hogy nem mondott le a MONE pénztárosi tisztségéről, miközben szinte folyamatosan katonai szolgálatot teljesített. Azt csupán *„enyhítő körülménynek”* tudták be, hogy Nagymágocson *„igyekezett beilleszkedni”* a *„mai demokratikus népi-társadalmi rendbe”*.⁶²

Dr. Ivánka Zoltán népbírói ügye

Július 3-án a Magyar Államrendőrség Politikai Osztálya „munkásszázadának” helyiségében, Hódmezővásárhelyen kihallgatták a rendőrség által még május 7-én őrizetbe vett dr. Ivánkát. (A kihallgatás helyszíne alapján nyilvánvaló, hogy a helyi politikai rendőrség „leinternálta” és őt is a Serház téri internáló-munkatáborba helyezte.) A fölvetett jegyzőkönyv tanúsága szerint azt vallotta a politikai tevékenységéről, hogy 1929 és 1936 között a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja 12. választókerületének elnöke volt. Állítólag az ő 1934. évi passzivitása miatt bukott

⁶⁰ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 22.

⁶¹ „Titkár ismerteti a hódmezővásárhelyi MONE fiók elnökségének átiratát a zsidó orvosok gyakorlatának megszorítása ügyében. A választmány az indítványhoz csatlakozik.” MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 23.

⁶² MNL CS-CSML HL, XVII. 407. fond, III. doboz, 2/16/1945. sz., oldsz. n.

meg a kormánypárti jelölt, Farkas Béla⁶³ főispán, 1939-ben pedig már nem is volt hajlandó részt venni a választási kampányban. 1941-től MONE-tag volt, 1944 májusától alelnök, de mindvégig passzív. Ami a zsidó nők „vizsgálatát” illeti, megismételte a korábban tett vallomását. Október 7-én Magyary-Kossa Aladár⁶⁴ főispán utasítására távozott el a városból. Szekszárdon az ottani alispán utasította, hogy esküdjön föl a Szálasi-kormányra. Amikor hazaért, Kiss Pál⁶⁵ polgármester visszahelyezte az állásába.

Augusztus végén érdekes fordulat állt be az orvos ügyében. 29-én ugyanis több zsidó lakos tett nyilatkozatot mellette. Héber Ferencné azt nyilatkozta, hogy dr. Ivánka Zoltán *„az előírt motozásnál emberségesen és minden megszégyenítéstől mentesen végezte velem szemben a kötelezettségét.”* A többiek (tíz nő és két férfi, orvos) igazolták, hogy *„a deportálásunk alkalmából oda hivatalosan kirendelt orvos szakértő, dr. Ivánka Zoltán állami tiszti orvos a legkorrektebbül viselkedett velünk szemben, és amennyiben tehetett, sorsunkon könnyebbített. Minden más beállítás ellen tiltakozunk, mert dr. Ivánka Zoltán hosszú közéletű hivatása gyakorlása közben a zsidóság ellen soha nem vétett.”* Végül kérték az igazolóbizottságot, hogy hatálytalanítsa a korábbi határozatát. A későbbi fejlemények ismeretében ez a két nyilatkozat nem hatotta meg a bizottság tagjait...

Szeptember 10-én a szegedi népügyészség indítványozta a népbíróságnak, hogy hagyja jóvá az igazolóbizottság határozatát, és tűzze ki a tárgyalás idejét. Rá két nappal dr. Ivánka újabb beadványt készített a Budapesti Népügyészségnek címezve. (Azt nem lehet tudni, miért éppen oda, miközben a Szegedi Népügyészség, illetve a Népbíróság Fellebbviteli Tanácsa volt az illetékes fórum.) A beadványban arra hivatkozott, hogy a hódmezővásárhelyi igazolóbizottságot talán *„csak a túlbuzgóság”* vezette. Védelme érdekében mellékelte a tizenhárom hódmezővásárhelyi illetékességű zsidó lakos nyilatkozatát, akik csak akkortájt értek haza. Rájuk hivatkozva azt írta, hogy *„a tömeges megnyilatkozásból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy zsidó ellenes és német barát magatartást sohasem tanúsítottam, és egy, a jogaiban letiprott emberrétegnek még akkor is segítő kezet nyújtottam, amikor emiatt*

⁶³ Dr. alsótakáchi Farkas Béla (1885–?) jogász, politikus. Az 1920-as években a földművelődési minisztérium vezető munkatársa. 1926-tól 1935-ig Csongrád vármegye, 1932 és 1935 között (?) Hódmezővásárhely főispánja volt.

⁶⁴ nagysarlói Magyary-Kossa Aladár (?–?) földbirtokos, politikus. Végigharcolta a Nagy Háborút, majd a Földművelésügyi Minisztériumban szolgált. 1944 májusában Szeged főispánjának nevezték ki, majd szeptember 5. és október 8. között Hódmezővásárhely főispánja lett. A Vörös Hadsereg bevonulása előtt eltávozott a városból. Valószínűleg nyugatra menekült és ott halt meg. Kovács István (szerk.): *Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város történeti almanachja (1873–1950)*. Hódmezővásárhely, 2003. 216–218.

⁶⁵ Kiss Pál (1898–1974) tűzoltóparancsnok, polgármester. 1924 és 1927 között helyettes tűzoltóparancsnok volt, 1927-ben nevezték ki főparancsnokká. 1944. október 10-én a helyi baloldal támogatásával a város (pártonkívüli) polgármesterévé választották. 1947-ben politikai okok miatt lemondott tisztségéről. 1956-ban tagja volt a város nemzeti bizottságának, egyik szervezője volt a nemzetőrségnek. Emiatt 1956 után egy év börtönre ítélték. Kovács, 2003. 148–150.

igen könnyen az állásomat, sőt, talán az életemet is kockára tettem.” Végül kérte „szükség esetén” kérte a hivatkozott személyek tanúkenti kihallgatását. Október 4-én dr. Resofszy Sándor népfőügyész ezt a kérvényt is leküldte a szegedi népügyészséghez.

A szeptember 18-i, Nbf. 774/1945. sz. határozatában dr. Csaba Sándor tanácsvezető bíró Taraszovics Ödön⁶⁶ népbírárt jelölte ki előadóul, és felkérte, hogy haladéktalanul tűzze ki a tárgyalást. Ő 28. körül (szeptember 29-én iktatták a népbíróságon) az Ivánka-féle igazolási ügy iratainak visszaküldése mellett az átiratában közölte dr. Margita István tanácsvezető bíróval, hogy készen áll a kitűzendő fellebbviteli tárgyaláson való előadásra, illetve ismertetésére. Perdöntőnek tartotta az írásbeli panaszt tett dr. Schächter Imre budapesti műtősebész személyes kihallgatását, ennek érdekében pedig javasolta megidézését a kitűzendő tárgyalási napra. (Jellemző Taraszovics elfogultságára, hogy csupán a már Budapesten élő zsidó orvost javasolta beidézni a „perdöntő írásbeli panasz”-a miatt, a beadványokat aláíró tizenhárom személy kihallgatását nem tartotta fontosnak!)

Október 7-én dr. Csaba Sándor november 15-ét jelölte meg tárgyalási napul, melyről értesítette dr. Ivánkát. (A 25-i kézbesítési bizonyítványt Ivánkáné írta alá, nyilván azért, mert a férje még mindig internált volt.)

November 11-én a gyanúsított meghatalmazta a hódmezővásárhelyi dr. Pánczél Ferenc ügyvédet, hogy igazolási ügyének fellebbezési szakaszában teljes jogkörrel képviselje őt. A négy nappal későbbi, 15-i, dr. Csaba Sándor tanácsvezető bíró által elnökölt fellebbviteli népbírósági tárgyaláson⁶⁷ dr. Pártos Imre népügyész a tárgyalás elnapolását kérte, mert a szakszervezeti kiküldött népbírónak orvos végzettségűnek kellene lennie, tekintettel a vádlott foglalkozására. A tárgyalást először csak felfüggesztették, de mivel nem tudtak sebtében „berángatni” egy orvos végzettségű személyt népbírónak, ezért elnapolták.

A fellebbviteli tárgyalás folytatását nem kapkodta el a szegedi népbíróság: csak december 25-én értesítette a népügyészséget, hogy az új tárgyalási nap 1946. január 16-án lesz.

1946. január 16-án a szegedi népbíróságnál dr. Ivánka Zoltán igazolási ügyében eljáró tanácsvezető bíró, dr. Gróf Kornél vezetésével megtartott nyilvános fellebbviteli tárgyaláson⁶⁸ a vádat ugyanaz a népügyész képviselte, mint az első tárgyalási napon, a védőügyvéd dr. Pánczél Ferenc volt. Dr. Gróf kérdésére az igazolás alá vont előadta, hogy 1943-ban lépett be a

⁶⁶ Taraszovics Ödönt, akit a PDP jelölt népbírónak, 1948. augusztus 6-án a Lévy Béla és társai (konceptciós) perben két és fél év fegyházra ítélték. Szegedi Hírlap, 1948. augusztus 7.

⁶⁷ A népbírák: Taraszovics Ödön (PDP), Kun Béla (?), Makra Imre (?), Daka Ferenc (SZDP), Kárász László (?), Lévy Béla (PDP) voltak.

⁶⁸ A népbírák: Taraszovics Ödön (PDP), Makra Imre (?), Daka Ferenc (SZDP), Ráduly Lajos (?), Lippai Lajos (PDP) és dr. Halmágyi Lajos voltak.

MONE-ba, önként, „*mint keresztény orvos*”, és annak két évig alelnöke volt. A pénzügyigazgatóság kérésére a főnöke, dr. Czakó Lajos rendelte ki leltározásra a zsidó orvosok rendelőinek átvételekor. Annál az ominózus bizottságnál, mint orvos szakértő volt jelen, hogy az elszállítást képező esetleges „*egészségügyi fogatkozásról*” mondjon véleményt. A nők vizsgálatát kizárólag a bábák végezték, az ő felügyeletével. („*A deportálandó zsidó nőkn, határozottan kijelentem, egyetlen egy esetben sem végeztem genitális vizsgálatot.*”) Végül fontosnak tartotta kijelenteni: a „vizsgálat” alatt idegen személy nem volt jelen. Ezután a vezető bíró összefoglalta a tárgyalás anyagát, majd – a tanácskozási jegyzőkönyv szerint – az alábbi határozatot hozták: Taraszovics az akkor már 54 éves dr. Ivánka nyugdíjazását javasolta, a többiek dr. Halmágyi javaslatát fogadták el, miszerint veszítse el az állását, és orvosi gyakorlatot három évig nem folytathat. Végül a fellebbviteli tanács „*a fennforogni látszó népellenes büntett elbírálása végett*” az iratokat hivatalból a szegedi népügyészséghez tette át. A védő, dr. Pánczél Ferenc a határozat megváltoztatását kérte. (A kézzel írt jegyzőkönyvet csak dr. Gróf Kornél és dr. Réti Lajos jegyzőkönyvvezető írták alá.) A fentieknek megfelelően a szegedi népbíróság igazolási fellebbviteli tanácsa végzésében az 1146/1945. M.E. sz. rendelet 2. §. 3. pontja⁶⁹ alapján az igazolóbizottság határozatát részben megváltoztatta. Az igazolás alá vont dr. Ivánka Zoltán orvosi gyakorlatát három évre felfüggesztette, de a családtagjai részére a nyugdíjigényt meghagyta. Az indoklás (mely alig, illetve csak kis részben olvasható!) szerint azért tiltották el három évre dr. Ivánkát a szakmája gyakorlásától, mert három évig a MONE tagja volt.

Úgy tűnik, a hódmezővásárhelyi kommunisták nagyon nem voltak megelégedve az ítélettel. Lapjukban heves kirohanást intéztek az ítéletet meghozó népbíróság ellen: „*A Vásárhely Népe éppen Ivánka Zoltán esetére hivatkozva tiltakozott az ellen, hogy a szakszervezetek vezetőségeibe is befurakodni engedjék a reakciós elemeket. A város tisztiorvosát ugyanis az igazoló bizottság állásvesztésre ítélte. Ivánka dr. az igazoló bizottság határozatát megfellebbezte így került ügye a múlt héten a szegedi népbíróság elé. Köztudomású, hogy a zsidók deportálása alkalmával a csendőrök és a deportálásban résztvett SS-legények mindent elkövettek, hogy az elhurcoltakat megfosszák értékeiktől. A népbíróság, mint fellebbezési fórum megállapította, hogy Hódmezővásárhelyen a báméskodó leventék és csendőrök szemeláttára kutatta át dr. Ivánka Zoltán tisztifőorvos a teljesen meztelenre*

⁶⁹ „Az igazolási eljárásra az 1080/1945. ME. rendelet irányadó a következő eltérésekkel: [...] 3. foglalkozásának gyakorlásától általában vagy a határozatban megjelölt helységeiben meghatározott, de legfeljebb 5 évi időtartamra eltiltja”. https://jogkodex.hu/jsz/1945_1146_me_rendelet_6965481 (Letöltve: 2023. 08. 10.)

vetkőztetett nőket. E súlyos megállapításon kívül bebizonyítva látta a népbíróság azt is, hogy a hírhedt tisztiorvos alelnöke volt a fasiszta orvosegyesületnek is. Mindezek alapján a népbíróság nemcsak helybenhagyta a vásárhelyi igazoló bizottság döntését, hanem az állásvesztésen kívül még 3 évre eltiltotta dr. Ivánka Zoltánt hivatása gyakorlásától, a közhivatal viselésére végleg alkalmatlannak nyilvánította, mivel pedig cselekedetei kimondottan népellenes bűnök, ügyét áttették a népügyészséghez. ”⁷⁰ A cikk hemzseg az alaptalan vádaktól: „SS-legények” (nem lehet tudni, hogy a firkász mit értett ezalatt) nem vettek részt a vidéki zsidóság deportálásában. Az is aljas hazugság, hogy „a báméskodó leventék és csendőrök szemeláttára kutatta át dr. Ivánka Zoltán...”. Egyébként pár hónappal később újabb hazugságot terjesztettek: „Dr. Ivánka Zoltán volt tisztí főorvost az I. sz. igazolóbizottság a zsidók deportálása alkalmával tanúsított magatartása miatt népbíróság elé utalta. A népbíróság a bebizonyított adatok alapján több évi súlyos börtönnel súlytotta dr. Ivánkát, aki mind a mai napig szabadon sétál.”⁷¹ (A kommunista névtelen „újságíró” nem zavarta az az „apró” tény, hogy az orvost nem ítélték börtönbüntetésre...) A két kirohanás jól mutatja, hogy a korabeli, bosszúszomjas kommunista sajtó sohasem riadt vissza a legképtelenebb vádak, hazugságok hangoztatásától. (Lásd majd dr. Papp Sándor fejezeténél.)

Az orvos ügye a Szegedi Népbíróság Fellebbviteli Tanácsának határozatával nem zárult le. Július 15-én a Magyar Államrendőrség Hódmezővásárhelyi Rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztályáról Vörös Lóránt nyomozó azt jelentette a dr. Ivánka Zoltán ügyében lefolytatott nyomozásról, hogy a kihallgatott Vadász Miklósné (48 éves kereskedő) tudomása szerint „a múltban a nyilas pártban tagja volt” (sic!) és a „nőimotózásnak a szervezője volt, és azt a legbrutálisabb módon hajtotta végre”, sőt, „idős korának ellenére a nők meztelenségében gyönyörködött”. Azt is hozzátette, hogy üzletében korábban több házkutatást tartott dr. Ivánka. Szelei László (26 éves kereskedő) azt vallotta, hogy az orvos a Vörös Hadsereg bevonulása előtt a kórházba költözött (nyilván a családjával), majd október 7-én távozott a városból, december 23-án érkezett haza Szekszárdra. Diamant Rezsóné is úgy „tudta”, hogy nyilas párttag volt, a lánya német tisztekkel járt, tolmácsolt nekik. (Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a két nő összebeszélt...) Slézinger József kereskedő azt hazudta, hogy „a városunkban történt deportálásnak a megszervezője volt és a legbrutálisabb módon járt el a zsidókkal. Igyekezett a női motozást úgy szervezni, hogy abból senki ki ne maradjon.”

⁷⁰ Vásárhely Népe, 1946. január 22. („A népbíróság súlyos megállapításai Ivánka Zoltán volt vásárhelyi tisztí orvosról”). Eredeti kiemelés!

⁷¹ Vásárhely Népe, 1946. március 7. („Vásárhelyi népbűnösök pályafutása. Mi történt az igazolóbizottságok és népbíróság által elítélt fasisztákkal és reakcióssokkal a felszabadulás óta”).

Kikérdezésre a gyanúsított dr. Ivánka Zoltán ismét elmondta, hogy 1944. július 17-én dr. Czakó Lajos tisztifőorvos utasítására másnap jelentkeznie kellett a rendőrségen, ahol megbízták a zsidó nők „motozásának” felügyeletével, amit másnap délután kezdtek el. Ő csak a bábaasszonyok felügyeletét végezte, „*a nőkhöz hozzá nem nyúlt és az egész motozást kényszerből végezte*” (vagyis felügyelte). Megjegyezte, hogy főnökének az utasítását végre kellett hajtania, mivel nem akarta, hogy az állása veszélybe kerüljön. Ismét azt mondta, hogy a várost nem akarta elhagyni, csak a főispán utasítására tette azt meg.⁷²

Augusztus 2-án Hegedűs János rendőrnnyomozó hadnagy, a politikai osztály vezetője még három tanút hallgatott ki. Dr. Diamant Rezsőné azt mondta, hogy vele, mint szomszédjával szemben „*udvarias és előzékeny volt*”, nem is végeztek nála és lányánál testi motozást. Még azt is megjegyezte, hogy a „vizsgálat” alkalmával „*megjegyezte azt, hogy rettenetes tragédia ez, amit véghez kell vinni.*” Egyébként a gyermekétől hallotta, hogy korábban az orvos lánya német tisztekkel tartott kapcsolatot.⁷³ A másik – már korábban is kihallgatott – tanú, Vadász Miklósné megismételte a július 15-i hazugságát: „*erősen antiszemita, németbarát, jobboldali beállítottságú egyén volt*”, sőt, még azt is állította, hogy „*a gettózás alkalmával ő szervezte meg és vezette a női motozást. A nők motozásánál állandóan jelen volt, karba tett kézzel kéjjelgett akkor, amikor a bábák nyúlkáltak a testünkben. Ugyanekkor a csendőrök és leventék is a vizsgáló termen járkáltak keresztül.*” A drogériájában pedig valószínűleg az ő felhívására történt házkutatás.⁷⁴ Ugyanaznap Hegedűs kihallgatta Szelei Lászlót is, aki ismételtén kijelentette dr. Ivánkáról, hogy „*jószándékú, szolgálatkész, becsületes magyar embernek tartom.*”⁷⁵

Újabb kihallgatásán, Hegedűs előtt az orvos megismételte a korábbi vallomását: főnöke, dr. Czakó utasítására 1944. június 17-én vagy 18-án jelentkezett a rendőrség vezetőjénél, akitől azt a megbízást kapta, hogy felügyelje a kilenc bába munkáját, ami délután 4-től másnap reggel 6-ig tartott a zsidó iskola termében. A motozást Nyitray Gusztáv csendőrfőhadnagy rendelte el, valószínűleg felsőbb utasításra. Határozottan tagadta Vadászné vádjait. Ő azért haragszik rá – mondta –, mert 1939-ben (főljelentés alapján) vizsgálatot folytatott ellene, mint tisztii orvos.

1947. január 3-án dr. Bite Ferenc szegedi népügyész 2078/1946. n.ü. számú határozatával a terhelt ellen folyamatba tett bűnygyben a Bp. 101. §. 3. pontja értelmében a nyomozást megszüntette. A gyanúsított ellen hivatalból indult nyomozás, mert a helyi igazoló bizottság

⁷² MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., 7.

⁷³ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., 13–14.

⁷⁴ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., 11–12.

⁷⁵ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., 9–10.

„népellenes büntett nyomatékos gyanúját látta fennforogni”, amit a népbíróság igazolási fellebbezési tanácsa is magáévá tett. (Összefoglalta a bizottság határozatát az elmarasztalással kapcsolatban, amely szerint a Nbr. 15. §. 2⁷⁶., és a és a Nbnov. 12. §. 1. pontjában⁷⁷ meghatározott „népellenes büntett” elkövetésével gyanúsítható.) A MONE-tagság önmagában nem büntethető, az, hogy alelnök volt pár hónapig, ugyancsak nem jelenti azt, hogy „*fasiszta szellemű tevékenységet*” is kifejtett volna. Az alelnöki tisztség betöltése pedig kellőképpen megtoroltatott a bizottság határozatával. Nem alkalmas az a tény sem vádemelésre, hogy a vegyesházasságokkal kapcsolatos bizottság munkájában részt vett, ugyanis ott egy csendőr főhadnagy intézkedett önkényesen. Ami a zsidó nők vizsgálatát illeti, az igazolóbizottság előtt tizenegyen (valójában többen) igazolták, hogy ő személyesen nem végzett vizsgálatot. Az ellentmondásos zsidó vallomásokkal szemben áll a bábák egyöntetű vallomása és a tizenhárom zsidó lakos nyilatkozata. Mindezek miatt „*bizonyíték hiánya okából*” szüntették meg az eljárást.⁷⁸ Erről a határozatról még aznap értesítették a gyanúsítottat, a BM Hódmezővásárhelyi Rendőrfőkapitányság Államvédelmi Osztályának helyi kirendeltségét, és az igazságügyminisztert, dr. Ries Istvánt, aki február 28-án ez ellen nem tett észrevételt.

Későbbi sorsáról csak elszórt információk állnak az utókor rendelkezésére. Például szeptember 20-án a Vásárhely Népe kis hírben írta, hogy dr. Ivánka Zoltán „*volt állami tisztifőorvos*” (sic!) megkezdte a rendelését a Batthyány u. 7. szám alatti magánlakásán. Még annyit lehet tudni róla, hogy 1955-ben már „*városi közegészségügyi orvos*” volt.

Dr. Papp Sándor népbírósági ügye

1945. június 20-án 18 órakor a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság helyiségében kihallgatták dr. Papp Sándort. Ő ekkor elismerte, hogy miután beiratkozott a szegedi Ferenc József Tudományegyetemre, tagja lett a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi szervezetének. „*Belépésemnek oka elsősorban az volt, hogy én, mint egyszerű földműves szülők gyermeke, akiben középiskolai tanulmányai során sok sérelmet szenvedtem a kaszt rendszeres*

⁷⁶ 15. §: „*Népellenes büntettben bűnös: 2. aki az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette, vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette*”. https://jogkodex.hu/jsz/1945_81_me_rendelet_9334301 (Letöltve: 2023. 08. 10.)

⁷⁷ 12.§: §: „*Népellenes büntettben bűnös az is, 1. aki a 15. §. 2. pontjában meghatározott cselekmények elkövetését megakadályozni nem igyekezett, bár ez törvényes hatáskörében módjában állt volna*”. https://jogkodex.hu/jsz/1945_81_me_rendelet_9334301 (Letöltve: 2023. 08. 10.)

⁷⁸ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nbf. 774/1945., 15–16.

Magyarország részéről [sic!], a Turul Szövetségben a szociális gondolat letéteményesét láttam, ahol azt reméltem, hogy a Turul gondolaton keresztül sikerül a feudális válaszfalat leomlasztása a magyar társadalomba. [sic!]” Amikor megszerezte a diplomáját, a szervezetben dominusz lett. Megjegyezte, hogy ez a cím „tulajdonkép a diplomás tagokat illető cím volt, amelyhez semmiféle feladatkör nem tartozott. Én a fajvédő magyar gondolat alapján állottam és állok abban az értelemben, hogy a magyarországon [sic!] élő különböző fajok és nemzetiségek asszimilációját kívánatosnak tartom, azonban szerintem az asszimiláns rétegek vezetésre való jogát csak az asszimiláció olyan jogán ismerem el, amikor már nem forog fenn annak a veszélye, hogy az asszimilált sorsdöntő időkben, mint felelős tényezők befolyását magyarfajta ellen esetleg annak a faját tárnak [sic! talán fajtársának?] a javára használja ki, amelyből vérszerint származik. Én ennek a gondolatnak a képviselőjét láttam a Turul szövetségben, vagy legalábbis ennek az érvényesítésére szálltunk síkra a Turul szövetség keretein belül. [...] Az én személyi elgondolásom az volt, hogy a kényszerű rendszer váltást a magyar fajvédő Turul gondolat javára gyümölcsöztessük... [...] A magyar orvosok nemzeti egyesülete helyi fiókjának legjobb tudomásom szerint pénztárosa voltam, bár utólag arról értesültem, hogy a katonai szolgálatom alatt a helyi fiók titkárává választottak meg, erről azonban én hivatalosan soha nem értesültem...” Azt mondta, hogy 1942-től az év nagy részében a katonai szolgálatát töltötte. 1945. februári szökéséig orvos-zászlós volt. Február 6-án ért haza a városba, és a (kommunista) főispán kirendelte az ötezer lelkes Nagymágocsra orvosnak.⁷⁹

Valamikor szeptember közepén⁸⁰ az I. számú igazolóbizottság határozatot hozott, miszerint dr. Papp Sándor ügyét átteszi a szegedi népbírósághoz. Az indokolásban az olvasható, hogy az orvos a MONE-ban (amely „*mint fasiszta egyesület feloszlattatott*”) bár nem játszott jelentős vezető szerepet, de részt vett egy olyan értelmű felterjesztés kidolgozásában, amely a zsidó származású orvosok tevékenységét korlátozta volna. Felhozták még az inkriminált 1942. októberi nyilatkozatát is. Mindezek alapján a bizottság megállapította, hogy dr. Papp, mint „*közalkalmazott, fasiszta, demokrácia ellenes pártban fejtett ki kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tevékenységet (81/1945. ME. rend. 17. § 2. bek.) nyomtatványban nyilvánosan népellenes, demokrácia ellenes intézkedések meghozatalát sürgette, a meghozottakat*

⁷⁹ MNL CS-CSVML hódmezővásárhelyi fióklevéltára (MNL CS-CSVML, HL), az I. sz. igazolóbizottság iratai, XVII. 405. fond, 2091/7. sz.

⁸⁰ A dátumot nem lehet kiolvasni, mivel egy „tinta pacni” eltakarja.

feldicsérte (3. bek.), kényszerű szükség nélkül nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött (4. bek.)”⁸¹

Mielőtt a népbíróság tárgyalni kezdte volna az ügyet, számos nyilatkozat, igazolás született dr. Papp Sándor védelmében.

Május 24-én Nagymágocsön pártközi értekezletet tartottak. Ezen Verók Pál felszólaló előadta, hogy *„a község osztatlan szeretetét nyerte meg dr. Papp Sándor h. községi orvos az itt eltöltött négy hónapos szolgálata alatt. Az itteni lakosság, amely főleg proletár egyedekből tevődik össze, őt odaadó lelkiismeretes munkája után megszerette és állandóan az a nézet nyilvánul meg, hogy maradjon ő itt Nagymágocsön véglegesen és neveztesék ki ide orvosnak.*” Ezután egyhangú határozatot hoztak arról, hogy *„ha aktuálissá válik az orvosi állás betöltése, dr. Papp Sándor h. községi orvos mellett foglalnak állást... ”*⁸² Június 5-én Vörös Mihály⁸³, a Református Bethlen Gábor Gimnázium igazgatója igazolta, hogy dr. Papp Sándor 1938 és 1944 között az iskolához tartozó Tanyai Tanulók Otthonánál önként és ingyenesen elvállalta az orvosi teendőket. Másnap, 6-án 48 hódmezővásárhelyi személy, vasúti alkalmazott kézzel írt beadványukban azt kérték a *„tekintetes igazoló bizottságtól”,* hogy *„amennyiben módjában állana”,* a Nagymágocsra kirendelt orvost – aki korábban, mint vasúti pályaorvos, mintegy négyszáz személyt kezelt –, rendeljék vissza az eredeti helyére, mert úgy az OTBA-betegeknél, mint a vasutasoknál nagy hiányát érzik.⁸⁴ Június 14-én Nagymágocs Nemzeti Bizottsága, a községi előljáróság, valamint a helyi pártok (MKP, FKGP, NPP), és a szakszervezet képviselői nyilatkozatot adtak ki. Ebben egybehangzóan kijelentettek, hogy 1945. február 26. óta a faluban működő dr. Papp Sándor *„a legteljesebb mértékben kiérdemelte elismerésünket, mert munkáját teljesen demokratikus szellemben végzi, és tökéletesen beleilleszkedik az új, demokratikus rendbe. Községünkben eltöltött idő alatt magaviselete és tevékenysége ellen kifogás nem merült fel, sőt, dicséretünket érdemelte ki.*”⁸⁵ Ugyanaznap az előljáróság beadványt írt a Budapesti Népbíróság Fellebbezési Tanácsának. (Az nem világos, hogy miért oda címezték és miért nem a szegedi népbíróságnak.) Ebben kifejtették, hogy a majdnem ötezres, nagy területen, szétszórta élő lakosság közegészségügyi ellátása 1944. őszén súlyos helyzetbe került, mert a

⁸¹ MNL CS-CSVML, HL, XVII. 405. fond, 2091/1945/11. sz. (A határozatot aláírta az összes bizottsági tag.)

⁸² MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 25. (Jegyzőkönyvi kivonat.)

⁸³ Vörös Mihály (1913–2000) tanár. 1937 és 1940 között a Református Bethlen Gábor Gimnázium, 1940–1944 között a Református Leánygimnázium tanára volt. 1940 és 1950, majd 1957 és 1962 között (az 1948-ban államosított) Bethlen Gimnázium igazgatója. 1971-ig tanácselnök-helyettes, 1972–1978 között a Németh László Városi Könyvtár igazgatója. Kovács, 2015., 297.

⁸⁴ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 13–14.

⁸⁵ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 15. (Az utólagos aláhúzás valószínűleg a népgyésztől származik. A nyilatkozat két példányban készült el, mindkettőt aláírták: az előljáróság nevében Vida András községi bíró, Molnár Imre, a helyi Nemzeti Bizottság és az MKP helyi szervezetének elnöke, az NPP nevében Búza Nándor jegyző, az FKGP nevében Juhász Márton pénztáros, a szakszervezetek nevében Búnyi Sándor elnök.)

községi orvosuk behívót kapott, azóta pedig semmi hír róla. Az orvos- és gyógyszerhiány miatt pedig – főleg a csecsemők és gyermekek esetében – megnövekedett az elhalálozások száma. A tarthatatlan helyzeten dr. Papp Sándor odarendelése segítette, aki „*hónapok óta páratlan szorgalommal és igen eredményesen látja el nehéz feladatát. Sociális gondolkodásával, a szegények iránti megértő és nagylelkű áldozatkészségével nemcsak az előljáróság, a politikai pártok, a munkásszakszervezet megbecsülését, hanem a dolgozó demokratikus néprétegek megbecsülését és ragaszkodó szeretetét vívta ki magának. Amennyiben egy elmarasztaló ítélet folytán nevezett orvos nagymágocsi működését megszüntetni volna kénytelen, közegészségügyi helyzetünkben ismét az az állapot következne be, melynek fájdalommal tanúi voltunk. Hiányát főképpen az a népréteg sínylené meg, melynek nincsenek anyagi eszközei arra, hogy 20-25 kilométer távolságban keressen magának költséges orvost. Az a népréteg, amely a múltban annyira el volt hanyagolva, de amelyről való gondoskodás a demokrácia fennkölt szellemében elsőrendű feladatunkat képezi.*” Erre való tekintettel kérték, hogy a tanács az orvos „*végleges ügyének elbírálásánál*” a fenti körülményeket vegye figyelembe. A beadványt Vida András községi bíró és dr. Tóth Lajos főjegyző írták alá.⁸⁶

1945. június 16-án dr. Papp Sándor részletes (két és fél oldalas) indoklással ellátott fellebbezést nyújtott be a határozat ellen a Budapesti Népbíróság Fellebbviteli Tanácsához. Ebben kifogásolta, hogy az 1942. október 3-i Néplapban megjelent interjúból önkényesen ragadtak ki részleteket (be is idézett egy részt, amit kihagytak), a „csatornatöltelék” kifejezést pedig sohasem használta (a korábbi laptulajdonos-szerkesztő, Gonda József⁸⁷ azonban igen, azokkal az egyetemi hallgatókkal kapcsolatban, akik többször betörték az ablakát). Őt Csáki Lajos⁸⁸ felelős szerkesztő az utcán „csípte el”, és a nyilatkozatát „*nem egészen úgy adta vissza, ahogy én azt tettem*”, ezért kérte a beidézését, hogy ezt a kérdést tisztázni lehessen. Ami a MONE-ban betöltött pénztárosi tisztségét illeti, felhívta a figyelmet arra, hogy a MONE nem párt, hanem társadalmi egyesület volt, neki semmi lényeges szerepe sem volt abban. Az

⁸⁶ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 12.

⁸⁷ Dr. Gonda József (1905–1952) ügyvéd, lapszerkesztő, laptulajdonos. 1930-tól volt felelős szerkesztője a Népiújságnak. A Nemzeti Egység Pártja hódmezővásárhelyi ifjúsági csoportjának elnöke. Amikor lapja tönkrement, eladta azt és Budapestre költözött. Kovács, 2015. 106.

⁸⁸ Csáki Lajos (1906–1980) újságíró. 1930–1931-ben a Vásárhelyi Friss Újság, 1932–1936-ban a Vásárhelyi Reggeli Újság munkatársa, majd a Vásárhelyi Újság, azután 1944-ig a népiújság belső munkatársa. 1945-ben az igazolóbizottság – amely eltiltotta szakmája gyakorlásától – ügyét áttette a szegedi népiújságszervezetre. 1948-ban a népbíróság – mint igazoló fellebbviteli tanács – jóváhagyta az igazolóbizottság határozatát. Lásd Sass Szilvia – Vincze Gábor: Csáki Lajos újságíró, aki „harmadikutas” volt. In Miklós Péter – Vincze Gábor (szerk.): „*Népellenes újságíróktól*” „*reakciós lelkesekig*”. *Népbíróságok elé állított hódmezővásárhelyiek 1945 és 1949 között*. Emlékpont, Hódmezővásárhely, 2021. 48–59.

igazolóbizottsághoz beidézt dr. Heller István⁸⁹ sem tudott semmi rosszat mondani róla (vallomását azonban a jegyzőkönyvből kihagyták!). Azt is cáfolta, hogy dr. Ivánka jelen lett volna azon az 1940-es MONE-ülésem, melyen a helyi szervezet átírt a szegedi Orvosi Kamarához és „*olyan törvény kieszközlését sűrgette, hogy zsidó vallású orvos csak zsidó egyént kezelhessen.*” (Egyébként az orvosi kamarák ezzel a kérdéssel már 1939-ben, sőt, még 1942-ben is foglalkoztak – írta.) Őt „*népellenesnek és demokráciaellenesnek*” nyilvánította ugyan az igazolóbizottság, de kizárólag egyszerű munkásembereket gyógyított, és „*a kihallgatott tanúk mindannyian igazolták magatartásomat*” – írta. Ő volt az orvosa a Bethlen Gábor Református Gimnázium internátusának, melyet szegény tanyai gyermekek számára hoztak létre. „*A szegénygyermek ingyenes gyógykezelése nem minősíthető népellenes cselekedetnek.*” – tette hozzá. „*Én az új rendben is az egyszerű nép érdekeit tartom szem előtt*” – ennek bizonyítására becsatolta a nagymágocsiak két nappal korábbi nyilatkozatát. „*Nagyítókeellenes voltam és vagyok. Jobboldaliságom csak annyiban állott, hogy a nagyítóke túlnyomólag zsidó kezekben volt a statisztikai kimutatások szerint és a nagyítókes zsidóságnak a megrendszabályozását kívántam, de természetesen a keresztény nagyítókéét is. A munkája után élő zsidóságnak sohasem voltam az ellensége...*” Hogy mennyire nem volt „fasiszta szellemű”, azt dr. Hadas Lajos⁹⁰ tanúvallomása is bizonyította, akinek korábban elmondta, hogy nem volt hajlandó Szálásra letenni az esküt és megszökött a honvédségtől. (Ezt azonban a bizottság nem vette be a jegyzőkönyvbe, mondván, hogy ez „*nem lényeges körülmény*”!) Annak bizonyítására pedig, hogy a fővárosban zsidó munkaszolgálatosokkal együtt bujkált, kérte Zilahy Péter és dr. Nagy Imre tanúkenti kihallgatását. Végül azt írta, hogy a bizottság „*nyomás enyhítő körülményeket észlelt, mégis a legsúlyosabb büntetést szabta ki*”, ezért kérte a szegedi népbíróshoz való áttétel kimondásának mellőzését is.⁹¹

Eközben a nagymágocsiak ismét jelét adták annak, hogy ragaszkodnak az új orvosukhoz, dr. Papp Sándorhoz. Június 19-én a Nagymágocshoz tartozó két külterületi részen, Szendrey majorban, valamint Zoltántéren majdnem ötszázötvenen (!) írták alá az íveket, melyekben kérték, hogy maradjon helyben az orvosuk. 28-án a helyi szakszervezet az MKP-párti hódmezővásárhelyi főispántól, Karácsonyi Ferentől⁹² kérte, hogy orvosuk helyben

⁸⁹ Dr. Heller István (1897–1957) gyermekgyógyász. A szegedi tudományegyetemen szerzett orvosi diplomát. Több kórházban és klinikán dolgozott, majd 1924-ben tért haza Hódmezővásárhelyre. 1944 és 1957 között a városi kórház főorvosaként dolgozott. Kovács, 2015. 120.

⁹⁰ Dr. Hadas Lajos (1902–1977) fogorvos. 1946 előtt magánpraxist folytatott, utána 1949-ig az OTBA fogszakorvosa. 1949-től a városi kórházban szolgált. Kovács, 2015. 112.

⁹¹ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 17–19.

⁹² Karácsonyi Ferenc (1889–1966) eredetileg ácsmester volt. 1919-ben vörösőr, az 1930-as években az MSZDP helyi titkára. Hódmezővásárhely „felszabadulása” után átlépett az MKP-be. 1944 végén delegálták a debreceni ideiglenes nemzetgyűlésnek. Ő volt Hódmezővásárhely utolsó főispánja. Kovács, 2015. 139.

maradhasson. Arra is hivatkozott, hogy ha mégis valami „probléma” lenne vele, azt lehetőleg felejtsek el „*annál is inkább, mert mindig azt kell hangoztatni, hogy fátyolt a múltra, mert új időket élünk, és új, becsületes emberekre van szükségünk...*”⁹³

Július 14-én Pógyor István⁹⁴, a KIE nemzeti titkára hivatalosan igazolta, hogy az orvost évek óta személyesen ismeri és „*őt mindenkor népét szerető, és a magyarságért áldozni tudó*” embernek ismerte. 1944. október végén a fővárosban fölkereste és bizalmasan közölte, hogy értesülései szerint a honvédség egészségügyi alakulatait kiviszik Németországba, de ő nem hajlandó elhagyni az országot, ezért inkább katonaszökevény lesz. Legközelebb december közepén kereste föl, nála öltözött át civilbe és közölte, hogy rokonánál, Zilahy Péternél fog bujkálni.⁹⁵ Két nappal később, 16-án dr. Szendrey József, Gottlieb (Gáti) Frigyes, Sándor Géza és Vass Istvánné „büntetőjogi felelősségük tudatában” kijelentették, hogy 1944. december 12-étől 1945. január 31-éig dr. Zilahy fémáru-üzemében bujkált velük együtt. A nyilatkozatot a Budapesti Népbíróság Fellebbezési Tanácsának címezték. Másnap Zilahy és dr. Szender József igazolták, hogy 12-én valóban megjelent nála az orvos és ott bujkált két hónapig. Ezenközben azt tapasztalták, hogy „*izzóvá lett benne a német gyűlölet és adandó alkalommal kész lett volna azt tettekben is kifejezésre juttatni.*”⁹⁶

Július 28-án a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége nagymágocsi csoportja nyújtott be a Szegedi Népbíróság Fellebbezési Tanácsának „pártoló aláírási íveket” annak érdekében, hogy „*olyan határozatot hozni sziveskedjék*”, mely lehetővé teszi, hogy dr. Papp Sándor a faluban „*mint orvos tovább is működhessék*”. [...] *Most a demokratikus Magyarország felépítése folyik. [...] A nép és az ország érdekében mindenki munkájára szükség van, aki bebizonyítja, hogy tud és akar dolgozni*” – az orvos pedig ilyen, mindenki nagyon szereti, tiszteli, és ragaszkodnak hozzá.⁹⁷

Szeptember 17-én a népbíróság október 17-ére tűzte ki a nyilvános fellebbviteli tárgyalás napját. Október 7-én a dr. Papp Sándor meghatalmazta dr. Jezerniczky Ákos szegedi ügyvédet, hogy igazolási ügyében teljes jogkörrel képviselje. (Az ügyvéd korábban, és a későbbiekben is számos politikailag „kényes” ügyben vállalta el egyes vádlott védelmét. Kimondottan bátor ügyvéd volt. Sajnos későbbi sorsáról nem találtunk semmiféle forrást.)

⁹³ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 20.

⁹⁴ Pógyor István (1902–1953) református ifjúsági vezető. 1922-ben kereskedelmi érettségét tett, ekkor kapcsolódott be a KIE munkájába. 1925 és 1928 között Németországban, 1930–31-ben az USA-ban tanult. 1932-ben tért haza, a KIE nemzeti titkára lett. A világháború alatt menekültügyi- és segélyszolgálatot szervezett. 1951-ben hamis vádakkal hat évre ítélték, 1953-ban a börtönben elhunyt. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/pogyor-istvan-7750D/> (Letöltve: 2023. 08. 20.)

⁹⁵ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 40.

⁹⁶ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 39.

⁹⁷ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 42.

Október 17-én Szegeden a dr. Bozsó Ferenc vezette népbíróvási tanács⁹⁸ nyilvános fellebbezési tárgyalásán dr. Polónyi Jenő néppügyész indítványozta az iratoknak a néppügyészésre való áttételét és azt, hogy csak az ottani eljárás befejezése után utalják igazolásra az orvost. Ennek megfelelően a népbíróvási tanács a meghozott Nbf. 627/1945/4. sz. határozatában „*a fennforogni látszó bűncselekmény elbírálása végett*” az összes iratot átküldeni rendelte a néppügyészésre.⁹⁹

1946. január 15-én a nagymágocsi előljáróság – az orvos kérésére – hivatalos igazolást (bizonyítványt) adott ki, miszerint ő a főispán 100/1945. sz. határozatával 1945. február 26-án vette át ideiglenesen a községi orvosi teendőket, ezt 1946. január 1-éig látta el. A fenti idő alatt „*szolgálatát a demokratikus rendszerbe beilleszkedve, lelkiismeretesen, és teljes odaadással, a község általános megalégedésére végezte.*”¹⁰⁰ A bizonyítványt aláírta a községi bíró, a főjegyző és a három helyi párt vezetői. Az elkövetkező egy évben semmi sem történt dr. Papp Sándor ügyében. Valószínűleg a népbíróvási tanácsok politikai szempontból fontosabb, fajsúlyosabb ügyekkel foglalkoztak.¹⁰¹

A tárgyalás időpontjának a halasztása nyilvánvalóan kiváltotta a hódmezővásárhelyi kommunisták elégedetlenségét. Lapjukban, a Vásárhelyi Népeben 1946. november 9-én fulmináns kirohanás látott napvilágot „Dr. Papp Sándor a Vásárhelyen hírhedt fasiszta orvos garázdálkodása Nagymágocson” címmel. A cikket bővebben idézzük: „*Vásárhely demokratikus közvéleménye sok esetben jogosan elégedetlen a népbíróvási tanács érzéketlenül enyhe, vagy éppen felmentő ítéleteivel szemben, amiket egyes városzerte közismert szélsőjobboldali vezéregyéniségek néppellenes ügyével kapcsolatban hozott. Ezeket a felmentett vagy enyhe ítélettel szabadult fasisztákat azonban mégis sikerült népbíróvási tanács elé cigitálni, vannak azonban olyanok is, akiknek ügye súlyos múltbeli magatartásuk ellenére sem jutott addig, hogy a népbíróvási tanács tárgyalást tartson ügyükben.*”¹⁰² Ilyen hírhedt nyilasvezér volt Vásárhelyen dr. Papp Sándor orvos is, aki egyike volt a legfanatikusabb fasisztáknak. Szervezte a szélsőjobboldali pártokat, uszított a háborúra, eszeveszetten gyűlölte a demokráciát, úton-úrfélen szidalmazta a szovjet rendszert és a Vörös Hadsereget, de népbíróvási tárgyalást ügyében még nem tartottak,

⁹⁸ A tanács tagjai: Berey Gézáné – előadó, Fábíán Albertné, Daróczy Vincze, Ivánkovits Ferenc, Juhász János, Zelenák András népbírák.

⁹⁹ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 46.

¹⁰⁰ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 48.

¹⁰¹ A Vásárhelyi Népe úgy vélte, hogy „*A sok szabadon lézengő bűnös ügye mininkább halasztódik, mert először azoknak az ügyét tárgyalja le a népbíróvási tanács, akik hosszabb idő óta letartóztatásban vannak.*” (1946. november 12. „Sok a szabadlábban lévő háborús bűnös.”)

¹⁰² Néhány nappal később újabb cikkben foglalkoztak azzal, hogy a szegedi népbíróvási tanács elhúzódnak egyes hódmezővásárhelyi „fasiszták” ügyeinek tárgyalása. Vásárhelyi Népe, 1946. november 12. („Sok a szabadlábban lévő háborús bűnös”)

annak ellenére, hogy csaknem két éve itthon tartózkodik. A Szegeden kitűzött népbírósi tárgyalást még minden esetben elhalasztották, és, hogy ez a nyilas eltűnjön az őt jól ismerő vásárhelyi közvélemény elől, Nagymágocsra menekült. Nagymágocson, anélkül, hogy leigazolták volna, nem csak orvosi prakszist folytat, hanem nagy egyéniséggé nőtte ki magát, aki a község nyilasérzelmű lakosságát maga köré gyűjtötte és most ellenforradalmi szellemben tovább uszítja őket a demokrácia ellen. A népbírósi két év alatt nem ért rá letárgyalni, és ebből bátorságot merített arra, hogy a leigazolt községi orvosnak ne adja át mind a mai napig az orvosi lakást. A nagymágocsi kispártszervezet mindenben támogatja ezt a fasiszta lovagot üzemeiben”. A leigazolt községi orvosnak pedig a mai napig sem adta át a szolgálati lakását, aki „lakás nélkül nyomorog...” – írta a névtelen „sajtómunkás”. Néhány megjegyzést érdemes ehhez a hazugságáradatot hozzáfűzni: 1.) az orvos sohasem volt „nyilasvezér”, mivel a pártnak nem volt tagja, soha nem szervezte a „szélsőjobboldali pártokat”¹⁰³; 2.) nem „menekült” Nagymágocsra, hanem a kommunista (!) főispán rendelte ki; 3.) nem csak a helyi FKGP-szervezet támogatta, hanem az MKP és a másik baloldali párt, az NPP is. És akkor ne feledkezzünk meg arról a többszáz nagymágocsi „munkásemberről”, akik aláírásukkal fejezték ki ragaszkodásukat az orvoshoz. Egyébként pedig a Vásárhely Népe számtalan 1945 és 1947 között megjelent cikke szellemiségével már a sötét ötvenes éveket idézte meg. (Lásd a dr. Ivánkával kapcsolatosan közölt nyilvánvaló hazugságokat.)

Március 22-én a nagymágocsiak újabb nyilatkozatban álltak ki az orvosuk mellett. Ekkor a pártok vezetői igazolták, hogy letelepedése óta „ellene politikai szempontból kifogás nem merült fel és orvosi hivatását a politikai pártokkal egyetértésben a demokratikus rendszerbe beleilleszkedve, lelkiismeretesen, teljes odaadással végzi...”¹⁰⁴

Március 29-én dr. Polónyi Jenő népbíró megküldte a 4581/1946/nü. számú vádiratát a népbírósnak. Ebben a szabadlábban védekező dr. Papp Sándorral, mint terhelttel szemben egy rendbeli, a Nbnov. 12. §. 2. és 4. pontjaiban¹⁰⁵ meghatározott „népellenes büntett” miatt emelt vádat. Az indokolásban az olvasható, hogy a helyi MONE alapító tagja volt és pénztárosi tisztséget is betöltött (vagyis „fasiszta jellegű alakulatban tisztséget vállalt”), és mint ilyen részt vett a helyi fióknak a szegedi orvosi kamarához küldött, a zsidó orvosok gyakorlatának

¹⁰³ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található egy 1956 után készített összeállítás („A Hódmezővásárhelyen 1938-ban létrejött nyilaskeresztespárt szervezeti felépítése, megoszlása és tevékenysége 1944-ig, majd azt követően a mai napig.”), amelyben dr. Ivánka Zoltán neve alatt az olvasható, hogy ő a Magyar Élet Pártja kerületi elnöke volt – tehát a Nyilaskeresztes Párthoz semi köze sem volt. ÁBTL, O-14967/a dosszié, 142.

¹⁰⁴ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 54.

¹⁰⁵ „Népellenes büntetben bűnös az is, [...] aki a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt avagy tagként tevékeny működést fejtett ki.” Magyar Közlöny, 1945. május 1., 19. sz.

korlátozása tárgyában készített átiratának felterjesztésében. A második vádpont az volt, hogy a hódmezővásárhelyi Népiújság 1942. október 3-i számában megjelent „Kísértének a régi emlékek” című rövid interjúban a lap „teljes szellemi és anyagi átállítását követelte”. Ezzel pedig „kényszerű szükség nélkül a nép- és demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött”.¹⁰⁶

Április 30-án dr. Jezerniczky Ákos védőügyvéd kérte a népbíróságot, hogy a május 9-re kitűzött tárgyalást halasszák el, és tűzzenek ki új időpontot, mert neki aznap más tárgyalása lesz, amit viszont nem lehet elhalasztani. Az irat hátoldalára a tanács elnöke kézzel ráírta, hogy a tárgyalást elhalasztják és majd új időpontot tűznek ki. Végül a tárgyalásra jó fél évvel később került sor...

Ősszel újabb nyilatkozatok születtek, melyekben volt katonabajtársai igazolták őt. 1.) Október 21-én Horpácsy Ignác öttömösi lelkész és dr. Bánki Mihály makói orvos igazolták, hogy együtt voltak 1940 második felében a 15. dandár egészségügyi szolgálatánál. November 4-én két nagykőrösi személy tanúk előtt igazolta, hogy 1941. áprilistól októberig dr. Papp Sándor együtt teljesített velük orvos-katonai szolgálatot a Bem Lovas Tüzérsztyály pótütegénél Nagykőrösön, mint orvos-zászlós, és „*demokratikus gondolkodásmódjával, bánásmódjával, valamint modorával [...] úgy a tiszték, mint a legénységi beosztottak szeretetét és tiszteletét teljesen kivívta magának.*”¹⁰⁷ 3.) November 24-én négy (kiolvashatatlan nevű) szegedi illető, ugyancsak tanúk előtt azt igazolták, hogy 1942. márciustól szeptemberig Zomborban, a 20/III. zászlóaljnál együtt katonáskodtak. 4.) November 30-án a hódmezővásárhelyi dr. Hadas Lajos és Pancza István nyilatkozatukban igazolták, hogy 1944. április 3-tól november 25-ig az 540. sz. hadikórháznál együtt teljesítettek katonai szolgálatot.

December 15-én – kérésére – a kommunista Karácsonyi Ferenc főispán 1024/főisp.1947. sz. alatt újabb igazolást adott ki, mely szerint 1945. január második felében Hódmezővásárhelyről kiköltözött Nagymágocsra, ahol községi orvosként működött, „*mely tisztét 1946. július 1-ig kifogástalanul látta el, és az azóta eltelt idő alatt is, mint magánorvos, Nagymágocs községben a közönség meglegedésére dolgozik.*” Azt is igazolta, hogy a „felszabadulás” óta politikai szempontból „*ellene kifogás nem merült fel.*”¹⁰⁸ Két nappal később a Cseresnyés Népi Kollégium és a Lórántffy Zsuzsanna Népi Leánykollégium igazgatói

¹⁰⁶ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 50.

¹⁰⁷ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 56.

¹⁰⁸ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 63. 1947. február 23-án Karácsonyi Ferenc újabb igazolást állított ki, mely szerint 1945. február végén Nagymágocsra helyezte helyettesítő orvosnak, és azt követően „*politikai szempontból semminemű kifogás nem merült fel*” vele szemben. MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 49.

és nevelőtanárai (dr. Zentai János és Szabó Kálmán, valamint két olvashatatlan nevű gimnáziumi tanár) kézzel írtak egy nyilatkozatot, miszerint dr. Pap Sándor „*tevékenységével részt vett a mai Cseresnyés Népi Kollégium jogelődjének, a Tanyai Tanulók Otthona megalapításában*” és „*éveken keresztül ingyenes orvosi ellátásban részesítette az otthon növendékeit.*” Abban is jelentős szerepe van, hogy a két népi kollégium az elmúlt nyáron és ősszel a nagymágocsiaktól „*nem lebecsülendő pénzbeli és természetbeni támogatáshoz jutott.*”¹⁰⁹

Végre december 20-án elkezdődött dr. Papp Sándor „népellenes” büntetnének tárgyalása Szegeden. A nyilvános főtárgyalást dr. Félegyházi Pál tanácsvezető bíró vezette¹¹⁰, a vádat dr. Serényi György népügyész képviselte. A védőügyvéd dr. Jezerniczky Ákos volt. A megidézett tanúk – dr. Pávai Lajos kivételével – mind megjelentek.

Az ekkor már nagymágocsi lakos vádlott nem tartotta bűnösnek magát. Elmondta, hogy 1938-ban lépett be a MONE hódmezővásárhelyi fiókszervezetébe (mely egy évvel korábban alakult meg), amikor megpályázta a MÁV-orvosi állást. A következő évben megválasztották pénztárosnak. (Erről azért nem mondott le, mert maga ellen hangolta volna a MONE-tagokat – vallotta.) Munkája csak abból állt, hogy a tagdíjnak azt a részét, melyet a központ visszaküldött, kezelje. Az elnök elébe tárta az Országos Orvoscamarai Közlöny néhány számát, és azt a határozatot, melyet a hódmezővásárhelyi fiók terjesztett a szegedi orvoscamarához a zsidó orvosok gyakorlatának korlátozása tárgyában. Erre azt válaszolta, hogy ahhoz köze nincs, mert amikor meghozták, ő tisztiorvosi tanfolyamon volt, illetve katonai szolgálatát töltötte, (felsorolta, mettől meddig töltött katonai szolgálatot), egyébként orvos zászlós rangot ért el. 1944-ben a zombori katonai kórháznál teljesített szolgálatot, majd, amikor azt Balatonalmádiba helyezték, onnan megszökött és civil ruhába átöltözve Budapesten, Zilahy Péternél bujkált, ahol a pincében több katonaszökevény és zsidó is tartózkodott. Voltak elrejtett fegyvereik is (ezért szerinte ő is az „ellenállási mozgalomhoz” tartozott!), de nem használták, mert január 16-án bejöttek az oroszok. Miután hazajött, Nagymágocsra helyezték, ott van most is, 1946 júliusától, mint magánorvos. Amikor az elnök elébe tárta az igazolóbizottsági vallomását, azt mondta, hogy akkor még nem tudta pontosan megmondani, mikor volt katona, de most már tudja, és ezért állította, hogy az ominózus határozathoz nincs köze. Ami pedig a vád 2. pontját illeti, a Vásárhelyi Népújság 1942 októberében sorozatban közölt interjúkat, az övé is így jelent meg.

¹⁰⁹ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 62. (Az aláhúzás valószínűleg a népügyésztől származik.)

¹¹⁰ A tanács tagjai: Taraszovics Ödön (PDP), Nemes Árpád (NPP), Galotti Ferenc (MKP), Daka Ferenc (SZDP), Horváth István (FKGP) és Kiss Károly (szakszervezetek) népbírók.

Amikor a lap átalakult és kormánylap lett belőle, erről beszélgetett a szerkesztőségben néhány munkatárssal (jelen volt Csáki Lajos is), akik az ott elmondott gondolatait teljesen kiforgatták. (Az elnök felolvasta az október 3-i cikk másolatát.) Helyreigazító nyilatkozatnak nem látta értelmét. A védő kérésére ekkor a népbíróság elrendelte Horpácsy Ignác, dr. Szabó Károly, Csáki Lajos, Tóth Mátyás és Géczi Ferenc tanúkenti meghallgatását a fenti körülményekre vonatkozóan. Horpácsy elmondta, hogy a vádlottal szolgált 1940 júniusától Karácsonyig, vele volt az észak-erdélyi bevonuláskor is. Dr. Szabó elmondta, hogy 1940. januártól októberig helyettesítette a vádlottat, de azt nem tudta megmondani, mikor jött haza, az biztos, hogy Karácsony tájkán találkozott vele. A MONE-tisztségéről semmit sem tudott mondani. Csáki Lajos elmondta, hogy 1942-ben a Népújság baloldali lapból kormánypárti lett, és ezzel kapcsolatban több előfizető véleményét is kikérték, többek között Papp doktorét is. Arra már nem emlékezett, hogy a vádlott mit mondott, de azt határozottan tudta, hogy nem ő írta le az interjút. A nagymágocsi földműves, Tóth Mátyás, aki a helyi egészségügyi bizottság elnöke volt, kijelentette, hogy a vádlott „*a népért dolgozik*”, és a közelmúltban azt is kijárta nekik, hogy nyolc fiút fölvegyenek a Cseresnyés Népi Kollégiumba. Falustársa, Géczi Ferenc (a falu kommunista párttitkára) hasonló tanúvallomást tett: a falu népe meg van vele elégedve. A védő kérte a tárgyalás elnapolását és újabb tanú, dr. Nagy Imre meghallgatását – a népbíróság végzésében ezt elutasította, mert „feleslegesnek” tartotta. Ezt dr. Jezerniczky semmisségi okként jelölte meg, majd beterjesztette a nagymágocsiak nyilatkozatait, valamint az Országos Orvoskamrai Közlöny 1939. október 15-i számát is annak igazolására, hogy a MONE nem foglalkozott a zsidó orvosok gyakorlatának korlátozásával, ezen kívül a vádlott katonai szolgálatának időpontjait. A népbíróság a bizonyítási eljárást befejezettnek nyilvánította, a népügyész a vádat fenntartotta, míg a védő felmentést kért. Ezt követően a tanács zárt tárgyaláson meghozta és nyilvános ülésen kihirdette az ítéletet, ami ellen a népügyész fellebbezést jelentett be „*a bűnösség meg nem állapítása miatt*”. A védő az ítéletet megnyugvással tudomásul vette azzal, hogy ha a népfőügyész a fellebbezést fenntartja, a NOT-tól szóbeli tárgyalást kér.¹¹¹

A dr. Félegyházi Pál vezette népbírósági tanács Nb. 396/1946/1. sz. ítéletében a „népellenes” büntéssel vádolt dr. Papp Sándort fölmentette. Az indokolásból kiderül, hogy Horpácsy és dr. Szabó tanúvallomásai, valamint a benyújtott bizonyítékok alapján bizonyítottak látták, hogy a MONE „zsidóellenes” felterjesztése idején katonai szolgálatát töltötte. A pénztárosi tevékenysége jelentéktelen volt. Ami a hódmezővásárhelyi Népújság

¹¹¹ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 62–70.

1942. október 3-i számában megjelent, inkriminált interjút illeti, elfogadták a védekezését. Emellett figyelembe vették, hogy 1944/45 telén az alakulatától megszökött és a fővárosban „*az ellenállási mozgalom néhány egyénével együtt rejtőzködött, fegyvereiket megtartották*”, és már 1945 kora tavaszán orvosi szolgálatra jelentkezett Hódmezővásárhelyen. Amikor pedig kiment Nagymágocsra, ott – az ottaniak igazoló nyilatkozatai szerint – „*önfeláldozó munkájával nagyjelentőségű szolgálatot tett. Mivel így éveken át tanúsított magatartásával bizonyosságát adta annak, hogy gondolkodásával az inkriminált cikk tartalma ellentétes, védekezését a bíróság elfogadta.*”¹¹²

December 4-én dr. Papp Sándor levélben fordult a NOT-hoz, hogy az elsőfokú bíróság felmentő ítéletet hagyja jóvá. Indoklasként felhozta, hogy ugyan 1940-ben megbízták a MONE pénztárosi tisztségének ellátásával, de mire a budapesti központból megjött a megbízás, behívták katonának. 1940. június 5-től 1944. december elejéig – kisebb megszakításokkal katonai szolgálatot teljesített, amit a népbírói tárgyaláson igazolt. Emiatt pénztárosi működést ténylegesen nem fejtett ki, a tisztség egyébként is csak üres cím volt. A népügyészség másik vádja, hogy „*kényszerű szükség nélkül a nép- és demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődtem volna*”, ugyancsak nem állja meg a helyét. A vád tárgyává tett újságriportról nem is tudott, az utcán a szerkesztővel folytatott pár perces beszélgetést az eredeti mondandó kicsavarásával hozta le a szerkesztőség. (Egyébként a vád eme pontja azóta amnesztia alá esett.) Mindezekkel szemben áll az ő egész magatartása, az, hogy katonaszökevényként Budapesten bujkált zsidókkal, 1945 februárjában orvosi szolgálatra jelentkezett és Karácsonyi főispán az orvos nélkül maradt Nagymágocsra rendelte ki. Azóta is ott van, a hatósági orvos visszatérte óta, mint magánorvos.¹¹³

December 12. körül dr. Jezerniczky védenca nevében azzal a kéréssel fordult a NOT-hoz, hogy a kitűzött tárgyalás szóbeli legyen. 21-én a NOT dr. Bojta Béla¹¹⁴ vezette tanácsa¹¹⁵ nyilvános ülésén a Not.VI.1138/1948-14. számú végzésével a közvádló által bejelentett semmisségi panaszt elutasította. Az indoklásban arra hivatkoztak, hogy „*az elsőbírói ítéletben hiányosság, homályosság, iratellenesség és helytelen ténybeli következtetés*” nélkül

¹¹² MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 71–73.

¹¹³ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 78–79.

¹¹⁴ Dr. Bojta (Burger) Béla (1899–1969) zsidó származású ügyvéd, államtitkár. A szegedi Ferenc József Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, a harmincas években ügyvédként több baloldali személy védelmét látta el. 1944 végén a debreceni ideiglenes kormány miniszterelnökségi államtitkárává nevezték ki. Részt vett a népbírói törvény kidolgozásában, 1945 és 1948 között a NOT egyik bírója volt, majd elnöke lett. 1949-ben néhány hónapig a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt, majd elbocsájtották. 1956-tól ügyvédként ténykedett. A forradalom után részt vett az ügyvédi kar „megtisztításában”. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-életrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bojta-bela-74CC5/> (Letöltve: 2023. 08. 24.)

¹¹⁵ A tagok: dr. Nagy György előadó, dr. Fűrész Endre, dr. Melczér József és dr. Fadgyas András szavazók.

állapították meg a „tényállást”. „Bár a vádlottnak a vádbeli interjúval kapcsolatos tevékenysége és MONE tagsága jobboldali beállítottságára gyanúokat szolgáltat” a NOT mégis egyetért az elsőfokú bírósággal, illetve a felmentő ítélettel, „annál is inkább, mert célszerűségi szempontok sem indokolják, hogy vádlottnak 1940 év körüli MONE pénztárosi tisztségéből folyó nem jelentős tevékenysége 1949. év végén megtoroltassék.” Az irat aljára 1950. január 20-án – olvashatatlan aláírással – a szegedi népbírói tanácselnöke kézzel odaírta: „I. bírói ítélet jogerős.”¹¹⁶

Dr. Papp Sándor későbbi sorsáról semmit sem lehet tudni. A helybeli pártlap (Vásárhely Népe, majd Viharsarok) számait átnézve semmiféle adatot nem találtunk vele kapcsolatban. Egy 1948-as hódmezővásárhelyi orvos-összeírásban nem szerepel a neve – valószínűleg azért, mert továbbra is Nagymágocson praktizált. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában sem található „saját” dossziéja. Ennek ellenére nem tartjuk kizártnak, hogy a kádári állambiztonság őt is figyeltette egy darabig – elvégre a kommunista hatalom szemében „pöttyös múlttal” rendelkezett. Dr. Papp Sándor 1952-ben hunyt el Békéscsabán, mint ottani körzeti orvos.¹¹⁷

Összegzés

A két hódmezővásárhelyi orvossal kapcsolatban lefolytatott a népbírói eljárásokkal kapcsolatban ismételt kijelenthetjük, hogy a népbírói törvényben eredetileg hangoztatott cél szerint a háborús és emberiségellenes bűnöket elkövetők felelősségre vonását kellett volna elvégezni. Ezzel szemben az MKP helyi képviselői országszerte a népügyészségeket és népbírói tanácsokat (valamint az igazoló bizottságokat, illetve a helyi politikai rendőrség által „üzemeltetett” internálás rendszerét) vélt vagy valós politikai ellenfeleiknek a közéletből való „kiiktatására”, sőt, – mint az előszóban megfogalmaztuk – egy radikális elitváltásra használták fel. Végeredményben – bár akkor még ezt csak kevesen tudhatták – a népbírói felállításuk tulajdonképpen az első lépés volt a „szocialista típusú” bíróságok, az „igazságszolgáltatási terror” kiépítéséhez vezető úton. Nem történt ez másként Hódmezővásárhelyen sem. Dr. Ivánka Zoltán és dr. Papp Sándor „ideális bűnbakok” voltak. Egyes hódmezővásárhelyi lakosok úgy vélték, hogy rajtuk tölthetik ki a bosszúszomjukat. Úgy gondolták, hogy a vélt vagy esetlegesen valós sérelmeiket rajtuk tudják megtorolni.

¹¹⁶ MNL CS-CSVML, XXV. 8. fond, Nb. 396/1946., 80.

¹¹⁷ Imolya Imre: *Vásárhelyi gyógyítók. Orvos- gyógyszerész- és állatorvosi almanach*. Hód Kiadó, Hódmezővásárhely, 2014. 137.

Az itt bemutatott két orvos sorsa egyébként nem tekinthető egyedinek. Hódmezővásárhelyen négy orvost állítottak népbíróság elé: dr. Ivánka Zoltánt, dr. Papp Sándort, dr. Héjja Józsefet és dr. Hegedűs Imrét. Az első három orvos szerencsésen megúszta a népbírósági eljárást, mert az mindannyiuk esetében fölmentéssel végződött. Dr. Hegedűs Imrét azonban egy nyilvánvalóan koncepciós eljárás végén elsőfokon tizenkét év, másodfokon hatévi fegyházra ítélték.¹¹⁸ Végig nézve a felsorolt négy per anyagát, teljesen egyértelmű, hogy mindegyik esetben a személyes bosszú volt a fő „motivációs tényező”. Elgondolkodtató, hogy dr. Korda Sándor dr. Ivánka Zoltán és dr. Papp Sándor igazolóbizottsági „elmarasztalásánál” is aktív szerepet játszott... Az is feltűnő, hogy azokat a tanúkat, akik a népbíróság ítéletéből kikövetkeztethetően hamis tanúvallomást tettek¹¹⁹ (vagyis szemérmetlenül hazudtak), nem vonták felelősségre. Hamis tanúzásért egyébként a korabeli jogszabályok szerint akár börtönbüntetés is járhatott volna – de hogy ez nem következett be, annak szerintünk politikai (vagy egyéb...) oka volt. Az is nyilvánvaló, hogy a népbírósági tanácsok teljesen elfogultan ítéleztek. A védelem tanúit meg sem hallgatták, vagy ha mégis, a vallomásokat nem vették figyelembe az ítélet meghozatalakor. A bosszúszomj „tobzódott” – és ez még csak a kezdet volt, hiszen a Rákosi-diktatúra megszilárdulása után „a helyzet egyre fokozódott” – és a följelentgetések következtében ártatlan emberek tíz-, százezrei kerültek börtönbe.

¹¹⁸ Vincze Gábor: *„Mindig a legjobb orvosi tudásom szerint igyekeztem eljárni”*. Egy hódmezővásárhelyi körorvos népbírósági pere és tanulságai. Deszk – Hódmezővásárhely, 2019. Kiadatlan kézirat, 50 o.

¹¹⁹ Dr. Hegedűs Imre esetében ez ugyancsak teljesen nyilvánvaló. A tanúk egy része gátlástalanul hazudozott, mások előzőleg egyeztették a vallomásaikat – szinte szó szerint ugyanazt vallották. Kutatásaink során számtalan esetben találkoztunk azzal a ténnyel, hogy a tanúk a legképtelenebb vádakot hangoztatták. A népbíróság (legalábbis a jogvégzett tanácsvezető bíró) ennek valószínűleg tudatában volt, de politikai (vagy egyéb) okok miatt a hamis tanúzásnak sohasem volt jogi következménye. Egyébként volt rá példa, hogy a hamis tanúzást büntették. Például: „Letartóztattak három hamis tanút”. Független Újság, 1948. november 27.